

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a literární vědy

Diplomová práce

Monika Krajčovičová

Dokumentární literatura s tematikou koncentračních
táborů v kontextu tzv. první vlny válečné prózy

Non-fiction literature on the concentration camp's
experience within the so-called first wave of the
war literature

Praha 2009

Vedoucí práce: Ing. Pavel Janáček Ph. D.

Poděkování:

Za všestrannou pomoc při přípravě a psaní diplomové práce děkuji panu doktoru Janáčkovi.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů a literatury.

V Praze dne 15. 12. 2009

.....

Anotace:

Diplomová práce se věnuje literárním zobrazením životů československých vězňů v koncentračních táborech za druhé světové války. Analyzuje dokumentární svědectví, která vyšla v průběhu třiletí 1945–1947 a spadají tak dobou svého vzniku do tzv. první vlny válečné prózy. V úvodním oddíle se práce věnuje zasazení problematiky koncentračních táborů do historického kontextu, druhý oddíl potom vymezuje a definuje pojem první vlna válečné prózy. Hlavní osou diplomové práce jsou dva následující oddíly. Ve třetím oddíle autorka tematicky definuje látku koncentračních táborů, určuje vzájemný vztah mezi pojmy „téma“ a „motiv“ s ohledem na zvolený námět. Na základě četby primární literatury autorka vytváří rejstřík motivických stereotypů, které se vztahují k životu vězně v koncentračním táboře. Tyto motivické stereotypy definuje, charakterizuje a doplňuje ukázkami z primární literatury. Poslední oddíl práce se věnuje odezvě knih s tematikou koncentračních táborů v časopise osvobozených politických vězňů. Analýza je zaměřená hlavně na kritické úvahy a polemiky nad vydáváním titulů z koncentračních táborů a na recenze těchto titulů.

The Dissertation devotes to the literature representation of the czechoslovakian prisoners's life in concentration camps during the second world war. The work analyzes the documentary witnesses, that were published in 1945–1947 and with the date of publishing belong to the so-called first wave of war literature. The introductory part devotes to the place of concentration camps problematic to the historical context, the second part of dissertation define a term the first wave of war literature. The central theme then create following parts. In the third part an author define matter of the concentration camps and create mutual relation between „theme“ and „motiv“ with respect to the main topic. With the help of primary literature an author create a list of motivic stereotypes, that relate to prisoner's life in the concentration camp. An author defines these motivic stereotypes and completes them with the samples from primary literature. The last part of dissertation analyzes a response of the concentration camp books in the freed political prisoners journal. The analysis is pointed to the critical reflections, reviews and polemics about publishing concentration camps book.

Klíčová slova: druhá světová válka, koncentrační tábory, svědectví, první vlna válečné prózy, motivické stereotypy, časopis Hlas osvobozených, kritické úvahy, dobové recenze.

OBSAH

ÚVOD.....	8
1. KONCENTRAČNÍ TÁBORY.....	11
1. 1. Továrny na smrt.....	13
1. 2. Texty jako transfery paměti.....	15
1. 3. Dokumentární svědectví.....	16
1. 4. Shrnutí oddílu 1.....	18
2. POJEM PRVNÍ VLNA VÁLEČNÉ PRÓZY.....	19
2. 1. Vymezení pojmu první vlna ze stati Aleše Hamana, odlišení první a druhé vlny.....	19
2. 2. Stereotypizace výkladu.....	21
2. 3. První vlna v literárněvědných příručkách.....	23
2. 4. Názvosloví knih o koncentračních táborech.....	24
2. 5. Shrnutí oddílu 2.....	25
3. ANALÝZA PODOB TÉMATU.....	26
3. 1. Charakteristika a vymezení děl.....	26
3. 2. Téma: koncentrační tábory.....	26
3. 3. Motivické stereotypy – úvod.....	29
3. 4. Anotace analyzovaných děl.....	30
3. 5. Přehled motivických stereotypů.....	39
3. 6. Shrnutí oddílu 3.....	68
4. ODEZVA KNIH S TEMATIKOU KONCENTRAČNÍCH TÁBORŮ V ČASOPISE HLAS OSVOBOZENÝCH.....	70
4. 1. Situace na knižním trhu v poválečném Československu.....	72
4. 2. Časopis osvobozených politických vězňů.....	74
4. 2. 1. Zaměření časopisu.....	74
4. 2. 2. Charakter článků v průběhu let 1945–1948.....	76
4. 2. 3. Myšlenka vlastního časopisu.....	77
4. 2. 4. Upoutávky na díla.....	77
4. 2. 5. Kritické úvahy a polemiky nad vydáváním titulů s tematikou	

koncentračních táborů.....	78
4. 2. 6. Vánoční anketa Hlasu osvobozených.....	88
4. 3. Dobové recenze.....	94
4. 4. Kvantitativní zastoupení knih o koncentračních táborech mezi ostatní knižní produkcí.....	108
4. 5. Shrnutí oddílu 4.....	109
ZÁVĚR.....	111
SEZNAM LITERATURY.....	115
Primární literatura.....	115
Sekundární literatura.....	117
Periodika.....	118

Seznam zkratek:

Primární literatura:

- Almanach Dachau: zkratka AD
- Buchenwald – život a práce: zkratka BŽ
- Byl jsem číslo 7809: zkratka BJ
- Číslo 64. 401 mluví: zkratka ČM
- Dny života: zkratka DŽ
- Ghetto našich dnů: zkratka GN
- Hovory s tebou: zkratka HS
- Jsem číslo 17.100: zkratka JČ
- Křížovou cestou nacistického pekla: zkratka KC
- Lidé beze jména: zkratka LB
- Mauthausen: zkratka MA
- Mauthausen 1942: zkratka MN
- Medicína na scestí: zkratka ME
- Milenci SS smrti: zkratka MS
- Mrtvý se vrátil: zkratka MV
- Mučili člověka: zkratka MČ
- My z koncentráků žalujem: zkratka MZ
- Plzeň, Terezín, Flossenbürg: zkratka PT
- Plyn, plyn...pak oheň: zkratka PP
- Psychologie života v koncentračním táboře: zkratka PŽ
- Šest let za ostnatým drátem: zkratka ŠL
- Terezínské katakomby: zkratka TK
- Terezínské torso: zkratka TT
- Továrna na smrt: zkratka TN
- Tři léta v Terezíně: zkratka TL
- V drápech bestie: zkratka VD
- V německém zajetí: zkratka VN
- Záznamy z Buchenwaldu: zkratka ZZ
- Za mřížemi a dráty: zkratka ZM
- ### **Časopisy:**
- Hlas osvobozených: zkratka HO
- Kulturní politika: zkratka KP

ÚVOD

Události druhé světové války se staly inspirací pro celou řadu literárních děl. Válka vnesla do literatury nová témata a motivy, často existenciální povahy. V roce 1945 začala v Československu vycházet dokumentární svědectví reflektující pobyt vězňů v koncentračních táborech. Autoři těchto svědectví zaznamenali individuální autentickou zkušenost s pobytem v lágru. Jednalo se o vůbec první literární ztvárnění otřesných zážitků, které si bývalí vězňové, většinou političtí, z táborů odnesli. Potřeba sdělit své svědectví vedla k tomu, že do literatury vstoupili dosud zcela neznámí autoři, bývalí novináři, politici, lékaři nebo studenti.

V rozmezí let 1945–1947 vyšlo knižně téměř devět desítek takovýchto svědectví (srovnej Bibliografický katalog ČR). Největší kvantitativní rozmach dokumentární produkce byl během dvouletí 1945 a 1946. Mnohé z těchto textů vznikly už v prvních poválečných měsících s minimálním časovým odstupem, některé dokonce přímo v osvobozených táborech, kde vězni čekali na transport domů. Autoři si kladli za cíl podat co nejvěrohodnější a nejpřesnější obraz života vězně v koncentračním táboře. „Abychom nikdy, nikdy nezapomněli,“ říká jedna z dedikací v knize. Hlavní motivací zveřejnit své zápisky se stala pro bývalé vězně pocíťovaná potřeba zprostředkovat své zážitky a hlavně uchovávat živé vzpomínky na prožité utrpení.

Svým časovým vymezením se řadí dokumentární svědectví o koncentračních táborech do tzv. první vlny válečné prózy. Na rozdíl od knih druhé vlny z konce padesátých let však tyto dokumentární texty upadly v zapomnění. Jediná přehledová a interpretační studie *Naše vězeňská literatura* od Václava Běhounka vyšla roce 1947. V pražských knihovnách dnes většina těchto textů není k dispozici. Pracovali jsme tedy s archivními exempláři Národní knihovny. Nedostatek odborných prací týkajících se nejranějších podob literárního tématu koncentračního tábora byl jedním z hlavních důvodů, proč jsme se rozhodli věnovat diplomovou práci právě tomuto tématu.

Práce sestává ze dvou hlavních materiálových celků. První

z nich se zabývá poetikou tématu v dokumentární části produkce první vlny válečné prózy, druhý její dobovou recepcí za hranicemi úzce literárního světa v časopise osvobozených politických vězňů. Oba celky doplňuje uvedení do historického kontextu a vymezení pojmu první vlny válečné prózy.

Diplomová práce sleduje následující cíle. Prvním cílem je upozornit na skutečnost, že v poválečné české literatuře existuje skupina textů, které bezprostředně, autenticky a bez příkras zachytily prostředí a události v koncentračních táborech. Dalším cílem je představit alespoň stručně tyto texty pomocí anotací a zodpovědět otázku, jak texty přijímali recenzenti z řad osvobozených vězňů, tedy lidí spojených totožnou životní zkušeností. Jaká měřítko uplatňovali recenzenti na knihy? Podporovali jejich vydávání bez omezení, nebo přihlíželi k dobové regulaci knižního trhu? Jaké prostředky zobrazení a literárního ztvárnění preferovali? Které konkrétní tituly hodnotili jako zdařilé a které považovali za brak? Jak vypadala poválečná situace na knižním trhu?

Dalším cílem je teoretické vymezení tématu koncentračního tábora a postižení vztahu mezi tématem jako prvkem literární struktury a jeho podobou či realizací v konkrétních dílech. Pro téma koncentračních táborů jsou typické určité druhy motivů, které se vyskytly ve všech zkoumaných textech. Tyto motivické stereotypy tak tvoří stěžejní páteř tématu, bez nich by nebylo rozpoznatelné. O jaké motivy se jedná? Čím se tyto motivy vyznačují, co je pro ně typické? Jak se realizovaly v jednotlivých textech?

Diplomová práce se věnuje také vymezení pojmu první vlna válečné prózy. Odkud se pojem vzal a jaký byl jeho vývoj? Jak s ním pracovaly literárněvědné příručky? Jaké autory a jaká díla příručky do první vlny řadí? Shodují se v jejich výběru?

První oddíl potom rekapituluje motivace studia literatury z koncentračních táborů a význam tohoto studia pro utváření individuální a kolektivní paměti.

Použitá literatura se diferencuje zejména podle jednotlivých oddílů. V prvním oddíle, který má sloužit jako teoretické východisko, jsme pracovali hlavně se sekundární literaturou. Zde jsme využili jak

překlady, tak originály děl. Překlad původního textu jsme v těchto případech umístili do poznámky pod čarou. Ve druhém oddíle jsme se zaměřili zejména na literárněvědné příručky, učebnice literatury a sborníky. Třetí část diplomové práce má převážně interpretační charakter. Vycházeli jsme tedy ze studované primární literatury – dokumentárních děl s tematikou koncentračních táborů. Čtvrtý oddíl jsme potom zpracovali na základě dobových časopisů – *Hlas osvobozených* a *Kulturní politika*.

1. – KONCENTRAČNÍ TÁBORY

Motivace zabývat se literaturou z koncentračních táborů vzešla v našem případě také z potřeby odpovědět si na otázku, jak porozumět událostem dvacátého století. Existence a fungování koncentračních táborů patří podle našeho názoru k nejvýznamnějším dějinným událostem uplynulých sta let a nejen proto je nutné téma osvětlovat z různých stran, včetně té literární. Totalitní společnosti ještě stále fungují a uvědomění, že v „neznalosti dějin je skryto nebezpečí jejich opakování“ (Todorov 2000: 36), nás vede k tomu, že se stále a stále vracíme k literatuře, která je smutná, drásavá, dojímavá a která obsahuje více či méně intencionální apel k nám čtenářům, abychom toto téma udržovali živé a čerpali z jeho odkazu.

Holocaust patří mezi náměty, o kterých se začalo opětně diskutovat po roce 1989. Obnovený zájem o holocaust a jeho prorůstání do kulturní oblasti (například oscary oceněný film *Schindlerův seznam*; v českém prostředí potom nová vydání významných děl, která tematizují život v koncentračním táboře¹) způsobilo částečné automatizování tématu. Opakováním stále stejných obrazů z koncentračních táborů jako jsou „hory brýlí, vlasů, vyzábělé lidské trosky na fotografiích a ve filmových dokumentech, scény apelů, mlácení a mučení, plynové komory, Terezín, deník Anny Frankové“ (...) téma postupně „ztratilo otřesnou a jedinečnou naléhavost a stalo se součástí ikonografie“ (Holý 2007: 14).² I proto se

---

¹ Vrba, Rudolf: *Utekl jsem z Osvětimi*. Sefer, Praha 1998; Glazar, Richard: *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*. Torst, Praha 2004.

² Také z tohoto důvodu přichází významné instituce jako je vzdělávací a kulturní centrum Židovského muzea nebo vzdělávací centrum interaktivních studií Památníku Terezín s projekty, vzdělávacími cykly a dílnami, které se snaží dospělým a hlavně dětem a mladým studentům živě a zároveň fundovaně představit složitou problematiku holocaustu a koncentračních táborů. Vznikly tak významné projekty jako například *Hanin kufřík; O dětech, které se nestaly číslem; Zmizelí sousedé* nebo *Pocta dětským obětem holocaustu*. Pro učitele potom Ministerstvo školství vydalo informační materiál *Téma: Holocaust*, který jim má pomoci při výuce na základních a středních školách.

v naší práci vracíme ke knihám, které zachytily zkušenost pobytu v koncentračním táboře bezprostředně, ze svědecké pozice. Chceme tak přispět k opětovné aktualizaci tématu a k otevření diskuze nad jeho významem pro naši generaci.

Knihy autorů o koncentračních táborech a vzpomínky svědků čtenářům připomínají, že jednotlivé ústupky, které lidé dělají, ve svém součtu mohou mít katastrofální následky. „Nákupní doba pro Židy byla omezena nejprve na dvakrát dvě hodiny denně, později na pouhé dvě hodiny (...) Židům byly odebrány telefonní přístroje, rozhlasové přijímače, gramofony, šicí stroje, jízdní kola, lyže, domácí zvířectvo. Nesměli opustit bydliště po osmé hodině večer ani se stěhovat.“ (Pavlát 1997: 64). Podle Todorova bychom si z nedávné minulosti měli vzít poučení a nepřestávat myslet na možná nebezpečí, která by nás mohla potkat. Žijeme sice v tzv. „střední poloze“, chodíme do práce, války se odehrávají daleko od nás, i když třeba není naše existence citově a duchovně naplněná, tak náš život od střední polohy směrem k mezní situaci nevybočuje. „Nedávná minulost nás nicméně poučuje mimo jiné právě o tom, že střed není od mezních poloh striktně oddělen, nýbrž že do nich nepozorovaně přechází“ (Todorov 2000: 260).

Další význam a rozměr připomínání holocaustu souvisí s rozmachem a vzrůstajícím počtem neonacistických hnutí. Zejména mladí lidé bez osobního prožitku druhé světové války, kteří mají zkušenosti s holocaustem pouze zprostředkované, se přiklání k pseudohistorickému revizionismu, jenž usiluje o popření existence holocaustu. Knihy revizionistů se prezentují jako vědecké a snaží se pomocí „faktů“ popřít, že nacisté zabíjeli v plynových komorách bezbranné oběti, jejichž těla potom spálila krematoria. V České republice se popírání holocaustu objevilo na počátku devadesátých let s dostupností překladů známých revizionistů, jako je Ian Stuart Donaldson nebo David Irving.³ Od té doby tato literatura inspirovala

---

³ Ian Stuart Donaldson je zakladatelem hnutí Blood and Honour (Krev a čest), které podporuje „nenávist k cizincům, odlišným populacím a podporuje antisemitismus v jeho nejjednodušší biologické podobě“ (Zbořil 2001: 338). David Irving je britský popírač holocaustu, rasista a falzifikátor historie. Kontroverzní

mnoho lidí, kteří podporují rasovou nesnášenlivost a antisemitismus. „Tito agresivní, frustrovaní a strachem z budoucnosti přeplnění mladí lidé asi nečtou knihy revizionistických guruů. Přejímají však jejich rozporuplná tvrzení a brutálně redukuje jejich vědecké poznatky na politické slogany, kterými kompenzují své obavy nikoli z minulosti, ale ze současnosti“ (Zbořil 2001: 341). Opětovné vracení k tematice koncentračních táborů a holocaustu spolu s podporou kritického studia pramenů je tak základem boje proti rasové nesnášenlivosti a překrucování historie.

1. 1. – Továrny na smrt

První koncentrační tábor v Dachau u Mnichova vznikl už v roce 1933, tedy tentýž rok, kdy získal Adolf Hitler funkci říšského kancléře. Zřízení a chod tábora dostal na starost Heinrich Himmler, který zde bez soudního řízení uvěznil politické odpůrce nacionálního socialismu. Počet odpůrců vzrůstal a podle vzoru Dachau nechal Hitler ještě před začátkem války vybudovat koncentrační tábory Sachsenhausen, Buchenwald, Mauthausen, Flossenbürg, Neuengamme a Ravensbrück. Během války potom na obsazených území vyrostly další tábory a jejich pobočky.

Funkce jednotlivých zařízení se začaly diferencovat. Vedle koncentračních táborů byly postaveny také tábory vyhlazovací, které měly jediný účel – vyhladit evropské Židy a nepohodlné příslušníky porobených států. Speciálně pro masovou likvidaci židovského etnika vznikly tábory Belzec, Sobibor, Treblinka a Chelmno. „V pravém slova smyslu to ani tábory nebyly, protože jejich vězňové byli vražděni hned v den svého příjezdu. Naživu zůstali jen nemnozí jedinci určení k obsluze komor a krematorií“ (Pavlát 1997: 56). S výstavbou koncentračních táborů a přílivem nových a nových zajatců se také zdokonalovaly techniky masového vyvražďování. Nacisté nejprve své oběti stříleli jednotlivě nebo ve skupinách. Lidé padali do předem vykopaných hrobů. Brzy však nacisté zjistili, že je

---

Irving prohrál občansko-právní spor s Deborah Lipstadtovou a jejím nakladatelstvím Penguin Books.

třeba vymyslet účinnější metody zabíjení. Našli je ve speciálně zkonstruovaných nákladních autech, které měly uzavřenou korbu. Oběti nasedly do auta a za jízdy jim dovnitř proudil kysličník uhelnatý ze spalovacích motorů. Než přijelo auto k vykopaným hrobům, byli uvězněni lidé udušení plynem.

Poslední stupeň masového vyvražďování však představují plynové komory ve vyhlazovacích táborech. Zde usmrcoval oběti v komorách plyn cyklon B, původně určený k hubení hmyzu. Autoři knihy *Továrna na smrt* popisují první pokus s plynem v Birkenau. „Eichmann poslal Hoesse na praxi do vyhlazovacího tábora v Treblince. Po svém návratu prohlásil Hoess, že tamější metody plynování kysličníkem uhelnatým jsou primitivní (...) Hoess hledal lepší metodu. Viděl hubení hmyzu plynem cyklon B. V důsledku Eichmannovy návštěvy učinil s ním první pokus 15. 9. 1941. Vybral k tomu účelu 600 sovětských válečných zajatců a asi 250 polských vězňů z táborové nemocnice v Osvětimi a uzamkl je ve sklepe pověstného popravčího bloku 11“ (Kraus, Kulka 1959: 207). Hoess nechal okna sklepa utěsnit hlínou a krystaly plynu vhodit dveřmi. „Příští odpoledne, když esesák Palitsch, který tomuto pokusu asistoval, vstoupil do sklepení a otevřel dveře, bylo tam ještě mnoho živých a položivých zajatců, kteří plynovací pokus přežili“ (tamtéž: 208). Přední němečtí technici a inženýři navrhli a zkonstruovali plynové komory, jejich fungování se stalo východiskem pro přirovnání vyhlazovacích táborů k továrnám na smrt. Vrchol technické vyspělosti představovaly plynové komory v Osvětimi II-Birkenau. V osmi komorách našlo smrt „přibližně 1,1 milionů evropských Židů“ (Pavlát 1997: 56).

Koncentrační tábory fungovaly jako laboratoře na výzkum, jak člověka „redukovat na identický soubor naprosto neproměnných reakcí, odstranit spontánnost jako projev lidského chování a přeměnit lidskou osobnost na pouhou věc“ (Arendtová 1996: 593). Slavný psychoterapeut Viktor Emanuel Frankl, který prošel třemi koncentračními tábory, popsal stav po příchodu do tábora. Podle svých slov musel udělat čáru pod svůj dosavadní život a smířit se s tím, že už nemá nic kromě svého nahého těla, které symbolizuje

holou existenci. Po prvotním šoku z nové situace a prostředí podle Frankla vězeň upadl do stádia apatie a postupně „došel k vnitřnímu odumření“ (Frankl 1994: 19). Apatii vystřídal stesk po domově a pocit ošklivosti z prostředí. Neustálý pohled na trpící, umírající a bezmocné vedl k umrtvování přirozených citových reakcí. Výsledkem byla podle Frankla regrese, tedy ústup do primitivní formy duševního života (např. sny o jídle, cigaretách nebo teplé koupeli). „Lámání duší a neustálá přítomnost fyzického násilí a smrti“ (Todorov 2000: 294) patřily mezi konstitutivní rysy všech koncentračních táborů.

1. 2. – Texty jako transfery paměti

Druhá světová válka skončila před pětadesáti lety a téměř všichni přímí svědci této události jsou už po smrti. Postupem několika málo let zemřou všichni a jediné, co zde zůstane z jedinečné i kolektivní zkušenosti, budou jejich písmem či jinými médii zaznamenaná svědectví. Pro udržování povědomí o existenci holocaustu a koncentračních táborů má ožívání minulosti a paměť zásadní význam. Minulost nás provází na každém kroku, jsme s ní neustále konfrontováni. Je součástí nejen naší existence jako jednotlivců, ale má i kolektivní povahu. Každé lidské společenství uchovává své vzpomínky na minulost, které formují jeho kolektivní paměť. Návraty do minulosti navíc mnohdy pomáhají k pochopení přítomných událostí, „abychom rozuměli přítomnosti, musíme porozumět také minulosti (...) minulost jako takovou nelze zachytit, lze jen vytvořit vyprávění o ní“ (Peroutková 2008: 105/23). Podle Peroutkové je význam literárního vyprávění o minulosti nejen v „znovuprožití“ zachycených událostí, ale také „v opakovaném myšlení a takové myšlení v sobě zahrnuje kritický moment“ (Peroutková 2008: 105). V souvislosti s utvářením paměti a interpretací minulosti zmiňuje Jiří Holý i roli médií. „Média výrazně ovlivňují to, co vnímáme, jak to vnímáme, formují způsoby jednání a komunikace, modelují podoby paměti“ (Holý 2007: 8).

Konfrontace s minulostí a kladení otázek po smyslu přítomnosti nás vede k tomu, že hledáme vzájemné souvislosti mezi

oběma a nestavíme pouhý „pomník“ minulosti, minulost v našem pojetí chápeme jako živý nástroj. „Boj neskončil, odehrává se jinde: v tom, jak dokážeme udržovat paměť, jak soudíme minulost, jak se z ní dokážeme poučit“ (Todorov 2000: 257). Tuto krátkou kapitolu jsme zařadili, abychom upozornili na další rozměr naší motivace a zájmu o problematiku koncentračních táborů.

1. 3.– Dokumentární svědectví

Po rekapitulaci motivací studia literatury z koncentračních táborů, uvedení těchto zařízení do kontextu obecných dějin a zdůraznění významu role paměti při utváření povědomí o minulosti se nyní dostáváme k žánrové charakteristice primární literatury, kterou se v diplomové práci zabýváme.

Knihy z koncentračních táborů, jež jsme studovali, se vyznačují společným literárním druhem (próza). Ve všech textech vystupují autobiografičtí vypravěči jako hlavní svědci událostí, většinou i jako hlavní postavy. „Svěddecká literatura přitom žije z autority osudu svých autorů (...) Význam svědectví tak spočívá v osobním zprostředkování a také v tom, že oběť získává jméno a dějiny, které jinak zůstávají anonymní“ (Tippner 2007: 56). Podle Anjy Tippner jsou dokumentární texty očitých svědků v literatuře, která zobrazuje holocaust a koncentrační tábory, dominující. Když jsme četli knihy, kterým se blíže věnujeme ve třetím oddíle, kladli jsme si otázku, jaké žánry dané texty zastupují? Jak je budeme nazývat a klasifikovat? Setkali jsme se s díly, jejichž žánrové zařazení nás nenechalo na pochybách. Snadno jsme identifikovali podle formy deník (např. *Hovory s tebou*, *Terezínské katakomby*) a dopisy (*Jsem číslo 17.100*). Ostatní texty můžeme podle našeho názoru klasifikovat jako dokumentární svědectví či vzpomínky (memoáry)⁴. Memoáry řadí *Encyklopedie literárních žánrů* do oblasti „literatury faktu/dokumentární literatury“: „Dokumentární funkci slouží

---

⁴ Pojem vzpomínky (paměti, memoáry) chápeme ve shodě s autory *Encyklopedie literárních žánrů*: „Vzpomínkové vyprávění zaměřené především na prostředí a osobnosti, které autor poznal, a na události, jichž byl svědkem“ (Mocná 2004: 436).

faktografická data všeho druhu, zejména časové údaje, místní názvy, vlastní jména a portréty reálných osob, citace titulů literárních děl, korespondence, vlastní tvorby, autentických výroků či dialogů“ (Mocná 2004: 436).

James E. Young v knize *Writing and rewriting the holocaust* osvětluje význam a úkol pojmu dokument, respektive dokumentárního svědectví: „The term document retains echoes of both its Latin origin *documentum* – a lesson – and its French root *docere* – to teach. As a result, documenting an event suggests both establishing it as fact and teaching about it. The very figures of witness, testimony, and documentary thus point respectively to having seen events, having been part of events, finding significance in events, and then teaching about and finding meaning through the transmission of events“ (Young 1990: 19)⁵.

Vzpomínky vyzdvihují osobní zkušenost a zdůrazňují individualitu vypravěče. Jejich obsah „není zpravidla úzce vázán k jednomu ústřednímu tématu jako u autobiografie. Často se skládá z drobných epizod, popisů, charakteristik zajímavých osob, anekdot, které jsou spojeny pouze postavou vypravěče“ (Klufa 2004: 29). Kubíček píše, že jednou z hlavních charakteristik pamětí je autorský centrismus. „Ten, kdo vzpomíná, je zde předřazen před dějiny a je zdůrazněno jeho autorské gesto při procesu převyprávění skutečnosti (...) z autora se stává hlavní protagonista dění“ (Kubíček 2004: 339/341). Podle Kubíčka pomáhají osobní vzpomínky konstruovat koncepci tzv. malých dějin, na jejichž pozadí se teprve „odehrávají rozmáchlá gesta velké historie“ (Kubíček 2004 : 339).

---

⁵ „Pojem dokument uchovává dozvuky obou svých předloh – latinské a francouzské. Latinský výraz *documentum* znamená poučení a francouzský kořen *docere* znamená učit. Výsledkem toho je dokumentování události, které odkazuje k oběma významům – osvětlování faktů a zároveň učení o nich. Mnoho postav svědectví a dokumentů tedy míří k tomu vidět události, být jejich součástí, nalézt jejich význam a potom o nich vyučovat a hledat jejich významy prostřednictvím přenosu událostí.“

1. 4. – Shrnutí oddílu 1

Existence koncentračních táborů za druhé světové války představuje významný mezník v dějinách minulého století. V oddíle I shrnujeme motivace, které nás vedly k zájmu o problematiku koncentračních táborů a dějin holocaustu. Toto téma, zdá se, v posledních letech postrádá potřebnou aktualizaci, která by vedla k znovuožívání minulosti a aktivizaci paměti. Přímých svědků rychle ubývá, brzy budeme téma koncentračních táborů moci studovat jen prostřednictvím dostupných textů. Zkoumat tyto texty pro nás znamená zaujímat kritické stanovisko nejen k událostem minulým, ale také k přítomnosti. Současné události nás nutí k zamyšlení nad dějinnou zkušeností, ze které získáváme poznatky a poučení. V naší práci se proto zabýváme prvními dokumenty zkušenosti s tzv. továrnami na smrt v české literatuře, to znamená s prózou vydávanou v období 1945–1947. Díla, která vyšla během tohoto tříletí, spadají datem svého vzniku do tzv. první vlny válečné prózy.

2. – POJEM PRVNÍ VLNA VÁLEČNÉ PRÓZY

2.1. – Vymezení pojmu první vlna ve stati Aleše Hamana, odlišení první a druhé vlny

Co pojem první vlna válečné prózy vlastně znamená? Odkud se vzal a jak se konstituoval? Jak se s ním vyrovnaly rozličné literárně-vědné publikace a učebnice? V následujícím pojednání se pokusíme odpovědět na tyto otázky a zároveň osvětlit, jakým způsobem se liší díla první vlny od druhé vlny a proč první z nich bývají hodnocena jako díla s menší uměleckou hodnotou, která konče rokem 1947 zdála se být fakticky i umělecky vyčerpána.

Vymezení pojmu první vlny válečné literatury vůči druhé vlně z konce padesátých let pochází ze stati Aleše Hamana *O tak zvané druhé vlně válečné prózy v naší současné literatuře*. Pojmem první vlna Haman označuje knihy, které se věnují zobrazení okupace a druhé světové války a jejichž datum vydání se pohybuje v rozmezí let 1945–1949. Haman tato díla rekapituluje a odlišuje je od děl tzv. druhé vlny, textů vzniklých koncem padesátých let, které vyvěraly z potřeby autorů vracet se k tematice věznění a perzekuce. Potřebu návratu k válečným tématům odůvodňuje autor studie následujícím způsobem: „V polovině padesátých let, kdy nastává díky širším společenským okolnostem (20. sjezd KSSS a ideový kvas kolem něho) oživení i v literatuře, vynořuje se okupační tematika znovu na povrch. Nepochybně tu působila i vnější objednávka společenská, projevy nacistického revanšismu, signalizující nové nebezpečí pro evropské národy (...). To vše vyvolalo v umělcích reminiscenci na dávno minulé utrpení a vyburcovalo je k tomu, aby vyslovili své skrovné slovo (Haman 1961: 514).

Díla první vlny Haman dělí do dvou základních kategorií. Pracuje s pojmy „syntetizující prózy“ a „psychologizující prózy“. „Syntetizující prózy“ se „vyznačují vnějším dějovým napětím, bohatým zalidněním a především záměrem postihnout smysl doby v obrazech typizovaných lidských osudů“ (Haman 1961: 513).

Syntetizmus patří mezi vyzrálé metody zejména zavedených, známých autorů. Vrcholem syntetické metody jsou podle Hamana knihy jako Fučíkova *Reportáž psaná na oprátce*, Pujmanové *Život proti smrti*, nebo Březovského román *Lidé v květnu*. Druhá větev – „psychologizujících próz“ se soustředí na tápajícího, izolovaného jedince, který ztrácí schopnost zapojit se do širšího společenského dění. „Psychologizující větev“ reprezentuje např. Valentův rozsáhlý román *Jdi za zeleným světlem*, povídky Milana Jariše *Oni přijdou* či dílo E. F. Buriana *Osm odtamtud*.

V Hamanově výčtu zcela chybí díla tzv. koncentračnické literatury, která dobou svého vzniku do děl první vlny náleží a nelze je zařadit ani mezi „syntetizující“, ani mezi „psychologizující prózy“. Koncentračnická literatura v poválečné době dosahovala značného kvantitativního rozsahu a v anketách se objevovala na prvních místech co do oblíbenosti a čtivosti u čtenářů (např. anketa týdeníku *Hlas osvobozených* z roku 1946 kromě Fučíkovy *Reportáže* ocenila jako nejlepší díla knihy z okruhu výlučně koncentračnické literatury). Aleš Haman buď dokumentární díla s tematikou koncentračních táborů nevnímal vzhledem k jejich nebeletristické povaze jako součást literatury, nebo je ve shodě s poválečnou literární publicistikou hodnotil jako „podřadná“ a nevěnoval jim proto pozornost.

Ve své stati Aleš Haman dále uvádí, že příčinou oživeného zájmu o literaturu s tematikou persekuce v padesátých letech byla „obecně pociťovaná potřeba (...) sblížit literaturu se skutečností“ (Haman 1961: 520). Druhou vlnu tedy zastupují převážně noví autoři, kteří tematiku persekuce, protinacistického odboje a života v koncentračních táborech zpracovali odlišným způsobem než autoři první vlny a pro které návrat k okupační tematice znamenal sblížení přítomnosti s minulostí, vyrovnání se s ní. Základní rozdíly mezi texty první a druhé vlny v Hamanově pojetí můžeme spatřovat na několika rovinách a vyjádřit je následující tabulkou:

1.vlna	2.vlna
Převážně románový charakter, zejména „syntetizující prózy“	Směřování k drobnému, nerománovému tvaru → povídka, novela

Převaha dokumentárních děl	Převaha děl fiktivní povahy
Snaha o postižení události „ted' a tady“	Snaha o nadčasovost
Zřetelný popis vnější dějové linie	Nad popisem vnějšího děje dominuje vnitřní děj, odehrávající se v nitru postavy
Předmětem zobrazení může být kdokoliv, věk hlavních postav není stěžejní	Předmětem zobrazení je často mladý člověk, jehož charakter se v době okupace teprve utváří
Směrování ke „kolektivnímu, objektivnímu“ vidění. Psychologičnost ustupuje do pozadí. Výjimku představují „psychologizující prózy“, kde osamocený hrdina podrobuje každý svůj krok nemilosrdné analýze	Zobrazení jednotlivce v dílčí situaci (historii), vychází se z bezprostředního a hlubokého prožitku. Psychologičnost se projevuje v kladení naléhavých otázek. Ukazuje složitost dění i lidských povah

Větší časový odstup děl druhé vlny také umožňuje pečlivější propracovanost, promyšlenost všech složek literárního díla. Proto jsou díla druhé vlny hodnocena jako umělecky hodnotnější a více stylově diferencovanější. Charakterizovat podrobně druhou vlnu však není předmětem našich úvah. A které autory Aleš Haman do druhé vlny řadí? Jedná se o Karla Ptáčníka, Norberta Frýda, Jana Otčenáška a Arnošta Lustiga.

2. 2 . – Stereotypizace výkladu

Pokud vezmeme do ruky literárněvědné příručky (jejich přehled a konkrétní práce s pojmem první vlna je obsahem další kapitoly), můžeme vidět, že zde panuje veliká nejednotnost ohledně charakteristiky první a druhé vlny. Autoři obou vln jsou často spojováni dohromady a vymezení pouze z časového hlediska. Z první vlny v žádné publikaci neschází jména Julia Fučíka a Jana Drdy. Tento fakt odráží skutečnost, že jejich díla se ve druhé polovině čtyřicátých let těšila značné oblibě a zůstala pevnou součástí celého poválečného kánonu tzv. socialistické literatury. Také je pravděpodobné, že autoři příruček vycházeli z Hamanovy stati. Skutečnost, že první vlnu

v příručkách reprezentují jen dva autoři, jejichž knihy pracují s modelem heroizovaných hrdinů, však nelze považovat za uspokojivou, protože heroizování hrdinové, které socialistická literatura upřednostňovala, silně kontrastují s postavami podlomených a lidství zbavených postav děl z okruhu koncentračnické literatury.

Vedle Jana Drdy a Julia Fučíka se objevují napříč příručkami i další jména jako – M. Jariš, K. J. Beneš, J. Weil, J. Mucha, J. Weiss či E. F. Burian. Všichni jmenovaní autoři, kromě E. F. Buriana, náležejí časově do první vlny, a jejich díla nejsou dokumentárními svědectvími, ale fabulovanými prózami. E. F. Burian by měl být řazen z hlediska časového až do druhé vlny, neboť jeho povídky *Osm odtamtud*, inspirované pobytem v koncentračních táborech, vyšly až v roce 1954. Pokud vezmeme v úvahu počet děl první vlny válečné prózy s tematikou koncentračních táborů z období 1945–1947, kterých bylo necelých sedmdesát titulů (srovnej Bibliografický katalog ČR), je překvapující, že se o těchto titulech v příručkách nepíše vůbec. Mezi díly, vybranými autory do příruček, navíc panuje velmi nápadná shoda ve volbě jen několika z nich. Dochází tak ke stereotypizaci výkladu pouze několika titulů, které se téměř ve všech literárněvědných publikacích opakují.

Co se týče užití pojmu první vlna, lze jej nalézt jen ve dvou publikacích. Pracuje s ním *Panorama české literatury* a sborník *Holocaust v české, slovenské a polské literatuře*. Překvapující pro nás je, že pojem neužívají knihy a učebnice, na kterých se autorsky podílel Aleš Haman. Ačkoliv jsou tedy pojmy první a druhá vlna obecně známy v povědomí studentů a je s nimi nakládáno jako se zavedenými kategoriemi (k tomuto tvrzení nás vedou rozličné studentské webové stránky s literárními přehledy „v kostce“)⁶, jedná se o pojem, vytyčený Hamanem z pozice kritika, který se snaží odlišit nový typ literatury od toho, co jí předcházelo. Jakmile tedy došlo ke sjednocení děl nového směřování pod určitý pojem – druhá vlna, vychází se od té doby stále z jednoho zdroje, který s pojmem poprvé přišel, a tím je právě Hamanova stat’.

---

⁶ Například: Příspěvatelé www.maturita.cz. Přístup z internetu: <http://maturita.cz/referaty/referat.asp?id=6370//> (přístup 10. 12. 2009).

2. 3. – První vlna v literárněvědných příručkách

Nyní bychom se ve stručnosti věnovali studovaným literárněvědným publikacím a učebnicím literatury. Už se nebudeme soustředit na formální charakteristiku pojmu první vlna, ale podíváme se, na co jednotlivé publikace v souvislosti s daným pojmem upozorňují a do jaké míry danou problematiku ohledávají. Postupujeme chronologicky, od nejmladších publikací k nejstarším. Dosud nejpodrobněji zpracováno je naše téma v *Dějínách české literatury 1945–1989 I*. Neschází zde trefná základní charakteristika sledovaných děl ani úvodní přehledné vymezení problematiky. Knihy jsou potom vyděleny do dvou skupin a sice dokumentární, svědecká literatura a fabulovaná próza.

Sborník *Holocaust v české, slovenské a polské literatuře* sleduje posuny v literárním zpracování látky. Knihy od konce padesátých let se od první vlny liší „vyšší mírou fiktivnosti“, „záměrnou stylovou a vypravěčskou propracovaností“, „rafinovanými narativními postupy“, „černým humorem a groteskností“ (Holý 2007: 13).

Hana Voisine-Jechová v *Dějínách české literatury* upozorňuje na skutečnost, že díky holocaustu vstoupila do literatury nová „tematická oblast židovské problematiky“ (Jechová 2005: 495). Za jedno z prvních děl věnující se této oblasti považuje Jechová Weilův *Život s hvězdou*. Toto dílo má mezi texty těžícími svá témata z dob nacistické okupace zvláštní místo. Vyšlo v roce 1949, tedy časem svého vzniku bychom jej měli řadit do první vlny, ale z hlediska formy a umělecké propracovanosti rozhodně spíše náleží druhé vlně. Dá se tedy říci, že stojí v jakémsi přechodovém pásu mezi oběma.

Panorama české literatury v úvodu kapitoly konstatuje o knihách z okruhu první vlny, že: „Nad pouhé svědectví se dostalo jen několik z nich“ (Machala 1994: 344) a pokračuje jejich výčtem. Zde je zajímavé, že autoři nenásledují Hamanovou studii a do okruhu děl druhé vlny neřadí autory jako N. Frýd a K. Ptáček. Pro vymezení knih ze druhé vlny se totiž opírají o časové řazení od roku 1958 do roku 1964.

Česká literatura po roce 1945 upozorňuje na absenci tvůrčího uchopení látky knih s tematikou koncentračních táborů: „Okupační násilí, utrpení vězňů v koncentračních táborech se stalo vděčnou látkou pro nepřehlednou řadu knih hned po roce 1945 (...) téma těchto próz postrádalo ono tvůrčí uchopení a ztvárnění v příběhu nesoucím hlubší hodnotový smysl“ (Hoznauer 1992: 63). *Průvodce po dějinách české literatury* o dílech z okruhu koncentrační literatury konstatuje, že „jsou významné spíše dokumentárně než literární hodnotou“ (Hrabák 1984: 500). Tento náhled odpovídá obecně sdílenému stereotypu, uvedeném již v úvodu této kapitoly. František Buriánek v *České literatuře 20. století* zdůrazňuje mravní dopad persekuce: „Prozaikové, kteří pracovali s materiálem vlastního osobního poznání nacistického barbarství v koncentračních táborech a na nucených pracích (...) usilovali vyvodit ze své empirie důsledky pro politický i mravní postoj člověka“ (Buriánek 1962: 209).

2. 4. – Názvosloví knih o koncentračních táborech v jednotlivých příručkách

Pro závěrečnou rekapitulaci na tomto místě uvádíme různá označení, která texty o zkušenosti z koncentračních táborů v různých literárněvědných příručkách nesou.

Setkáváme se s pojmem vězeňská literatura (Holý 2002: 721), dokumentární a svědecká literatura (Janoušek 2007: 219), zásuvková literatura (Hrabák 1984: 500), psychologická próza (Haman 1990: 38), knihy s židovskou problematikou (Voisine-Jechová 2005: 495). Daná díla lze bez ohledu na název jednotně charakterizovat. Jedná se o texty, z nichž mnohé vyšly těsně po válce. To znamená, že časový odstup mezi prožitou zkušeností a jejím záznamem je v mnohých případech velmi krátký. Tomu odpovídá i zvolená forma výpovědi, vypravěčské postupy a žánrová zařazení. Knihy z prostředí koncentračních táborů v rámci první vlny hojně využívají dokumentární a autobiografické postupy. Těmto postupům nejlépe odpovídají žánry jako dokument, reportáž, deník či dopisy. Vyznačují se snahou o co největší objektivitu a zaujetí, aby mohly být

považovány za autentická svědectví.

2.5. – Shrnutí oddílu 2

Zjistili jsme, že přestože pojem první vlna válečné prózy v sobě zahrnuje všechna prozaická díla, která vyšla v letech 1945–1949, bez ohledu na jejich zaměření a typologii, zahrnuje málokterá literárněvědná publikace do pojmu i literaturu z koncentračních táborů. A to i přesto, že z hlediska kvantity vyšlo děl s touto tematikou po válce značné množství. To je také důvodem, proč se literatuře z koncentračních táborů v naší práci věnujeme.

3. – ANALÝZA PODOB TÉMATU

3. 1. – Charakteristika a vymezení děl

Po vymezení pojmu první vlna se nyní dostáváme ke konkrétním primárním titulům s tematikou koncentračních táborů, jež jsme studovali a interpretovali. Vybrali jsme devětadvacet titulů, které vyšly v rozmezí poválečných let 1945–1947. Knihy jsme vybírali podle následujícího klíče. Nejprve jsme prošli heslo „koncentrační tábory“ v katalogu *Česká národní bibliografie* a oddělili tak díla z koncentračních táborů od knih z věznic a lágrů (např. z Pankráce, Kounicových kolejí, apod.). Potom jsme v seznamu odlišili prózu a básnické sbírky. Dalším krokem bylo diferencovat dokumentární literaturu od fabulovaných děl. K tomu nám pomohl internetový obsahový rejstřík Národní knihovny s klíčovými slovy. S některými tituly jsme se seznámili z dobových pramenů. (stať *Naše vězeňská literatura* a studie *O první vlně válečné prózy*). Výsledný vzor devětadvaceti titulů nese následující charakteristiku: knihy s datem vydání 1945–1947, próza využívající dokumentární a autobiografické postupy, nefabulovaná literatura, s hlavním tématem – koncentrační tábory.

3. 2. – Téma: koncentrační tábory

Abychom lépe pochopili strukturu tématu a jednotlivých motivů, považujeme za nutné na tomto místě zmínit definice a funkce pojmů „téma“ a „motiv“. Lubomír Doležel označuje situaci na poli české tematologie souslovím „drastická diskontinuita“ (Doležel 2008: 272) a tradici tematologie českého strukturalismu jako „prakticky zapomenutou“ (Doležel 2008: 272). Podobně hodnotí situaci i autoritativní literárněteoretické prameny z poslední doby. Pojem „téma“ je velmi široký a není jednoduché jej definovat. „What literary historians ought to mean by a »theme« is uncertain and disputed“

(Perkins 1993: 109)⁷. Podle Perkinse si publikace pomáhají tím, že konstruují téma abstrakcí obsahu literárního díla: „(...) to name a theme is to make a partial statement of the work is about“ (Perkins 1993: 110)⁸. Perkins ve své studii uvádí rozličné koncepty, přístupy a složky, které literární historici považují za téma vzhledem ke druhu a povaze předkládaného textu. „In their usage a »theme« may be a very general concept (madness, time), a nexus of several concepts, a myth (the dying god), an archetypal pattern (the underworld journey), a mythological or historical figure (Faust, Napoleon), a social ideology (the frontier), a literary type (the fatal woman), a motif (the lost paradise), a topos (carpe diem, ubi sunt), an image, or a symbol. The demarcations between these categories are of course unclear“ (Perkins 1993: 110).⁹ Podle Perkinse může tedy být tématem tak malá složka díla jako je motiv nebo naopak velmi obecná kategorie typu čas.

S široce rozkročenou tematologií pracuje v českém prostředí i Daniela Hodrová, která shrnuje v úvodu své knihy *Poetika míst* rozdílný pohled na definici tématu. Dochází k závěru, že „téma zahrnuje motiv, figuru, topos, slovní spojení, metaforu, postavu, syžet a dokonce určitý filozofický koncept“ (Hodrová 1997:13). Za téma lze podle Hodrové v jistých případech považovat i prostor nebo čas, jak můžeme vidět na Bachtinově koncepci chronotopů. Při vymezení tématu koncentračního tábora však nejde ani o tak jednoduchou strukturu, jako je izolovaný motiv, ani o tak komplexní strukturu, jako je čas nebo prostor.

Hlavní téma naší práce je literatura z koncentračních táborů. Toto téma propojuje všechny námi sledované knihy bez ohledu na způsob prezentace faktů, časový odstup nebo míru dokumentárnosti. Základní funkce tématu „to interconnect or synthesise works“ (Perkins

---

⁷ To, co si myslí literární historici o „tématu“, je nejisté a sporné.

⁸ Určit téma znamená vyslovit neúplné tvrzení – o čem dílo vlastně je.

⁹ V jejich užití může být téma chápáno jako velmi obecný pojem (šílenství, čas), jako souvislost několika pojmů, jako mýtus (umírající bůh), jako archetypální schéma (cesta do podsvětí), jako mytologická nebo historická postava (Faust, Napoleon), jako sociální ideologie (hranice), jako literární model (osudová žena), jako motiv (ztracený ráj), jako topos (carpe diem, ubi sunt), jako obraz nebo symbol. Hranice mezi kategoriemi jsou pochopitelně nezřetelné.

1993: 111)¹⁰ je tedy splněna. Podstatná úloha tématu podle Lubomíra Doležela tkví také v tom, že „téma spojuje literaturu se životem, se společnostmi a historií“ (Doležel 2008: 273), což lze velmi dobře dokumentovat třeba právě na tématu koncentračních táborů, které sehrály v dějinách významnou roli společenskou i historickou. Téma jako „the invariant element of reader's feelings and mental attitudes“ (Sollors 1993: 19) ¹¹ vystupuje tedy nejen jako součást struktury literárního díla, ale je také vnášena do díla čtenářem na základě jeho postojů, názorů a literární zkušenosti.

Téma koncentračních táborů navazuje svým charakterem na tradici vězeňské literatury, která pracuje s ustálenými topoi. Na jedné straně je zde tedy příklon k tradičním postupům a modelům ustáleným v literárním povědomí. Na druhou stranu však podle Daniely Hodrové představují texty z koncentračních táborů nový románový typ, kde „se ztrácí napětí mezi světskou a metafyzickou podobou vězení“ (Hodrová 2003: 120). Koncentrační tábory se svými plynovými komorami a krematorii totiž zachycují novou zkušenost, které chybí analogie v minulosti. Vězení zde sice funguje jako místo nedobrovolného pobytu, stejně jako v mnoha jiných textech (např. Dykův *Tichý dům*, Macharův *Kriminál* nebo Olbrachtovo *Zamřížované zrcadlo*), nové je však postavení vězně, který ustupuje do „primitivní formy duševního života“ (Frankl 1994: 24) a jehož život je maximálně zužitkován nejprve prací a potom „konečným řešením“ v plynové komoře.

Vězení funguje v literatuře jako uzavřený prostor, kam se podle Hodrové postava snaží proniknout, nebo kde je nedobrovolně uvězněna. Pro knihy z koncentračních táborů platí druhá charakteristika. Zároveň se zde objevují motivy typické pro vězeňskou literaturu obecně, jako je „neobyčejná frekvence motivu oken a dveří (...), motiv nedostatku vzduchu, pocitu stísněnosti, nedostatku soukromí a motiv spektakulárnosti“ (Hodrová 2003: 118). Vězeň zosobňuje lidskou existenci v celé své šíři, stává se „metaforou člověka“ (Hodrová 2003: 119). Podle Hodrové může být vězeň

---

¹⁰ propojovat nebo sjednocovat díla

¹¹ neměnná součást čtenářova citění a duševních postojů

zavřený a obžalovaný kvůli své jinakosti, něčím se vymyká proti společnosti, liší se a stává se cizincem mezi ostatními. Druhý typ vězně potom představuje člověk, který je „typem »stejného«, obrazem »každého člověka«, »vnějšího člověka«, obžalovaným pro svou »stejnost«“ (Hodrová 2003:119). Vězni koncentračních táborů zastupují druhý typ. Soustředí se do různých skupin podle stejné etnické příslušnosti (Romové), náboženského vyznání (Židé), politické angažovanosti (političtí), sexuální orientaci (homosexuálové), sociální charakteristice (tzv. asociální živly, to znamená lidé, kteří se během války vyhýbali práci a také kriminálníci). Jednotlivé skupiny vězňů vystupují jako homogenní skupina a podle charakteristiky skupiny s nimi také jejich věznitelé zachází (např. postavení Židů v táboře viz dále v oddíle 3. 5.).

3. 3. – Motivické stereotypy – úvod

Téma je tedy určitou strukturou spojující v sobě dílčí motivy. Přitom existuje část motivů, bez nichž se téma neobejde a není rozpoznatelné. U koncentračních táborů se jedná například o motiv krematorií, plynových komor, apelů, atd. (více v oddíle 3. 5.).

Kromě motivů nutných k identifikaci tématu se v textech objevují také motivy s povahou „fakultativní“, jejichž přítomnost nás v tématu nepřekvapí a je společná vícero dílům. Zároveň je však v jiném textu nepostrádáme (například motivy strachu, nedostatku soukromí, nebo zimy). Cílem následující kapitoly je analýza tématu koncentračního tábora tak, jak je toto téma ztvárněno v dokumentech tzv. první vlny válečné prózy. Při analýze tématu jsme si všimli některých motivů, jež se objevují ve všech knihách a vytváří tak motivické stereotypy. Pod tímto pojmem rozumíme opakující se, ustálené motivy, které jsou typické pro téma koncentračních táborů. Z toho důvodu jsme se rozhodli věnovat motivickým stereotypům v knihách první vlny válečné prózy pozornost, abychom dokázali jejich stejnost a provázanost a abychom zároveň z jednotlivých stereotypů složili celkový obraz života vězně v koncentračním táboře tak, jak jej znázorňují knihy. Téma koncentračních táborů se v námi sledovaném

okruhu textů vyznačovalo těmito motivickými stereotypy:

- 1) apely
- 2) bití a mučení
- 3) Češi v táboře
- 4) dopisy a balíčky
- 5) hlad
- 6) kamarádství
- 7) krematoria a plynové komory
- 8) nevyjádřitelnost prožité zkušenosti
- 9) Němci v táboře
- 10) obtížnost návratu do života
- 11) osvobození
- 12) označení vězně
- 13) sprchování a holení při příjezdu
- 14) strojovost života v táboře
- 15) transport
- 16) vstup do tábora
- 17) vzpomínky
- 18) Židé v táboře

Vzhledem k tomu, že knihy o koncentračních táborech v kontextu první vlny nejsou běžně čtenářům dostupné a známé a také proto, že s ukázkami z těchto děl budeme v oddíle o motivických stereotypech pracovat, uvádíme na tomto místě jejich seznam a stručnou anotaci. Knihy řadíme abecedně podle názvu titulu, v závorce píšeme zkratku knihy a rok prvního vydání. Anotace jsou přípravou k oddílu o motivických stereotypech, ve kterých jednotlivé stereotypy doprovází ukázky z těchto děl. Více o jednotlivých knihách potom uvádíme v oddíle 4.3.

3. 4. – Anotace analyzovaných děl

Almanach Dachau (AD, 1946)

Knihla je kolektivním dílem čtyř desítek autorů, pamětníků koncentračního tábora Dachau. Téměř každou kapitulu napsal jiný bývalý vězeň, jen několik málo z nich přispělo do Almanachu více

kapitolami. Tomu odpovídá i charakter knihy. Najdeme zde jednotlivé vzpomínky vězňů (například na transporty, práci v táboře, duchovní život, pokusy o útěk, apod.), dále dopisy vězňů domů. Některé vzpomínky obsahují i básně, obrázky a fotografie. Střídá se vyprávění v první osobě s er-formou a autorským plurálem. Kniha končí seznamem všech československých vězňů, kteří koncentračním táborem prošli.

Buchenwald – život a práce, Miloslav Matoušek (BŽ, 1945)

Kniha Miloslava Matouška je sbírkou vzpomínek lékaře, který strávil v Buchenwaldu pět a půl roku. Autor začíná své střízlivé vyprávění v ich-formě ze široka, kulturním zázemím a historií Výmaru. Věnuje se porovnávání Buchenwaldu s jinými tábory, popisuje hierarchii SS, chod a prostředí vězeňské nemocnice nebo aktivity podzemní politické organizace, jejímž členem se sám stal. Osobitou kapitolou je představení buchenwaldského komandanta Karla Kocha a jeho manželky Ilsy.

Byl jsem číslo 7809, Josef Rudolf (BJ, 1945)

Barvitě dílo napsal novinář Josef Rudolf chronologicky a v ich-formě. První polovinu knihy tvoří jeho svědectví, druhou polovinu potom svědectví dalších vězňů z Buchenwaldu, se kterými vede Rudolf rozhovor. V knize autor zaznamenal významné události tábora v době jeho pobytu – řepnou krizi, ztrátu prasete a následných pět dní hladovky pro celý tábor (tento příběh se objevil v mnoha dalších svědectvích z Buchenwaldu), těžkou zimu v roce 1939 a mnoho dalších. Rudolfa jako jednoho z mála vězňů propustili ještě před koncem války. Byl totiž v „německé vyšetřovací vazbě“. Autor popisuje psychózu po propuštění, která ho přivedla až do nervového sanatoria.

Číslo 64. 401 mluví, Adolf Burger (ČM, 1945)

Podle vyprávění slovenského vězně Adolfa Burgera napsali knihu Sylva a Oskar Krejčí. Vyprávění v er-formě popisuje tříleté věznění Burgera v Osvětimi a poté v Birkenau. Ke konci války se vězeň

dostává díky své znalosti typografie do zvláštního komanda, které na nejmodernějších strojích tisklo falešné bankovky, legitimace, občanky a kupní smlouvy pro anglickou armádu. Kromě svědectví z koncentračního tábora tak máme k dispozici i dokument z dílny, která podléhala přísnému utajení.

Dny života, Ilja Bart (DŽ, 1945)

Ilja Bart podává ve svém svědectví s chronologickou kompozicí a vypravěčem v první osobě rok a půl trvající věznění v Terezíně. V době zatčení (srpen 1940) vězni pomáhali s přestavbou pevnosti na tábor – Bartovo pracovní komando uklízelo, dláždilo a stavělo silnice. Zápisky uvádí, že každý den v táboře byl plný nových postav a událostí. V Terezíně zavedl Bart hraní šachů a také pořádal hudební večery. Stereotyp nenáviděných Němců boří vyprávění o vojácích wehrmachtu, kteří se chovali podle Barta velmi přátelsky a pomáhali slabším vězňům.

Ghetto našich dnů, Mirko Tůma (GN, 1946)

V knize vystupuje vypravěč jako „jeden z mnoha“, jako „mluvčí všech“. Nedozvíme se o něm v textu vůbec nic. Celá kniha pomocí autorského plurálu mapuje historii terezínského ghetta až do osvobození. Vypravěč zaznamenává významné události, které ovlivnily život místa. Například velké transporty do Osvětimi, návštěva mezinárodní komise Červeného kříže nebo příběhy členů Rady starších, která sestavovala transportní listiny.

Hovory s tebou, Jaroslav Gregor (HS, 1945)

Doktor práv Jaroslav Gregor ve svém deníku zachytil pobyt v trestaneckém táboře Pod kaštany, v Kaunicových kolejích a v koncentračním táboře Mirošov. Zápisky si vedl jen nárazově, každý však opatřil datem a místem. Gregor pateticky popisuje osvobození Mirošova, ochotu vesničanů pomáhat vězňům a založení časopisu Hlas svobody, který vznikl poslední dny války. Popis táborového života prokládají medailony jednotlivých vězňů.

Jsem číslo 17. 100, Mirko Matyáš (JČ, 1946)

Dva roky věznění v Osvětimi zachycuje kniha *Jsem číslo 17.100*. Dílo má formu dopisů. První jsou oficiální dopisy, které poslal Matyáš rodině. Druhý druh potom představují dopisy, jež napsal autor po osvobození a které stylizuje tak, jako by je stvořil přímo v táboře. Popisy prostředí a událostí v ich-formě místy využívají neobvyklé postupy jako je refrén, ironie nebo prvky pohádkového narativu (slíbil jsem vám drazí, že si něco povíme o...).

Křížovou cestou nacistického pekla, Vlastimil Louda (KC, 1946)

Křížová cesta v názvu díla odkazuje k zastavením, která vedou do koncentračního tábora – gestapo, výslechy, soud. Louda strávil šest let v táborech Dachau a Buchenwald. Jeho kniha je věcným popisem táborového života a prostředí. Líčí historii táborů, práci, trestání vězňů a jejich strádání. Jen místy přechází suchý popis k osobní příhodě nebo dojmu. Vyprávění je vedené v první osobě.

Lidé beze jména, František Loubal (LB, 1945)

Střízlivé svědectví o pobytu v Dachau a Buchenwaldu podal bývalý předseda zemského soudu v Brně František Loubal. Ve své knize věnuje mnoho prostoru úvahám o historických souvislostech doby a srovnání pobytu v obou táborech. Loubal byl předčasně z tábora propuštěn a na jeho svědectví je dobře patrný rozdíl mezi tábory různého stupně. Co bylo v Dachau běžné (táborová knihovna, dopisy z domova, balíčky, kulturní večírky nebo tajné jazykové kurzy) si může vězeň z Mauthausenu nebo z Osvětimi jen těžko představit.

Mauthausen, Karel Littloch (MA, 1945)

Desetiměsíční věznění v koncentračním táboře Mauthausen zachytil učitel matematiky Karel Littloch. V jeho vzpomínkách, jak sám text charakterizuje, plynule přechází ich-forma k autorskému plurálu. V díle dominuje popis prostředí s množstvím detailů. V úvodních kapitolách vystupuje vypravěč jako průvodce lágrem, seznamuje čtenáře s každým kamenem v táboře a podrobně rozebírá organizaci táborového dne. I další kapitoly jsou střízlivě popisné.

Mauthausen 1942, Miloslav Vítka (MN, 1945)

Kniha Miloslava Vítka o Mauthausenu nápadně kontrastuje s textem Karla Littlocha. Vítkova kniha je hodně kondenzovaná, popisu se téměř vyhýbá. Dominují osobní vzpomínky na padlé kamarády a osvobození. Autor začal psát svou knihu hned po osvobození ještě v koncentračním táboře. Chronologické vyprávění v ich-formě autor přerušuje, aby se k němu později zase vrátil. Častý je apel míru směřující k budoucnosti země.

Medicína na scestí, František Bláha (ME, 1946)

František Bláha podrobně popsal ve svém svědectví prostředí nemocničních revírů a pokusných stanic v koncentračním táboře Dachau. Zpočátku pracovali v nemocnicích jen laici. Bláha zaznamenal řady jejich chybných diagnóz. Po práci v punčochárně a králíkárně se jako lékař dostává na chirurgii a stává se svědkem pokusných stanic. Tam operují zdravé lidi a zkouší na nich různé látky a přístroje. Většina původně zdravých vězňů po pokusech umírá. Vyprávění v ich-formě místy komplikuje nepřehledná lékařská terminologie, kterou Bláha užívá.

Milenci SS smrti, Jarmila Svatá (MS, 1945)

Jarmila Svatá napsala knihu podle vyprávění bývalého mauthausenského vězně Václava Václavíka. *Milenci SS smrti* zachycují Václavíkův pobyt v táboře od dubna 1943. Tok vyprávění je překotný a hektický, chybí jakákoliv strukturace nebo dělení na kapitoly. Autorský subjekt ustupuje do pozadí, v popředí promlouvá personifikovaná smrt. Místy kniha využívá proud vědomí a vypjatou dramatickostí, která vede až ke skandování. Poté se vyprávění zklidňuje do střízlivých vzpomínek s citáty z Danta, Goetha nebo Schopenhauera.

Mrtvý se vrátil, Robert Blank (MV, 1945)

Autor, který prošel tábory Buna, Osvětim a Buchenwald, ve svém díle vzpomíná na významné události, které změnilly jeho život v táboře.

Dvakrát ho kamarádi vyměnili za mrtvého, dvakrát změnil svou identitu, aby se zachránil. Emotivní líčení zachycuje hlavně dva Blankovy přátele, učitele tělocviku Podhora a německého antifašistu Tischlera, kteří byli v Osvětimi vlivnými osobnostmi. Blank využívá optiky svědka a o sobě se příliš nerozepisuje.

Mučili člověka, Viktor Dobrovolný (MČ, 1945)

Kniha Viktora Dobrovolného porovnává jeho věznění v koncentračním táboře Dachau s Mauthausenem. Svědectví o významných táborových událostech a medailony spoluvězňů prokládá vypravěč v první osobě úvahami, vlastními kresbami a kopiemi úředních dokumentů. Zaznamenané jsou i myšlenky o budoucím válečném vývoji nebo snění o poválečném míru a klidu života na svobodě.

My z koncentráků žalujem, Jan Křemen (MZ, 1946)

Své vzpomínky na více jak šestileté zajetí v koncentračních táborech Sachsenhausen, Osvětim a Mauthausen začal psát Jan Křemen hned po válce v květnu 1945. Do knihy Křemen promítl zejména příběhy jednotlivých spoluvězňů (zloděj chleba, mladý chytrák, zamilovaná dívka), které skládají mozaiku života v lágru. Drobnými událostmi s množstvím dialogů zachytil Křemen emotivně ale bez patosu život v několika táborech. Kniha obsahuje také slovníček koncentračnického sociolektu (supa, heftlink, štuba, atd.).

Plzeň, Terezín, Flossenbürg, Macháček Fridolín (PT, 1946)

Bývalý plzeňský archivář Macháček charakterizuje své dílo jako dokument z trojice táborů Plzeň, Terezín a Flossenbürg. Přestože byl Macháček jedním z nejstarších vězňů (šedesát let), konal náročnou práci při nakládce uhlí a později v bramborárně a krejčovské dílně. Podobně jako Matyáš i Macháček funguje jako průvodce táborem, uvádí přesné detaily o jeho poloze, fungování a táborové hierarchii. Popisné vyprávění v první osobě je plné drobných pozorování převažujících nad záznamem událostí.

Plyn, plyn...pak oheň, František R. Kraus (PP, 1945)

Kniha plyn, plyn...pak oheň je jedním z prvních svědectví o životě vězňů v Osvětimi. Kraus ji začal psát hned po osvobození a velmi emotivně v ní vylíčil svou zkušenost pracovníka tzv. Sonderkomanda¹². Přestože Kraus před Osvětimí strávil tři roky v Terezíně, věnuje se mu v knize jen na několika málo stranách. Svědectví s účastným vypravěčem v první osobě opírá Kraus o podrobné vylíčení chodu tábora, krematorií a plynových komor.

Psychologie života v koncentračním táboře, Emil Utitz (PŽ, 1947)

Emil Utitz, psycholog a filozof, zachytil svědectví o pobytu v koncentračním táboře Terezín. Utitz prokládá svědectví o chodu tábora psychologickými úvahami a popisy. Zamýšlí se nad pracovní morálkou v táboře, táborovými pověstmi (tzv. latrínami), provizorností života, láskou a erotikou, nebo nepocitovostí a otupělostí vězňů. Utitz byl významným terezínským vězněm. Vedl táborovou knihovnu a pomáhal v nemocnici. Se vzpomínkami na něj se setkáváme i v jiných knihách.

Šest let za ostnatým drátem, Josef Ullrich (ŠL, 1945)

Šest let trvajících věznění v Buchenwaldu popsal Josef Ullrich. Ullrich patřil do skupiny československých vězňů, kteří se dostali do Buchenwaldu při hromadném zatýkání v září 1939. Autor porovnává dobré postavení Čechů v táboře s pronásledovanými Židy a Rusy. Pomocí autorského plurálu popisuje práci v lomu, boj mezi politickými vězni a kriminálníky, nebo usmrcování fenolovou injekcí. V poslední kapitole zachytil i pověstný transport smrti z Buchenwaldu, který trval několik dní a zahynuly při něm desítky tisíc lidí.

Terezínské katakomby, Bedřich-Čurda Lipovský (TK, 1946)

Deník politického vězně Čurdy-Lipovského je záznamem jeho osmiměsíčního věznění v terezínské Malé pevnosti. V deníkových

---

¹² Komando určené k obsluze plynových komor a krematorií.

zápiscích autor zachytil události, myšlenkové pochody a nálady každého dne, některé zápisky se však ztratily. Čurda své motáky schovával do obvazu na noze a tajně posílal se špinavým prádlem domů. Deník, který vznikl přímo ve vazbě, zachycuje emotivně terezínskou všednodennost, vývoj válečné situace, příběhy spoluvězňů i vlastní pocity osamělosti a ztráty domova.

Terezínské torso, Irma Semecká (TT, 1946)

V díle zachytila Semecká tříleté věznění v terezínském ghettu. Její kniha se skládá z dokumentárního zachycení života v Terezíně se všemi významnými událostmi, které doplňují básně, úvahy a dopisy psané z terezínské nemocnice. Častými motivy v Terezínském torzu jsou samota a tíseň. Vypravěčka v první osobě vypravuje o ztrátě milého, který odešel od Osvětimi nebo o smutném setkání s matkou. Poslední oddíl knihy tvoří úryvky z divadelní hry, kterou Semecká připravila v Terezíně s dětmi na oslavu prvního máje.

Továrna na smrt, Ota Kraus a Erich Schön (TN, 1946)

Dokumentární svědectví dvou mužů, kteří pracovali v Osvětimi jako zámečníci a díky zkušenosti z jiných táborů (Dachau, Sachsenhausen, Neuengamme) si „zorganizovali“¹³ celou dílnu a fungovali jako spojky. Ve stěnách dílny ukryli plány a nákresy osvětimských komor a krematorií, které pronесли ven. Kniha je rozdělena na několik částí, v nich se střídá popis prostředí, chodu tábora, s událostmi, plány, nákresy a svědectvími dalších vězňů. Kniha je hodně faktografická s množstvím údajů a čísel.

Tři léta v Terezíně, Anna Auředníčková (TL, 1945)

Sedmdesát let bylo Anně Auředníčkové, když se dostala do terezínského ghetta. Tři roky, kdy byla vězněná v Terezíně, strávila jako pomocná ošetřovatelka v nemocnici. Chronologické líčení v první osobě je vzpomínkami na významné události terezínského ghetta. Auředníčková vzpomíná na návštěvu komise Červeného kříže, transporty na východ a zmiňuje i jednotlivé lidské osudy. Autorka také

---

¹³ Organizovat znamená v táborovém slangu krást.

popisuje průběh přednášek, které v Terezíně vedla na kulturně-společenská témata.

V drápech bestie, Jan Hajšman (VD, 1947)

Novinář Jan Hajšman patřil ke skupině „protektorátníků“, které gestapo zatklo v září 1939. Až do osvobození byl vězněn v Dachau a v Buchenwaldu. Své vzpomínky v ich-formě Hajšman věnoval hlavně popisu života v táboře – hlad, práce v lese, bití, „sport“, transporty, zima, stesk po domově. Autor vylíčil příběhy známých kulturních osobností, kteří se dostali do Buchenwaldu, například jeho přítel Emil Filla. Kniha obsahuje tabulku „protektorátníků“ včetně dat propuštění a transportů.

V německém zajetí, Jiří Beneš (VN, 1945)

Svědectví o výrobě tajných raket pro německou armádu podal ve své knize Jiří Beneš. Jako doktor práv se v době zatčení Beneš dostává do Buchenwaldu a odtud zanedlouho do koncentračního tábora v Nordhausenu. Tam pracuje v podzemní továrně jako písař a sabotuje dokončení výroby raket. Své střízlivé chronologické svědectví v první osobě sepsal Beneš hned po válce ve sběrném táboře Prenzlau.

Záznamy z Buchenwaldu, Lev Sychrava (ZZ, 1945)

Lev Sychrava charakterizoval svou knihu jako záznam svědectví, dojmů a myšlenek, které se mu vybavily po osvobození Buchenwaldu Američany. Kniha vznikla s časovým odstupem jen několika málo dní po válce. Téměř polovinu tak zabírá podrobné líčení osvobození tábora. Kompozice knihy je chronologická, autor v ní zaznamenal svědectví spoluvězňů. Každý z nich vypráví nějakou událost z táborového života. Dílo doplňují politické úvahy.

Za mřížemi a dráty, Ilsa Maršálková (ZM, 1945)

Ilsa Maršálková prošla tříletým vězněním v Terezíně, Osvětimi a Ravensbrücku. Pobyť v Terezíně charakterizovala jako jednotvárný, ale snesitelný práci na poli nebo v krejčovně. Vzpomínky na Osvětim a Ravensbrück jsou velmi emotivní. Autorka popisuje adaptaci na

drsné podmínky, vzájemnou pomoc a solidaritu mezi ženami všech národností. Častým tématem je u Maršáلكové ženská síla, která dokáže překonat fyzickou i psychickou bolest.

3. 5. – Přehled motivických stereotypů

Po anotacích interpretovaných děl přinášíme v následujícím oddíle přehled nejvýznamnějších motivických stereotypů, které jsme v průběhu četby zaznamenali. Každý jednotlivý motivický stereotyp dokumentujeme ukázkami z primární literatury. Poznámka v závorce odkazuje na zkratku názvu knihy (přehled zkratk uvádíme v anotacích) a na příslušnou stranu, ze které pochází uvedený úryvek. Z devětadvaceti knih jsme vybrali osmnáct výrazných motivických stereotypů, předkládáme je postupně podle abecedy.

Přehled motivických stereotypů:

Apely

Apelem se v knihách o koncentračních táborech rozumí nástup vězňů k počítání. Vedení tábora apelem kontrolovalo, jestli souhlasí počet vězňů. Svou definici apelu předkládá Vlastimil Louda. „V táborech se osazenstvo bedlivě počítalo. Ráno i večer nastupovalo všechno k apelu, při němž esesáci počítali početní stavy jednotlivých bloků, zda-li souhlasí s hlášením, které starší bloku oznámil vězeňské písárně“ (KC, s. 90). Apely se v táborech konaly minimálně dvakrát denně. Vždy ráno před nástupem do práce a potom odpoledne po návratu z komand. Pokud se však vyskytla nějaká mimořádná událost, například útěk nebo přiblížování cizích armád těsně před osvobozením, stáli vězni apel třeba celý den nebo celou noc. „Apely, tj. dlouhé hodiny stání na náměstí, bez ohledu na zimu a déšť, po pracovní době byly v táboře pravidlem téměř až do konce. Tábor byl takto trestán pokaždé, když někdo utekl nebo se někde skryl a zaspal“ (ZZ, s. 37).

Námi zvolené texty zobrazují apel jako jednu z mnoha

příležitostí, jak trápit vězně. Pojednávají o zvláštním druhu nástupu, takzvaném uvítacím, při příjezdu vězňů do tábora. Podle autorů esesmani využili prvotního šoku nových vězňů, kteří netušili, do jakých podmínek se dostali, a nechávali je obvykle stát velice dlouho. Při prvním apelu údajně zemřelo mnoho lidí, kteří přijeli do tábora nemocní a nevydrželi prvotní nápor. Knihy popisují dlouhé zimní nástupy, kdy se venkovní teplota pohybovala hluboko pod bodem mrazu a esesmani nosili vysoké holínky a teplé kožichy. Vězni však měli k dispozici jen chatrný táborový oblek a na nohou dřeváky. Nežřídko se prý stávalo, že byli i v zimě bosí. Esesmani však neznali slitování a mnohdy apely schválně prodlužovali, aby vězně trápili. „Apely byly v starší době uměle prodlužovány a to zejména v zimě. Někdy proto, že někdo utekl – a pak všichni ostatní musili státi z trestu proto, že jeden z nich utekl – někdy prostě proto, že si dali dozorcí na čas s počítáním, aby vězně trochu potýrali“ (PT, s. 92). Dlouhé apely se nevyhýbaly ani ženským táborům. Ota Kraus a Erich Kulka popisují apely v ženském táboře v Osvětimi-Birkenau: „Apely v ženském táboře trvaly vždycky nesmírně dlouho, protože počet žen málokdy souhlasil. Proto stály při apelu mnoho hodin za každého počasí, kterému padlo za oběť mnoho žen“ (TN, s. 108).

Pro apely bylo v každém táboře vyhrazeno rozsáhlé obdélníkové nebo čtvercové prostranství, které tvořilo střed tábora. Okolo něj stály baráky vězňů a velitelů. Tzv. apelploc musel být dostatečně veliký, aby pojal všechny vězně a aby se dali spočítat z vyvýšeného místa, obvykle z tribuny, kde stáli esesmani. „Branou vstoupíme na apelploc. Kdyby lág byl městem, řekli bychom náměstí. Je to veliký, obdélníkový prostor (asi dvě stě padesát krát čtyřicet metrů), spadající svou délkou směrem od jihovýchodu k severozápadu (...) Apelploc je rovný, pískem vysypaný a vyválcovaný“ (MA, s. 11). Ilja Bart v knize *Dny života* pojednává o pořádku, který musel na každém apelu panovat, aby se vězni mohli vůbec při vysokém počtu spočítat. Vězni nastupovali společně a řadili se do pravidelných rozestupů, obvykle podle zařazení v pracovním komandu nebo podle bloku: „Ale to již zazněla trubka táhle, pronikavě apel! (...) A celá tato tlačnice, chaos a víření pojednou ztuhly, zkrystalizovaly v deset

jako podle pravítka narýsovaných, v pravidelných rozestupech od sebe vzdálených řad“ (DŽ, s. 73).

Jan Hajšman v knize *V drápech bestie* nastiňuje mínění, že akt apelu je vlastní všem Němcům. Podle jeho názoru pro Němce reprezentuje jistý druh ceremoniálu, při kterém zažívají uspokojení. „Všem Němcům, fašistům i antifašistům, je apel posvátným obřadem. Bez apelu by nebyl Němec šťasten. Říci před Němcem, že je to oslovina, znamenalo by urazit ho“ (VD, s. 86).

Bití a mučení

Vzpomínky vězňů často zobrazují bití a mučení. Některá svědectví se věnují detailnímu zachycení mučících technik. „Nejhrůznější středověk proti nacistickým vynálezům je idylka. Rozšlehaná kůže, rozbodané nehty, popálená citlivá místa, rozdrcené údy, rozervané svaly a nervy dlouhým zavěšením na hák se závažím na nohou a jiné vymoženosti,“ píše o své zkušenosti s táborovým mučením Robert Blank (MV, s. 72). Podle vyprávění museli vězni bojovat kromě fyzického utrpení také s pocitem nespravedlnosti a křivdy. Esesmani a jejich pochopové podle nich nebili a neusmrcovali totiž jenom za prohřešky, ale často úplně bezdůvodně a pro zábavu. Vězeň si tak nikdy nemohl být jistý, jestli se zrovna on neznelíbí. Mnohdy šla surovost esesmanů tak daleko, že mučili vězně z dlouhé chvíle tak dlouho, dokud ho neutýrali k smrti. „Viky byl muselman, když ho chytl blokový ze sedmnáctky. Strčil ho před blokem hlavou do kopy sněhu a smál se, když Viky třepal bezmocně nohama, smál se, když pohyby byly stále slabší a slabší a smál se, než nohy zůstaly bezmocně trčet ve vzduchu“ (MZ, s. 44); „Jindy zas hodili vězně do vody a když se ubožák vyškrabal, hodili ho znovu zpátky a to tak dlouho, až konečně ztratil všechny síly a utopil se“ (MS, s. 144); „SS-man jako šílený bil Procházku býkovcem přes obličej. Asi po čtvrté ráně Procházka klesl, maje vyšlehnuty obě oči (...) Vrhli se na Procházku, uchopili ho za nohy, kopali a šlapali po něm, až mu vyhřezla střeva“ (MA, s. 94).

Pokud se esesmani nechtěli s vězněm zabývat, poštváli na něj

psy. Lágrové psy si chovali velitelé táborů podle vzpomínek vězňů pouze za účelem zábavy. A zábava spočívala v pronásledování a kousání vězňů rozhýčkanými zvířaty. Autoři v knihách popisují, že táboroví psi dostávali lepší stravu než vězni a esesmani úzkostlivě dohlíželi na jejich pohodlí. Psi byli zvyklí pohybovat se mezi vězni a útočit na ně. „Velitel transportu, šára, dal strážím povel zakročít, aby nikdo neprchl: stráže pustily psy. Nastala nepopsatelná krvavá vřava. Psi se sáпали lidem na krky, skákali na záda a kousali do hlavy a trhali“ (VD, s. 166).

Tresty byly ve všech táborech stejné, ale lišily se tím, jak s nimi esesmani nakládali. Například v koncentračním táboře Buchenwald se od roku 1944 nesměli vězni oficiálně vůbec bít. Početná skupina českých politických vězňů měla v táboře takový vliv, že dosadila do všech vedoucích funkcí svoje lidi, kteří zákaz prosadili. Na druhou stranu na základě vyprávění mauthausenských vězňů představovali čeští vězni v Mauthausenu druhou nejvíce pronásledovanou skupinu hned po Židech, takže jejich život v táboře byl velice těžký.

Nejčastějším trestem za drobná táborová provinění bylo podle vzpomínek pětadvacet ran býkovcem. Trest se prováděl při apelu, aby ho viděli všichni vězni jako varování. Odsouzený k výprasku se musel přehnout a sám si odpočítávat jednotlivé rány. Esesmani se střídali, aby byly rány co nejsilnější. „Odsouzence přivázali na kozlík a některý osvědčený surovec, esesman nebo kápo, ho horlivě a nelítostně vyplácel (...) krutě a s nemilosrdnou pravidelností dopadaly rány na bezmocné a připoutané tělo mučeného a zařezávaly se do masa vypnutého těla. Zakrátko začaly lítat cáry chatrného oděvu promíšené s krví“ (TN, s. 77). Podle popisu vězňů byly rány býkovcem tak bolestivé, že si postižený nemohl tři týdny sednout. Pokud během té doby dostal další výprask, měl z bití trvalé následky. „Vězni jsou vypláceni za spáchané přestupky holí nebo býkovcem, který zadnici rozbije až na kost a maso vyhnívá po úderech tak, že na zadnici zůstávají otvory, do kterých lze vložit celý prst“ (BJ, s. 41).

Kolektivní trest pro skupinu vězňů představoval tzv. sport, obvykle provozovaný v neděli odpoledne, kdy se v táboře nechodilo

do práce. Při sportu se muselo rychle běhat, padat na zem a zase vstávat. Jinou variantu sportu ztělesňovalo plazení po loktech v bahně nebo poskakování v dřepu až do úmoru. Dalším kolektivním trestem byla trestná práce v komandu, které vykonávalo obzvláště těžkou práci, dále stání na apelovém náměstí nebo hromadné odepření stravy pro vězně.

Individuální tresty vykonávané v Buchenwaldu líčí Miloslav Matoušek: „Jiným tělesným trestem bylo přivazování vězňů za ruce s povytažením tak, že vězeň visel na pažích celou svou vahou“ (BŽ, s. 40); „Mezi individuální tresty patřil také trest stáním, zpravidla u brány, čelem ke zdi“ (BŽ, s. 41).

Češi v táboře

Dalším výrazným stereotypem, který se při četbě knih objevil, je způsob vidění Čecha v táboře očima krajana. Český autor líčí Čecha jako vzor pro ostatní národy, člověka úctyhodného, respektovaného, disciplinovaného, hrdého a hrdinného. Čechy potom jako jedince tvořící homogenní, celistvou skupinu, kde se každý snaží pomáhat.

Přehled vlastností objasňujících, proč ztělesňují Češi pro ostatní národy vzor, předkládá Robert Blank v díle *Mrtvý se vrátil*. „Mladí Čechoslováci ubytovali se na bloku dvacet dva. Jsou vzorem pro všechny ostatní svou pracovitostí, smyslem pro disciplinu i svou bohatou iniciativou“ (MV, s. 147). Mirko Tůma charakterizuje Čechy v Terezíně jako elitu: „Češi byli v Terezíně uznaná duchovní, mravní i pracovní elita“ (GN, s. 28). Ilsa Maršálová zase podtrhuje pracovitost Čechů: „Češi byli vždy a všude uznávanými a dobrými pracovníky“ (ZM, s. 17).

Autoři knih upozorňují na to, že mnoho odborníků se nemohlo zpočátku v koncentračních táborech věnovat své profesi. Vzpomínky popisují situace, kdy například lékaři dláždili silnice, krejčí léčili nemocné, učitelé obdělávali táborovou zahradu a truhláři pracovali jako písaři. Později se všichni vězni zařadili do táborového systému a vedení poznalo, že by pro tábor bylo lepší, kdyby odborníci pracovali ve svých profesích. Autoři charakterizují svoje krajany jako pilné,

pracovité a dobré odborníky. „Češi si však získali úctu a vážnost svými odbornými vědomostmi. Čeští lékaři doktor Čěšpiva, doktor Štych, doktor Kafuněk a jiní prováděli obtížné operace za nejprimitivnějších podmínek, a architekt Kasal se stal nezbytným při stavbě dezinfekční stanice“ (TN, s. 264); „Právě v tomto nejparádnějším komandě měli Češi většinu, a dokonce jeho kápoové byli Češi, neboť tam bylo třeba skutečně odborníků, inženýrů a absolventů průmyslových nebo aspoň středních škol, a ti byli jen mezi Čechy“ (MA, s. 60). Čech tak nápadně kontrastuje s postavou Němce (viz motivický stereotyp „Němci v táboře“).

Vidění Čechů jako skupiny je podobné vidění Čecha coby jednotlivce. Ve skupině funguje vzájemná podpora, disciplinovanost, spravedlivé rozdělování úkolů. Nezřídka autoři vyzdvihují příslušníky vlastního národa nad ostatní. „Byli jsme my Češi daleko nejdemokratičtější skupinou. Stýkali jsme se mezi sebou bez stavovských předsudků (...) V jiných národních skupinách této ideové jednoty nebylo“ (PT, s. 115); „Mezi Čechy v táborech bylo vždycky lépe i při vzájemném mnohdy škorpení než na druhých blocích. Především bylo tam vždy čisto, osazenstvo bylo duševně vyrovnanější, což odpovídá vysokému kulturnímu průměru našich lidí, a vždycky jsi tam našel dobrosrdečnost“ (KC, s. 98). Ilja Bart v knize *Dny života* zdůrazňuje optimismus Čechů, jejich vtip a pospolitost, kterou si udrželi vězni i v takovém místě, jakým byla terezínská malá pevnost. „Náš společný život se obešel bez jakýchkoliv třenic, intrik a rozporů, disciplina klapala vzorně“ (DŽ, s. 240); „V hloubce vězel nezlomený optimismus, tvrdé české palice nepovolily a věděly, že nakonec to půjde po jejich. Český vtip, česká ironie, česká píseň byly našimi věrnými druhy v terezínské malé pevnosti“ (DŽ, s. 243).

Při návratu z koncentračních táborů na jaře 1945 podle líčení autorů na nádražích čekali lidé, kteří podávali vězňům do vlaku všechno, co se jim podařilo sehnat k jídlu. Jásali, mávali a povzbuzovali navrátilce. Bedřich Čurda-Lipovský popisuje situaci po osvobození Terezína. Vězni neměli oblečení, sestry Červeného kříže se proto vydaly do ulic v pražských Vršovicích a obcházely všechny

domácnosti: „A hle, znovu se ukázala zlatá česká srdce, která neopustí bližního v dobách nejhorších: do večera jim snesli lidé z několika ulic přes tisíc košil, spodků, ručníků, kapesníků, ponožek, polštářů, pokrývek, šatů, bot, vázanek a klobouků“ (TK, s. 325).

Dopisy a balíčky

Příchod balíčku nebo dopisu od rodiny znamenal dle vyprávění pro každého vězně zavřeného v koncentračním táboře velikou událost. Dopisy a balíčky vězni značily, že na něj doma stále vzpomínají a že jsou ochotni shánět některé druhy těžce dostupných potravin, nebo oblečení na zimu. První význam byl tedy sociální. Vězni při rozdělování pošty dychtivě očekávali, jestli přijde i pro ně pošta. Pokud se dočkali, podobalo se rozdělování pošty téměř obřadu. „Nikdo by nevěřil, jak čtení dopisu stává se téměř posvátným obřadem. Ale otvírání balíčku je něčím ještě krásnějším. Otrlí muži slzí při vylovení každého kousku pečiva. Svaté přijímání nemůže být zbožnější ani u pravého věřícího, jako požívání něčeho z domova“ (MV, s. 75). Bedřich-Čurda Lipovský popisuje dramatické čekání na dopis od své ženy a následnou radost a požitky z jeho pročitání: „Při každém jméně člověk s sebou trhne – teď, teď – ten dopis je tvůj – ne nebyl. Tož ten druhý to bude – opět nic, třetí, čtvrtý, ještě jich má několik (...) Člověk cítí srdce až v hrdle a chvěje se rozčilením: bude, nebude?“ (TK, s. 105); „Dívám se na každé písmenko – ano, je to její charakteristický rukopis, vyjadřující energii, obětavost a dobro! Jak se hned vše kolem mne rozjasnilo“ (TK, s. 68).

Možnost dostávat balíčky a dopisy se lišila tábor od tábora. Židé jako příslušníci národa určeného k likvidaci nesměli psát žádné dopisy ani dostávat balíčky. Navíc vzhledem k tomu, že se většinou deportovaly celé rodiny, nebylo ani komu psát a od koho poštu dostávat. Balíčky představovaly pro esesmany neustálý přísun nejlepších věcí a hlavně nejvýživnějších potravin, které jinak nebyly k sehnání. Rodina si odtrhla tyto cennosti od úst, aby je mohla poslat do tábora. Podle svědků vedení tábora všechny zásilky prohlíželo a vykrádalo. Většinou na vězně zbyly potraviny už zkažené nebo

balíček z větší části vyrabovaný. Vzpomínky uvádí, že i za takový balíček byl vězeň rád. Zásilky pomáhaly udržovat slabší vězně při životě, kdo je pravidelně dostával, dělil se s těmi, kteří takové štěstí neměli. „Mnoho z nás se vykřesalo z beznadějného zdravotního stavu pomocí balíčků, jež od konce roku 1942 byly povoleny,“ píše o své zkušenosti s balíčky v Dachau Miloš Víték (MN, s. 31). Ilja Bart popisuje, co všechno rodina byla schopná v době nedostatku potravin pro milovaného v táboře sehnat a poslat mu to: „Kromě cigaret bylo povoleno posílat všechno (...) Obsah zásilek býval pestrý a bohatý: nejen buchty, suchary, bonbony a ovoce, ale i tvrdý salám, uzené a pečené maso, cukr, vánočky, bábovky, škvarkové sádlo ve skleničkách, zkrátka vše, co jen starostlivá mateřská ruka umí svému nejdražšímu sehnat a připravit“ (DŽ, s. 258).

Dopisy směli psát lidé zvenčí do tábora pouze německy, stejně tak vězni mohli používat jen němčinu: „V dopise nesmělo být ani slůvko české, zakazovali i české oslovení Mařenko, tatíčku a podobně,“ píše Jan Hajšman (VD, s. 71).

Vězni vzpomínají, jak vedení tábora úzkostlivě dbalo na to, aby se trestanci nemohli dorozumívat s domovem a předávat si zprávy. Esesmani však nikdy nedosáhli takové důslednosti, aby se jim to podařilo úplně. Mnoho balíčků z domova obsahovalo pečlivě schované motáky s aktuálními zprávami. Motáky se zapékaly do chleba, do buchet, schovávaly se do zubní pasty nebo zašívaly do košilí. Táborová cenzura nebyla podle vzpomínek příliš důvtipná, takže výměna kódovaných zpráv mezi táborem a domovem fungovala bez povšimnutí. „Psali nám to naši drazí všelijak a někdy i tak průzračně, že jsme se až divily zbednělosti esesáků a cenzury. Neviděli nic podezřelého v tom, že „teta Němcová je těžce nemocná a asi brzy umře“, že „teď máme ještě špatné počasí, ale na jaře již bude krásně,“ píše o výměně dopisů Ilsa Maršálková (ZM, s. 6). Josef Rudolf popisuje kryptogramy, které vynalézaví vězni vymýšleli, aby oklamali cenzuru. „Mnozí z nás se se zdarem pokoušeli o kryptogramy, které naši ve vlasti rychle pochopili a v kryptogramech nám rovněž odpovídali. Šáry ani ve snu nenapadlo při cenzurování, že tetička Angelika je Anglie, že návštěva pana Dosklepy znamená nálet

a že naše četné pozdravy paní Chleborádové naznačují, že máme veliký hlad“ (BJ, s. 91).

Dopisy z tábora musely podle výpovědí svědků povinně obsahovat formulku, že je vězeň zdravý a že se mu daří dobře. Takové dopisy neměly žádnou informační hodnotu. Jejich význam spočíval v identifikaci rukopisu. Rodina poznala rukopis a podpis, tím se ujistila, že vězeň stále žije. Knihy dále uvádí, že s dopisy vedení tábora vymýšlelo i všelijaké podvody. Pokud už se předem vědělo, že do plynu půjde větší skupina vězňů, psali vězni dopisy bez data, které odesílali písaři třeba několik měsíců po jejich napsání, když už byli jejich pisatelé dávno po smrti.

Hlad

Není knihy z koncentračního tábora, kde by se netematizoval hlad. Hlad představuje nejvýraznější a nejvíce zastoupený motivický stereotyp, který se pojí se všemi tábory bez ohledu na jejich charakter a délku pobytu vězně v něm. Táborová strava byla velice chudá na živiny a při těžké práci stačila jen stěží na přežití. Skládala se převážně z náhražkové kávy ráno, vodové polévky z tuřínu, řepy, nebo brambor v poledne a kouska chleba večer. Hlad představoval nejsilnější pud. Vězni vzpomínají na závist a rozbroje, které hlad ve skupinách vyvolával. Podle nich se z hladu kradlo, docházelo i k pranicím a dalším incidentům. „Časté byly rvačky o slupky z brambor. Lidé trhali trávu, vyhrabávali kořínky, kousali pampelišky, jitrocel, řebříček (...) Nic nebylo dost shnilé, aby to nebylo dobré k jídlu,“ popisuje situaci z Mauthausenu Viktor Dobrovolný (MČ, s. 17); „Vrhlo se vždy několik žen na tuto nádobu a popraly se i často mezi sebou o zplesnivělé odkrojky či shnilá jablka,“ líčí vzpomínku z Osvětimi Ilsa Maršálková (ZM, s. 19).

Robert Blank vzpomíná na událost z Osvětimi, kdy se vězni snaží vzít mrtvému z ruky kousek chleba: „Někdo objeví v ruce mrtvého kousek chleba, nebožtík jej tlačil k ústům, neměl však již sil ani času jej sníst. Smrt ho překvapila. Přec však křečovitě svírá svůj podíl, jako by si chtěl vzít s sebou ušpiněnou skývu na neznámou

cestu. Nyní se na něho vrhají druzí, kteří nemají ani tolik sil, aby mohli sedět. Skývu mrtvému kamarádu není tak snadné vyrvat. Hladová ústa proto vykusují a olizují aspoň drobty, až studená ruka je rozdrásána do krve“ (MV, s. 9).

Autoři v knihách vzpomínají na chvíle, kdy se snažili všemožně zahnat myšlenky na jídlo. Podle nich byl hlad neodbytný. „Snažili jsme se zahánět hlad, jak se dalo. Hlad je však jako titěrná moucha. Oženeš se po ní a už je tu zase. Výstižný byl čísi výrok z našich řad, že lze hladem šilhat“ (BJ, s. 61); „Už tu byl hlad, jako klín se vrazil mezi život vězně a jeho chorobu a hlodal a hlodal a hlodal, bezmocný teprve tehdy, kdy viděl svou oběť, kostru potaženou kůží ležet vychladlou“ (DŽ, s. 61).

Svědectví udávají, že některé vězně přivedl hlad až na pokraj šílenství. Pro kus chleba byli ochotní udělat cokoliv. Komu nestačila táborová strava, jedl všechno, na co připadl bez ohledu na výživovou hodnotu nebo s přihlédnutím k následkům pozření zkaženého jídla, které nemohla přijmout ani táborová kuchyně, která jinak vařila i ze shnilých potravin. „Viděl jsem jednoho cikánského heftlinka, který se přehrabával v lágrovém smetišti nedaleko kuchyně a spouštěl do svých útrob jakési tenké provázky. Když jsem přišel blíže, zjistil jsem, že to byla syrová slepičí střeva z drůbeže (...) Ještě téhož večera jsem pod naším blokem viděl slídícího cikána, který pojídal rozmoklou lepenkovou krabičku od cigaret“ (BJ, s. 112).

František Bláha, lékař z Dachau, upozorňuje na jev, kdy se lidé kultivovaní a vysoko společensky postavení stávali pro trochu jídla zvířaty: „Bylo příznačné, jak mnoho lidí, a ku podivu velmi kultivovaných a společensky vysoko stojících, upadalo z jednoho extrému do druhého. Z hladu se pak stávali ubohými zvířaty, kteří sbírali v prachu odházené zbytky jídla tak jako nedopalky cigaret (...) Vzpomínám, jak na plantážích v roce 1942 se dva inteligenti zle seprali o tučnou žížalu“ (ME, s. 110).

V knihách se objevují četné hovory o jídle. Povídání o tomto tématu zjevně patřilo mezi oblíbená táborová témata. Vězni se často bavili o tom, co si dají k jídlu po návratu domů. Tematizování jídla však nepůsobilo dobře na lidi hladové a vzhledem k tomu, že v táboře

panoval hlad stále, charakterizuje Anna Auředníčková tento stav jako vypjatou „psychózu“ (TL, s. 73), která je určitým druhem sebetrýznění. Karel Littloch vzpomíná na hovory o jídle v Mauthausenu: „Vyprávělo se o polévkách, o všech druzích pečení a omáček, o různých moučnicích i o prostých jídlech, a to tak plasticky, že bylo často vhodné se vzdálit, aby se prázdný žaludek nebouřil“ (MA, s. 123).

Kamarádství

S pobytem v koncentračním táboře spojují autoři také kamarádství, která tu vznikala. „Kamarádství, to bylo to jediné kladné, jediné skutečně krásné, čeho se vězni v koncentračním táboře dostalo. Kamarádství bylo jedno ze sil, které dodávaly vězni vytrvalost a vůli přežít všechny nacistické hrůzy“ (ČM, s. 66). Přeživší vězni kromě vytrpěných hrůz vzpomínají i na podporu, které se jim od kamarádů dostalo. V mnoha knihách se spoluvězni a spoluvězeňkyně nazývají bratři a sestry na důkaz vzájemných sympatií a vyjádření ochoty pomoci spolutrpicímu, bez ohledu na národnost. Vlastimil Louda vzpomíná na příjemné překvapení, které ho po úmorné cestě čekalo první den v táboře: „Pojď sem,“ volá tě druhý. „Tady máš kus chleba a trochu marmelády. Zbylo mi. No, jen si vezmi a neupejpej se (...) Můžeš zapomenout na všechnu bídu a utrpení – ale nezapomeneš na okamžik, kdy ti poprvé neznámý kamarád nabídl pomoc“ (KC, s. 90).

Autoři vypovídají, že přátelství v táboře suplovala ztracené rodinné vazby a kvůli společnému způsobu života plného neustálých nástrah a nebezpečí byla pevná. Člověk si nemohl být při odchodu do práce nikdy jistý, jestli se kamarádovi něco nestane během jeho nepřítomnosti. Mít kamaráda s sebou podle výpovědí neslo spoluodpovědnost za jeho život. Na druhou stranu to znamenalo, že člověk není sám a má se na koho obrátit. „Býti dobrým kamarádem znamenalo nejen neublížit bez příčiny druhému, nechat ho na pokoji, ale také nedat mu ublížit, nenechat ho okrást, odnést ho zraněného na vlastních bedrech do nemocnice, dát mu najíst ze svého, jestliže hladověl a někdy i riskovat svůj vlastní život pro kamaráda“ (BŽ, s.

73).

Svědectví udávají, že důležitou roli při budování vztahů v táboře hrála potřeba sdílení. Potřeba vypovídat se a najít útěchu. Svěřit někomu své trápení a obavy, vyplakat se ze svého smutku. „Hlavně v první době ztratila jsem kuráž, plakala jsem a byla jsem zoufalá (...) tu vzpomínám na dvě obyvatelky mého pokoje (...) chláholíc, vzala mě jedna za ruku a šeptem domlouvala,“ líčí zážitek z Ravensbrücku Ilsa Maršálková (ZM, s. 17).

Přátelství a vzájemná pomoc nepomáhaly vězni jen duševně. Solidarita a podpora často rozhodovaly přímo o životě a smrti. Autoři vzpomínají na kamarády, bratry, kteří je zachránili před smrtí. „Kamarádi, sami z posledních sil, mne i tentokrát zachránili před naložením na vůz a provlékli branou“ (MN, s. 29); Jan Křemen vzpomíná na kamaráda Rídu, který mu pomohl: „Byl to kamarád. Byl mi otcem, matkou a jen jemu mám co děkovat, že jsem se vrátil (...) organizoval, kradl, nejedl, jen mi nosil jídlo, abych nabral sil“ (MZ, s. 54). Rída se nakonec kvůli kamarádovi nechal přeložit z dobrého komanda do horšího a zaplatil to smrtí.

Výpovědi svědků říkají, že silnější a zdatnější vězni pomáhali neznámým bratrům krevní transfuzí, kterou prováděli doktoři v táboře tajně. Krve byl stálý nedostatek a mohla zachránit život. Všem, kdo dávali a brali krev, hrozilo stálé nebezpečí, že je esesmani odhalí.

Krematoria a plynové komory

Krematoria a plynové komory se spolu s ostatními dráty a nápisem „Arbeit macht frei“¹⁴ staly symboly koncentračních táborů. V plynových komorách docházelo podle svědků ke klamu, díky kterému se podařilo vyvraždit miliony lidí. Nic netušící oběti poslechly rozkazy esesmanů, vysvlékly se donaha a odevzdaly všechny cennosti. Esesmani jim namluvili, že jsou v pracovním táboře a nejprve se musí vykoupat a vydezinfikovat, aby se uchránili před nákazou. Potom dali lidem do ruky mýdlo s ručníkem, vehnali je do komor a zabouchli vrata. Plynové komory vypadaly jako skutečné

---

¹⁴ Práce osvobozuje

sprchy. Ve stropě byly kohouty, kterými však netekla voda, ale proudil otravný plyn z krystalů cyklonu b. Cyklon vsypávali zřizenci komory do trychtýře venku na nádvoří a krystalky putovaly betonovými pilíři až ke kohoutkům, kde se z nich plyn uvolňoval. Co se dělo za zavřenými dveřmi komory, popisují Jarmila Svatá (Mauthausen) a Robert Blank (Osvětim). „Vzhled mrtvol svědčil o tom, že oběti umíraly pomalu a nadto zešilely. Zkroucené ruce měly zařaty do prsou, jak se s nimi rvaly o poslední špetku kyslíku, vlasy servány z hlavy mukou smrtelného zápasu. Šílená matka uškrtla poslední silou své dvě dcery, jiná zas byla nalezena při porodu nedonošeného děcka,“ líčí Jarmila Svatá (MS, s. 58); „Zavírají se za nimi neprodyšně dveře. Na chvíli je tísnivé ticho (...) Výkřiky se stupňují v bouři, doprovázenou bušením na stěny plynové komory (...) Šíleně vytřeštěné oči, hrůzou zkřivené obličejy, těla od krve rozdrásaná a rozkousaná, pěna u úst, krví potřísněné obličejy, vyceněné zuby, údy prapodivně pokřivené a fantasticky zkroucená těla do sebe zaklíněná, pokálená a v smrti se objímající“ (MV, s. 92–93).

Poté, co celá tato procedura skončila (umírání v komorách trvalo dvacet až třicet minut), nastoupili pracovníci tzv. Sonderkomanda k úklidu komor, které musely být okamžitě připraveny k dalšímu použití. Pracovat v Sonderkomandu znamenalo setkávat se neustále se smrtí tváří v tvář. Autoři vzpomínají, že členové komanda sice dostávali větší přídělky jídla a alkohol, aby práci vydrželi, ale také je esesmani pravidelně vraždili a měnili za jiné vězně, aby žilo co nejméně svědků. František R. Kraus jako jeden z mála přeživších členů Sonderkomanda vzpomíná, jak vyťahovali mrtvoly po zplynování: „Nu a pak tam vlítáme my a taháme těmito háky voskové figury jak v panoptiku k elektrickému výtahu, který vždy patnáct až dvacet kusů vytahuje k pecím“ (PP, s. 33).

Po zplynování dopravili členové Sonderkomanda mrtvoly do krematorií ke spálení. Krematoria často nestačila a tak se podle svědků těla spalovala hromadně jen ve vykopaných jamách, které se zasypávaly vápnem. Tábořem se šířil neustále zápach ze spalovaných mrtvol: „Když jsme v té době nastupovali k apelům, modlili jsme se, aby šel vítr opačným směrem, neboť ten, kdo to sám nezkusil, neuvěří,

jak strašlivě pronikavý je zápach ze spalované mrtvoly“ (BJ, s. 67). Výpovědi říkají, že se nezdálo, že vedení tábora dostalo rozkaz zahrabané mrtvoly znova vykopat a spálit. Vybraní vězňové se museli brodit v jamách mezi rozloženými mrtvolami a vytahovat je na povrch.

Nejvíce plynových komor a krematorií měla Osvětim. Ještě v roce 1942 fungovalo v Osvětimi jen jedno krematorium, do roku 1944 přibyly ještě další tři. „Všechna čtyři krematoria měla tedy celkem osm plynových komor, které pojaly najednou až osm tisíc lidí, peci měla dohromady čtyřicet šest a každá pec spálila nejméně tři oběti za dvacet minut,“ zaznamenali Ota Kraus a Erich Kulka osvětimskou zkušenost (TN, s.156).

Nevyjádřitelnost prožité zkušenosti

Vězni, kteří přežili koncentrační tábory a napsali o svém pobytu v něm knihy, se shodují na tom, že lze jen velmi obtížně vyjádřit prožitou zkušenost. Podle nich to někdy není možné vůbec, protože člověk, který neprošel životem v táboře si nedokáže představit některé věci, které lidstvo před druhou světovou válkou neznalo. „Nikdo z vás nepochopí, jak je těžké vykládat věci lidem, kteří o nich nemají nejmenšího ponětí a tušení, kteří o nich nikdy nečetli a neslyšeli, je to pro ně jako vzdálený svět“ (MN, s. 229).

Knihy uvádí, že dlouho odmítali zahraniční zpravodajové i představitelé států vůbec uvěřit tvrzení, že někde existují komory, kde se plynem vraždí tisíce lidí denně. K představě, jak celá mašinérie smrti probíhá, jim chyběla zkušenost. „Nedovedu to všechno vysvětlit, třebaže to cítím. Ostatně celá ta historie, věznění a pobyt v koncentráku to se nedá vůbec vypovědět. To bylo nutno prožít“ (PT, s. 157).

Stávalo se, že ještě během války soud propustil vězně z tábora domů. Autoři vypovídají, že při odchodu z koncentráku musel každý vězeň podepisovat dokument, kde se zavazoval k naprostému mlčení o všem, co v táboře viděl a zažil. Bývalí vězni byli velmi opatrní a většinou se z obavy návratu zpět do tábora nebo ohrožení rodiny

nesvěřovali ani nejbližšímu okolí. Přesto však během války začaly prosakovat některé praktiky o zacházení s vězni v koncentračních táborech. Karel Littloch, kterého věznili v Mauthausenu, vzpomíná, jak si neuměl představit před zkušeností s koncentračním táborem, co ho čeká: „Kdybych byl události sám neprožil, snad bych si myslel, že je líčení scén mauthausenských nadsazeno, že neodpovídá pravdě a skutečnosti. Bohužel musím přiznat, že prožitá utrpení byla mnohonásobně větší“ (MA, s. 4).

Mnoho autorů ve svých knihách přiznává, že některé věci sdělit nelze. Schází potřebný slovník, pojmový aparát. Slovní zásoba, kterou mají k dispozici, je svazuje. Vyjádřením slovy ztrácí vjemy a zážitky na intenzitě a hodnověrnosti. „Přesvědčili jsme se, že se takový život ani nedá popsat, protože pero je příliš slabé a neobratné, aby vystihlo všechnu tu hrůzu zde kolem“ (JČ, s. 13); „Ti, kdo byli v koncentračních táborech, ti o tom něco vědí, ale říci to, to nikdo neumí a nedokáže“ (VN, s. 304).

Němci v táboře

Obraz Němců v knihách českých autorů je velmi negativní. Němci viděni prizmatem Čecha se nevzpírají údělu národa, který rozpoutal a podporuje válku. Podle českých autorů němečtí vězni požívají v táboře privilegia, ale jinak jsou ostudou národa, který se považuje za kolébku evropské kultury. V knihách se často objevuje otázka po vztahu mezi německými velikány – Goethem, Schillerem, Herderem či Kantem a současnými Němci, kteří si neváží své historie, krajiny, kultury a umí jen ničit. Anna Auředníčková vzpomíná na německého literáta z Terezína: „Byl to hodný a snaživý člověk. Styděl se za svou vlast a nemohl pochopit, jak se mohl národ Goetha tak zvrhnout“ (TL, s. 44). Lev Sychrava v Buchenwaldu, Josef Rudolf v Osvětimi zmiňují Goetha a Kanta: „Pohlíží-li nyní Goethe na německou kulturu, jistě se obrací v hrobě“ (ZZ, s. 5); „Co by tomu řekl Kant, kdyby viděl ty miliony lidí všech národů, jež jsou jako smetí shrabovány do těchto jam smrti“ (BJ, s. 24).

Výrazně vystupuje tento motiv ve svědectvích

buchenwaldských vězňů. Buchenwald je totiž od Výmaru, kde Goethe tvořil, vzdálen jen pár kilometrů a když vězni jeli do koncentračního tábora, projížděli vždy i přes Výmar. Autor Jan Hajšman vzpomíná, že u tábora rostl vzrostlý dub, kterému se říkalo Goethův. Táborem putovala historika, že Goethe chodil psát básně právě pod tento buchenwaldský dub. Jak ubíhají válečná léta, strom chřadne. Autor zaznamenává jeho umírání a přirovnává je k postupnému slábnutí sil německé armády. Při náletech na konci války je strom zasažen a pokácen.

Podle výpovědí vězňů se esesmani k německým vězňům chovali daleko lépe než k ostatním. Němečtí vězni měli různá privilegia, která uměli využít ve svůj prospěch. „V celku možno říci, že Němci v koncentračních táborech nikdy žádnou těžkou práci nekonali (...) Jídla měli obyčejně více než ostatní vězni (...) Ubytovací poměry u Němců byly daleko lepší než u ostatních národních skupin (...) Jestliže se Němec cítil nemocen, byl vždy přijat na revír, kde mohl být tak dlouho, dokud se nezotavil,“ vzpomíná lékař z Dachau František Bláha (ME, s. 138).

Kromě zmiňovaných výhod popisují autoři i mentalitu německých vězňů. Dochází zde k velmi výrazné stereotypizaci obrazu Němce jako hlupáka, despoty a člověka mravně i tělesně pokleslého: „Negramotné esesácké stvůry – rozsévají svou kulturu obušky, revolvery a kolbami pušek (...) Náš Němec Poskok je hrozný tvor! Do dneška se nemyl, strašlivě páchne, leží jako prase v hnoji“ (TK, s. 140); „Němec je dědičným tvorem pro despocii. Jediný zákon, který Němec zná, je zákon o tajné policii, vysoké boty a hulákání“ (VD, s. 343). Ilja Bart se upamatovává na tajné přednášky v Terezíně. I když se dozorcí snažili zabránit jakékoliv kulturní aktivitě vězňů a jejich spolčování, nepodařilo se jim to: „Ubozí hlupáckové Němci! Myslili, zavřou-li nám univerzity a vysoké školy, že umlčí, uspí duši národa. Ale netušili, že v Terezíně postavili největší českou univerzitu z doby okupace“ (DŽ, s. 178).

Kolektivní vina Němců¹⁵ je další stereotyp, se kterým se

---

¹⁵ Kolektivní vinou Němců se zabýval Karl Jaspers v knize *Otázka viny*. Jaspers zde píše, že je nesmyslné odsoudit právně nebo morálně celý národ, když jenom člověk

v knihách setkáváme. Podle autorů věděli němečtí občané o koncentračních táborech, ale nevzmohli se na odpor. Hleděli jen na sebe a svoje bezpečí a zaopatření. Přitom však člověk druhému člověku nemohl důvěřovat ani v rámci rodiny, tajná policie byla všudypřítomná. U vězňů se objevují myšlenky na poválečnou odplatu. „Nikdo nedělal nic a slepě poslouchal v přesvědčení: když se to povede, pak jsme z těch, kdož tomu pomáhali a proto máme právo na kořisti, a nepovede-li se to, pak to není moje vina, nýbrž systému, proti němuž jsem byl bezmocný“ (KC, s. 18); „Kdybychom chtěli splácet týmiž metodami, nezůstal by na celém světě do pěti let ani jediný Němec“ (MV, s. 154); „V Německu nikdo nevěřil druhému. Nevěřil ani otec svému synovi, dcera matce. Polovina národa byla v uniformě. Uniformovaná polovina hlídala zbývající civilisty. Hitler to v tomto směru zorganizoval báječně. Němci se hlídali a kousali vzájemně“ (BJ, s. 102).

Obtížnost návratu do života

Autoři vypovídají, že se bývalí vězni po návratu z koncentračního tábora obtížně adaptovali. Zaprvé je pronásledovaly vzpomínky na zážitky z tábora a za druhé se těžko sžívali s lidmi, kteří neprošli stejnou zkušeností. Někteří vězni přišli nejen o střechu nad hlavou, ale i o rodinu.

Novinář František R. Kraus se po válce vydává pěšky přes rozbombardované Německo a ostatní státy. Pouť končí v malém budapešťském penzionu, kde začíná psát svou knihu *Plyn, plyn...pak oheň*: „Je osm hodin večer, chladno, sedím sám v malém penzionu v Budapešti (...) A tak tu sedím se svým životem a nevím, co si s ním počít (...) cítím to, moje duše, ta je mrtvá a nikdo už ji nemůže

---

jako jedinec je nadán vůlí k činu: „Národ jako celek nemůže být vinen nebo nevinen – ani v kriminálním ani v politickém ani v morálním smyslu“ (Jaspers 1991: 16). Polemicky k Jaspersovi o kolektivní vině smýšlel Jean Améry: „Kolektivní vina (...) představuje použitelnou hypotézu, jestliže jí rozumíme jako sumu individuálního zavinění. Pak se z viny každého Němce – nevšímavost, mlčení – stane úhrnná vina národa“ (Améry 1999: 97).

vzkřísit,“ píše ve své knize Kraus (PP, s. 85). Irma Semecká, která prožila téměř tři roky v Terezíně, kde všemožně podporovala kulturní aktivity, vyjadřuje v knize *Terezínské torzo* obavu z budoucnosti: „Bojím se, že budeme příliš rozbití, než abychom zase mohli být takoví jako dřív, ve všem svém jednání celí a svoji, nevypůjčení“ (TT, s. 91).

Hrůzy prožité v koncentračních táborech zanechaly nesmazatelné stopy i na psychice lidí. Několik autorů popisuje děsivé sny, které se jim po návratu domů zdály. „Přicházejí těžké sny. Společné nástupy třinácti tisíc čísel v baretech a pruhovaných uniformách. Zvířecí tvář Flurstedtova. Řezavý smích šárů. Zkrvavené hlavy. Kupy mrtvol na nosítkách. Příšerný zápach z krematoria u hlavní brány. Hotový kaleidoskop prožitých dojmů přichází ze spánku proti vlastní vůli“ (BJ, s. 157). Robert Blank se po věznění v Osvětimi a Buchenwaldu dočká osvobození a vrátí se domů ke své matce. I když už je po válce, Blanka nepřestávají pronásledovat noční můry. V Osvětimi pracoval v Sonderkomandu obsluhující plynové komory: „V přestrašenosti se mi zardá, že mrtvý ožívá. Jsem sám mezi několika sty nebožtíky, kteří se na mne šklebí. Všechno se se mnou zatočí. Ustoupím hrůzou nazad a zakopnu o ležící mrtvolu. Vzduch je prosycen divným pachem chlorového vápna, krve, výkalů a hniječím masa. Zdá se, že zešílím. Chci volat o pomoc, nemohu však hlasitě promluvit ani najít směr k východu (...) Běhám bez cíle v zajetí mrtvých“ (MV, s. 64).

Spisovatel Jan Křemen přišel během války o domov i o rodinu. Ve své knize *My z koncentráků žalujem* věnuje první kapitolu popisu života vězně, který se vrátí z koncentračního tábora a nemá nic. Musí si půjčit i oblečení, na jídlo chodí do Červeného kříže a po známých. Je nucen vyplňovat neustále nějaké papíry. Snaží se zapomenout na události minulých let strávených v několika koncentračních táborech, ale nedaří se mu to: „Utíkáš, máš strach z lidí. Nejdeš mezi ně. Chceš mít pokoj! Neptejte se! Chci zapomenout!“ (MZ, s. 5).

Osvobození

Výrazným motivickým stereotypem je zobrazení osvobození tábora. Často bylo osvobození velmi dramatické, protože se vytrvalí esesmani nechtěli vzdát a hnali vězně na tzv. pochody smrti v naději, že válka ještě nekončí. Fridolín Macháček popisuje ve své knize transport smrti, který se vydal z Flossenbürgu směrem do Dachau. Šiky vězňů, z nichž mnozí přežili pochod z Buchenwaldu do Flossenbürgu, jdou několik dní bez jídla a bez odpočinku. Mnoho lidí padá únavou do příkopu, kde jsou zastřeleni, cestu lemují těla stovek mrtvých. Když už i Macháček ztrácí naději na přežití, rozprchnou se hlídající esesmani do lesa a na silnici vjíždí americký tank.

Autoři vyjadřují rozpolcenost, která nastala při obdržení rozkazu nastoupit apel a připravit se k pěšímu transportu. Nevěděli, jestli bude bezpečnější schovat se někde v táboře a čekat na osvoboditele, nebo nastoupit transport a pokusit se cestou o útěk. Fridolín Macháček se na transport vydal a přežil ho. Mnoho vězňů však cestou zahynulo. Macháčekův kamarád si zvolil druhou možnost a schoval se v táboře pod kavalcem. Macháček zachytil i jeho pohled na osvobození, dokumentující velkou euforii a radost z nově nabyté svobody: „Celým táborem projela živá vlna radostného vzrušení, lidé sobě dosud cizí se objímají a líbají, nehledí již nikdo na to, jaké písmeno nosí kamarád při čísle, jaké je národnosti (...) objímáme se, vlna nesmírného štěstí se valí, omamuje nás, padáme si do náruče s těmi, kdo nás včera okradli, všechno jedno, kymácíme se tu jako klubko bláznů, tanky se řítí a hřmí a hřmí (PT, s. 170).

Tábory v Polsku z větší části osvobodili Rusové, německé tábory zase Američané. Obraz Američana-osvoboditele je ve všech knihách stejný. Osvobození je spojováno s tankem, který vjíždí do tábora a stává se tak symbolem svobody. Z tanku vystoupí klidný a usměvavý americký voják se žvýkačkou. Zde jsou dvě svědectví osvobození Buchenwaldu americkou armádou: „Tábor zaplavili Američané (...) žvýkali gumu, usmívali se, poroučeli a vládli pohledem či pokynem a přitom se bavili, smáli a zpívali“ (VD, s. 324); „Po dvanácté hodině se již blízko tábora ozývala střelba z pušek

(...) Už jsou zde Američané: Načež se vězni pustili úprkem k hlavní bráně, kterou jako první vcházela americká reportérka a jeden belgický reportér. Poté vjel do tábora tank, z něhož vystoupil důstojník, věžňové přibíhali, objímali a líbali americké důstojníky“ (BJ, s. 182).

František R. Kraus vzpomíná na první dojem, kdy při osvobození Osvětimi Rudou armádou uviděl ruského vojáka: „Myslil jsem, když jsem poprvé viděl ruského vojáka, že před ním padnu na zem a políbím jeho nohy“ (PP, s. 84).

Při osvobození nepanovala podle vzpomínek radost a euforie jen v táboře, ale i v ulicích měst. Lidé mávali bílými šátky, vyvěšovali státní vlajku, zpívali a vítali projíždějící osvobozené: „Ulicemi prochází hudební kapely, narychlo sestavené, a vyhrávající veselé pochody. Lidé mávají z oken, ozdobených vlajkami v národních a rudých barvách, všude, kam pohlédneš, radost, nadšení, zářící oči, pod okny zvoní podkovy kozáků, zní to jako umíráček násilnickému germánstvu“ (TK, s. 322).

Označení vězně

Každý vězeň po příchodu do tábora musel být viditelně označen. Základním rozlišením táborového osazenstva byly skupiny, odlišující se barevným trojúhelníkem, který se stal spolu s číslem vnějším označením táborového vězně. Vězni tedy nosili dva viditelné znaky sloužící k jejich okamžité identifikaci – barevný trojúhelník (řечený vinkl) a táborové číslo. Trojúhelníky nesly různé barvy a vězni je nosili na levé klopě vězeňské kazajky a na zevní straně pravé nohavice kalhot nebo na rukávu košile.

Vinkly měly stejné barvy ve všech koncentračních táborech. Jejich symboliku popisuje Josef Rudolf. „Zatím jsme si již našili na uniformy čísla a červené trojúhelníky. To byl odznak politických vězňů. Práce se štítící vězni měli v koncentračních táborech trojúhelníky černé, cikáni hnědé, zloději a jiné asociální živly zelené, emigranti modré, náboženská kasta, tak zvaní „bibelforscheři“ měli trojúhelníky barvy fialové, židé nosili červenožlutou Davidovu

hvězdu“ (BJ, s. 37). Autor ve svém výčtu zapomněl na homosexuály, kteří se vyznačovali růžovým trojúhelníkem. V některých táborech znamenali vězně ještě počátečním písmenem podle národnosti. Češi nosili T jako Tsesche (Češi), Poláci P, Italové I, Francouzi F a podobně. Němci na vinklech neměli žádné písmeno.

Kromě trojúhelníků měli vězni přidělené i své osobní táborové číslo. Autoři píší, že jim číslo určili písaři při příchodu do tábora. Systém přidělování čísla fungoval v každém táboře jinak. Někde přiřazovali nově příchozím čísla po mrtvých vězňích, jinde číslovali stále dál. V takovém případě se dalo podle výše čísla poznat, jak dlouho je vězeň v táboře. „V Dachau jsem byl vězeň číslo 35.410. V Dachau se vždy číslovalo do sto tisíc a potom se začalo opět číslovat znova. Stále byla nějaká fluktuace. V Dachau na rozdíl od Buchenwaldu bylo lze poznat podle čísla, jak dlouho je vězeň již strážníkem této skvělé vymoženosti“ (BJ, s. 31).

Autoři vzpomínají, že přidělení táborového čísla pro ně znamenalo velmi traumatizující zážitek. Z člověka s občanským jménem a minulostí se stal vězeň pouhým nic neříkajícím číslem mezi masou dalších anonymních čísel: „Dnes jsem přestal být člověkem, stalo se ze mne číslo 17:100, jsem nahý (...) číslo snese vše, s číslem může každý naložit podle zálibení, smazat je, zkomolit, jak kdo chce“ (JČ, s. 16); „Vždyť je to chvilka, člověče, co jsi ještě skutečně člověkem byl! Najednou jako bys spadl do ohromného stroje, a než ses vzpamatoval, už tím člověkem nejsi a jsi pouze Häftling numer 20. 221!“ (KC, s. 79).

Autoři vzpomínají, že Židům byla čísla hned po příchodu do tábora vytetována na levé předloktí. Z důvodu množících se útěků politických vězňů dostávali podle výpovědí od roku 1943 tetování i árijští vězni. Ilsa Maršálková je jednou z žen, které mají tetování z Osvětimi. „Seděli jsme asi hodinu nahé na terasovitých dřevěných stupních a zde nám vytetovali na levou paži čísla, která nám zůstala po celou dobu, co jsme byly v táboře“ (ZM, s. 10).

Josef Rudolf strávil rok v Dachau a Buchenwaldu. Patřil mezi vězně, které soud ještě během války osvobodil a mohli se vrátit domů. Rudolf popisuje, jak se mu zdařilo pronést z tábora své číslo, když jel

domů: „Přes veškerou táborovou bdělost se mi podařilo z tábora propašovat vězeňské číslo 7809, které jsem nosil na blůze. Riskoval jsem hodně, když jsem toto číslo, černě vytištěné na bílém proužku plátna, zašil do kapesníku, který jsem úmyslně zašpinil a zmuchlal“ (BJ, s. 152).

Sprchování a holení při příjezdu

Jedna z prvních věcí, kterou vězeň po příjezdu do tábora zažil, byla sprcha a holení. Nové vězně bylo nutné po transportu umýt, i když to nebylo nic platné vzhledem k všim prolezlým kavalcům a bídným hygienickým podmínkám, které na vězně čekaly. Někteří autoři vzpomínají na první sprchu v táboře s trpkostí, jiným udělala dobře. Záleželo opět na esesmanech, jestli chtěli vězně trápit a pustili jim ledovou vodu: „Odvedli nás pod hromadné sprchy, kde jsme se umyli teplou i studenou vodou. Jak jsme byli té koupeli vděční a jak nás po všem tom, co jsme prožili a prostáli, osvěžila,“ píše František Loubal (LB, s. 38); „Stříhání, dezinfekce, sprchy a studený proud vody z hadice, nadávky, křik a rány a rány! Spěch ve všem za neustálého: los! Los!“ Zachytil proceduru Viktor Dobrovolný v Mauthausenu (MČ, s. 40).

Sprchování bylo zavedeno zejména proto, aby se zamezilo nákaze skvrnitým tyfem, který přenáší vši. Skvrnitý tyfus patřil mezi nejčastější táborová onemocnění. Podle síly transportu a množství personálu oholili táboroví holiči vězňům vždy hlavu a v některých táborech i veškeré tělesné ochlupení, následně je pomazali dezinfekcí. „Holiči-vězňové nás oholili od hlavy až k patě. Jiný vězeň (...) nás pak postříkal odporně štiplavou tekutinou. Slzel a prohýbal jsem se bolestí, poněvadž mauthausenský lazebník mne svou tupou břitvou strašně pořezal na choulostivých místech a žiravina obzvlášť tam příšerně páčila,“ vzpomíná Miloš Vitek (MN, s. 19).

Doktor František Bláha popisuje hromadnou dezinfekci mnoha lidí v jedné vodě. Jak účinná je taková dezinfekce esesmani věděli, ale bylo jim to jedno. Hygiena byla až druhotná, prvořadé bylo týrání vězňů a šikana. „Takto o všechno obraní a nazí lidé pak stáli,

znovu seřazeni, bez ohledu na to, jaká byla doba roční, sucho, déšť či sníh, slunce či mráz, před koupelnami (...) poté byli odvedeni pod horké sprchy a v tehdejší době, zvláště při větších transportech, byli ponořováni pod vodu s dosti koncentrovanou dezinfekční tekutinou v kádi, ovšem i tisíc lidí do jedné a téže vody“ (ME, s. 17).

Ostříhání vlasů zachycují texty jako traumatizující zážitek nejen pro ženy, ale i pro muže. Bedřich Čurda-Lipovský popisuje, jak se poprvé viděli vězni bez vlasů: „Přišel rozkaz: Všechny ostříhat dohola! Bráníme se tomu, protestujeme, ale marně (...) za chvíli máme lebky holé a zhlížíme se v kuse střepiny zrcátka. Mé dlouhé vlasy! Nikdy jsem dosud neměl holou lebku. Vypadáme hrozně“ (TK, s. 31).

Strojovost života v táboře

„Jeden druhému podobaly se dny, jeden jako druhý jen malým článkem v nekončícím řetězu,“ píše Irma Semecká (TT, s. 42). Životy vězňů v koncentračních táborech byly řízeny podle táborového řádu, který postavili jeho tvůrci na věčném, každý den se odehrávajícím opakování jednotlivých úkonů. Vězni přesně věděli, kdy se stává, kdy je ranní apel, nástup do práce a tak dále. Aby se zachoval řád a pořádek v táboře, musely se všechny úkony provádět vždy ve stejnou dobu, jinak by se mohl táborový stroj zadrhnout. V době velkých transportů mohly být v jednom táboře až desítky tisíc lidí, které bylo třeba zorganizovat. Vězně však táborová jednotvárnost života unavovala. „Strava a celý táborový život byly věčně stejné. Den se se dnem stíhal a jeden byl druhému podoben jako vejce vejci,“ vzpomíná Vlastimil Louda (KC, s. 131); „Apel, práce na železničních vozech, apel, polévka, hlad, únava, bití, ponížení, honění, apel, cesta zpět do lágru,“ vyjmenovává události každého dne František R. Kraus (PP, s. 52).

Vzpomínky říkají, že táborový řád vězni dodržovali tak přesně, že nedocházelo k žádným výkyvům. Pokud tedy nastala nějaká změna v táboře, vězni ji velmi rychle registrovali a kladli si otázku, co se asi děje. Jednalo se například o případy, kdy se zpozdilo jídlo nebo se

delší dobu nehlásil apel.

Pečlivou organizací budil táborový systém dojem naprosté strojovosti. Vězni reflektovali sebe a své kamarády jako loutky, které vodí esesmani na drátkách. Všechno je předepsané, žádné vybočení není možné. „Mnohdy jsem ovládán představou, že tábor je nesmírnou továrnou na výrobu mrtvol. Továrnou plnou běžících pásů, v níž jsme všichni nuceni vykonávat předepsané pohyby a nikdo z nás neví, kdy koho uchopí chapadlo a vrhne do rozžhavené kremační pece,“ poznamenává Viktor Dobrovolný (MČ, s. 19). Mirko Matyáš připodobňuje vězně v táboře ke stroji: „Děláme vše na povel, bez rozmyslu, bez duše jako stroje“ (JČ, s. 18).

Transport

Zobrazení transportu do koncentračních táborů patří mezi výrazné a často zastoupené motivické stereotypy. Vagóny, ve kterých jeli vězni do táborů, byly dobytčí vagony a ve chvíli, kdy se dal transport do pohybu, je podle vzpomínek vězňů zaměstnanci gestapa zatloukali hřebíky, aby nemohli vězni utéct. Autoři v knihách emotivně popisují strádání při transportu. Nejistota kam se jede a kdy se dojede, přeplněnost vagonu, nemožnost pohlédnout z vlaku, žízeň, hlad, zima nebo vedro, nemožnost se pohnout nebo dojít si na záchod. To jsou časté vzpomínky bývalých vězňů. „Žízni nám seschly rty, únavou a nevyspáním rozbolavěla hlava, nohy, ochablé včerejším celodenním seřaďováním, odmítaly sloužit. K tomu naprostá nemožnost pohybu, děsná žízeň, hlad, nesnesitelné vedro a nedostačující, vydýchaný horký vzduch,“ rozpomíná se Jaroslav Gregor (HS, s. 69); „Byli jsme tak napěchováni jeden vedle druhého a na druhém, že jsme stáli většinou na jedné noze a nemohli jsme se ani otočit. Vzduch ve vozech byl zakrátko k udušení“ (LB, s. 35).

Kromě dobytčích vagonů se k transportu využívaly i malé vagony nazývané kvočny nebo nákladní auta. Převoz v kvočně či v nákladním autě nebyl podle autorů o nic příjemnější než v dobytčácích. „Kvočna se rozjela, cítíme, že jedeme k nádraží (...) Řveme, bušíme do stěn lokty, voláme o pomoc do otvorů. Někdo

omdlel, je nám na vrhnutí – koupeme se v potu, čekáme a řveme“ (TK, s. 33).

Vedle neuspokojených biologických potřeb ztrpčovalo transport i bití a nadávky esesmanů. Texty zachycují prvotní deziluzi, která se zmocnila vězňů při zjištění, co je zanedlouho čeká. Pokud totiž nezažili zatčení a výslech, představoval pro ně transport první zkušenost s praktikami gestapa a esesmanů. Některé transporty přijíždějící do Polska a Německa z velké dálky například z Balkánu a z Řecka, byly na cestě třeba i týden nebo déle. Většina vězňů, pokud přežila, cestou zešílela: „Druhý takový transport byl v listopadu téhož roku ze Stutthofu, kde řada mrtvol a umírajících byla ohryzána a vyřezána hladovějícími a zešílevšími kamarády“ (MN, s. 54).

Vstup do tábora

Většina koncentračních táborů si byla podle názoru autorů na první pohled velmi podobných. Po tom, co vězni přežili transport, čekalo je seznámení s prostředím lágru. Vstup do tábora je dalším z velmi častých motivických stereotypů. Autoři v knihách popisují překvapení, když zjistili, že jdou do tábora, který je obehnaný ostnatým drátem a vysokými věžemi s hlídajícími SS. „A teď problesklo mezi stromy něco bílého. Jsou to sloupy, které nesou kolem celého tábora ostnatý drát, nabitý elektřinou. Dvojitá je řada těchto strašných strážců (...) a kolem všude plno hlídacích věží, nahoře sedí SS-man s kulometem,“ píše o osvětimském táboře Mirko Matyáš (JČ, s. 14); „Noví věžňové si příliš nešímalí hesel o svobodě. Více je zajímal ostnatý drát o vysokém napětí, táhnoucí se kolem všech budov, a vysoké kulometné věže, ovládající suverénně prostor kolem sebe a pod sebou,“ vzpomíná Adolf Burger (ČM, s. 16).

Velmi výrazně je v knihách popisován koncentrační tábor v Mauthausenu, který se už v té době podobal nedobytné pevnosti. Jarmila Svatá zachytila první dojem z tábora mauthausenského vězně Václava Václavíka, druhý popis pochází od Karla Littlocha: „V kalném odpoledním světle strmí šedivý masiv žulových kvádrů. V rozích se tyčí kulometné věže, číhají svými střílnami. Obludný

středověký hrad? Tvrz d'ablova? (...) obrovská orlice objímá pařáty zlomený kříž, stíní svými křídly mohutnou bránu“ (MS, s. 16); „Vidíme rozlehlou pevnost, obehnanou vysokou zdí ze žulových kvádrů, do níž jsou vestavěny mohutné, kamenné věžní střílny. Sloh stavby je středověký, německý, ráz ponurý a drsný“ (MA, s. 10).

Kromě věží s kulomety a ostnatého drátu zarazila vězně i znatelná mrtvolnost místa. Texty uvádí, že mezi bloky v táboře nerostla žádná tráva, povrch pokrývalo trvale bláto bez ohledu na roční období. Kvůli dýmu z krematorií se místu vyhýbala i všechna zvířata. Autoři vzpomínají, že viděl-li některý vězeň přelétnout nad táborem ptáka, byla z toho velká událost pro celý blok. František R. Kraus popisuje mrtvolnost v Osvětimi: „Ani pták nepřelétne tuto smutnou, smrdutou plochu v bažinách, jedinou kytičku zde nenajdeš – ani v létě – snad ani slunko zde nesvíí“ (PP, s. 30).

Někteří autoři postupují při představování tábora jako virtuální průvodci. Snaží se nám – čtenářům v úplnosti popsat celkový pohled na tábor. František Bláha takto popisuje koncentrační tábor Dachau: „Bylo to vlastně barákové město, obehnané trojí hradbou, z něž vnější část tvořily nejrůznější hospodářské a průmyslové budovy, spojené vysokými zdmi s několika málo dobře usazenými branami. Druhé ohraničující pásmo bylo tvořeno zdí z betonových desek s ostnatým drátem nahoře, do níž bylo postaveno sedm strážních věží s výhledy a kulomety, namířeny do tábora i vně. Vnitřní hradbu tvořil hluboký příkop, který byl od tábora oddělen spleť ostnatého drátu, napojeného vysokým napětím elektrického proudu“ (MN, s. 14).

Vzpomínky

Bývalí vězni vypovídají, že jim vzpomínky pomáhaly k úniku do minulosti. Představovaly intimní prožitek, který jim nikdo nemohl vzít. Kromě vzpomínek se stávaly veškeré osobní záležitosti sdílené. Vězni se utíkali často ke vzpomínkám na domov, když se cítili vyčerpaní a měli pocit, že už nevydrží dál snášet táborový život: „Když jsem býval tělesně nadobro vyčerpan a rezignací otupělý, z ničeho nic jako blesk se mi v duši vynořila vzpomínka. Jak jsem

před třiceti lety šel po Barkole v Terstu na břehu moře: jak jsem chodil se synkem po Krase (...) doma po lesích a polích, nebo jak jsem pracoval v zahradě,“ rozpomíná se Jan Hajšman (VD, s. 69).

Nejčastěji vzpomínali vězni na rodinu, která zůstala doma a musela snášet útrapy války bez mužské opory. Kromě stavu vyčerpání přicházely vzpomínky na domov ve chvílích, kdy bývá rodina obvykle pohromadě, to znamená na Vánoce a o svátcích: „Viděli jsme v duchu své drahé doma u vánočního stromku, viděli jsme jejich slzy, slyšeli jsme jejich šepot“ (TK, s. 164); „Zalétaly zvláště intenzivně vzpomínky do našich domovů, jak tam večer žena a děti zaslzely, když zabloudily zrakem na prázdnou židli v čele stolu“ (PT, s. 145).

Dalším vjemem, který přicházel ve vzpomínkách, bylo rodné město a hlavní město Praha se všemi jejími výraznými dominantami: „Člověk si představuje Prahu, Ostravu, ulice plné lidí, kavárny nabité, divadla a kina plná, lidé bezstarostní a volní se procházejí v sadech“ (TK, s. 51); „Z čista jasna se mi kmitl před očima obraz z minulého života (...) Praha z Jiráskova mostu, pohled z vyšehradské bašty na město, vrchy, pás řeky“ (VD, s. 69).

Vězni vzpomínali také na přírodu v rozpuku – na zvířata, pole před sklizní, zářící slunce, vůni květů, kterou si spojovali s domovem, kde strávili dětství, nebo kde žili před zatčením: „Jak asi voní venku růže, jak šťastně zpívají ptáci, jak jemně šeptají lesy, jak nevědomě dýchají lidé,“ připomíná si obrázek z rodné Hané Mirko Matyáš (JČ, s. 16); „Červený mák na polích, vše tak voní, slunko hřeje, sedím na okraji žitného pole a poslouchám, jak bzučí broučci v trávě,“ vzpomíná na dětství František R. Kraus (PP, s. 34).

Velmi výrazný motivický stereotyp při vzpomínání byla postava matky jako archetypální představitelky rodu. Matka je spojována s vlastí, s domovem, s češtinou, se svobodou: „Tak jako slyším při vyslovení slova „vlast“ tóny nesmrtelné Smetanovy a Dvořákovy hudby (...) vidím při tom tebe, mámo, která jsi mě učila dívat se na to vše kolem v domovině, vnímat zvuky i barvy, poznávat krásu naší řeči, milovat svobodu a spravedlnost,“ vyznává se Mirko Matyáš (JČ, s. 51). Bedřich Čurda uvádí ve své knize příhodu s kolegou z pracovního komanda: „Helmer přibíhá za mnou a ukazuje

mně pln radosti krásný dopis od své máti, ukazuje mi v kapesníku trochu suchého sena z domova a její bílé vlasy, které má schovány jako poklad“ (TK, s. 90).

Židé v táboře

Dle vyprávění svědků měli nejhorší postavení v celé táborové hierarchii Židů. Pokud se jim podařilo přežít transport a následnou selekci, čekaly je v táboře jen samé útrapy a nejhorší zacházení. Pronásledování Židů začalo v táborech po ustanovení konečného řešení židovské otázky.¹⁶ Autoři vypovídají, že esesmani zacházeli se Židy, jako by jejich život neměl žádnou cenu. Podle některých vzpomínek smýšlelo protižidovsky i civilní obyvatelstvo v obsazených státech: „I v okupovaných zemích se soustředili na ničení Židů. Nalezli přitom vděčnou odezvu a pomocníky v řadách domácích fašistů (...) Že antisemitismus je společnou řečí všech, se nejzřetelněji ukázalo v koncentračních táborech,“ píše Kraus s Kulkou (TN, s. 140). Árijští vězni nechtěli se Židy pracovat v komandech, protože to pro ně znamenalo zvýšenou zátěž a teror od esesmanů. „Měli jsme neštěstí, že v naší skupině pracovalo několik Židů, a proto se s námi se všemi jednalo stejně hrubě jako se Židy,“ vzpomíná na práci ve Flossenbürgu Fridolín Macháček (PT, s. 62).

Esesmani rozdmýchávali a živili nenávist proti Židům. Obviňovali je z toho, že jejich penězuchtivost a lichvářství rozpoutalo válku. „Tady je máte, ty lotry, ty vyvrhele lidského plemene. Oni pili krev vašich děvčat, oni seděli na zlatých pokladech, oni vládnou anglickými plutokraty i dolarovým prezidentem (...) jim můžete děkovat za to, že jste dnes tady, že s touto svinskou pakáží musíte dýchat jeden vzduch,“ zaznamenal slova esesmana Ilja Bart v Terezíně (DŽ, s. 199).

---

¹⁶ Konečné řešení židovské otázky, tzv. „Endlösung der Judenfrage“ byl program vyhlazení evropských Židů. Program byl vyhlášen dvacátého ledna 1942 na konferenci ve Wansee, kde vystoupil i šéf Hlavního úřadu říšské bezpečnosti Reinhard Heydrich, který konečné řešení židovské otázky představil. Heydrich vypočítal, že se má dotknout jedenácti milionů Židů žijících v Evropě.

Josef Ullrich upozorňuje na další táborový fenomén – vydírání Židů ostatními vězni. Bohatí Židé si do tábora přiváželi spoustu cenností. O všechny viditelné cennosti je hned při koupání obrali, ale někdy ještě předtím stihli Židé šperky, peníze a jídlo schovat nebo někomu prodat. Ostatní vězni se hned dozvěděli, že přijely transporty movitých Židů. Vzpomínky udávají, že vězni vymýšleli různé směnné obchody. Židé si potom např. vykupovali krajíc chleba nebo doušek vody za šperky, peníze nebo cigarety: „Židé byli natěsnáni do baráků a v strašlivých hygienických poměrech houfně umírali. Ale měli peníze, přišli do tábora s majetkem a to bylo jejich neštěstí. Oni byli především vydáni vydírání“ (ŠL, s. 12).

Židé v táborech byli také vystaveni velkému týrání a mučení. Žlutá hvězda na vězeňském mundúru přitahovala pozornost nelítostných esesmanů i jejich pochopů: „Sta a sta ubitých, utýraných židů, do kterých kde kdo kope, kterými kde kdo opovrhuje, kterým se kde kdo vysmívá. Veškerý svůj vztek, všechno své zklamání, veškeré své ponížení – na to je hromosvodem žid,“ píše Jan Křemen (MZ, s. 20)

V mnoha knihách autoři uvádí příběhy umučených Židů, kteří se ničím neprovinili. Esesmani je zabíjeli z rozkoše, při které si vychutnávali jejich bezmocnost: „Syn jistého plzeňského advokáta byl vecpán do prázdného sudu od vazelíny, obložen roštím a dřevem a na vrcholu hromady kamení upálen za živa“ (MA, s. 72); „Polák Stašek Šwirczinski z Poznaně trápil židy tak, že jim v nemocnici při obsluze elektrických aparátů cpal do řitního otvoru rozpálené ústí inhalátoru, dotýkal se jejich pohlavních orgánů pod bednou s elektrickými lampami špatně izolovanými šňůrami“ (MV, s. 109); „Před rokem tu prý topili jakéhosi žida v sudu, ale měl tuhý život. Převrhl sud s vodou a teprve trám přes hrdlo položený ho dorazil, když se na něm houpali dva těžcí esesáci“ (MV, s. 56).

V táboře nezabíjeli jen Židy-jednotlivce, ale celé transporty. Vedení tábora mělo ubytovací kvóty, které bylo potřeba dodržet. Mučení Židé podle svědků často raději volili dobrovolnou smrt v táborových drátech. Josef Rudolf zachytil vyprávění vedoucího bloku: „Přitáhli sem do tábora několik tisíc židů, pro které nebylo zde

vůbec místa. Zavřeli je do několika budov, kde je drželi tři dny a tři noci bez jídla a pití. Pamatuji se, že když byly potom budovy otevřeny, ležela většina židů na zemi bez hnutí. Dobrá polovina jich z toho napolo zešílela. Když se ocitli na vzduchu, rozběhli se společně na dráty s elektřinou“ (BJ, s. 69).

Někteří kápoové a esesmani Židy nezabíjeli, ale vyžívali se ve „sportu“. Židé například museli běhat po apelplaci kolečka, válet sudy, plazit se po zemi, nebo přitisknutí na zeď zdvihat kolena. Při tom jim esesmani nadávali.

3. 6. – Shrnutí oddílu 3

Studiem několika desítek dokumentárních knih první vlny s tématem koncentračních táborů z období 1945–1947 jsme zjistili, že mezi těmito knihami funguje pojítka. Knihy spojují motivické stereotypy, které v nich jako čtenáři nacházíme. Koncentračnická literatura je osobitá právě opakováním jednotlivých motivických stereotypů. Vzájemná podobnost všech knih dokládá, že bychom těžko hledali jiný styčný bod tisíce děl koncentračnické literatury po celém světě, než jsou právě motivické stereotypy, na nichž vyprávění stojí a které jsou nutné pro identifikaci tématu. Některé knihy jimi byly přímo přesycené, v jiných jsme jich našli méně. Celkové zastoupení motivických stereotypů v každém díle je dáno převážně povahou a žánrovým zařazením textu. Knihy kladoucí na přední místo přesnost popisu a co největší dokumentárnost jich obsahují více než díla, která jsou sice pravdivými svědectvími, ale užívají k vyjádření prožité zkušenosti i beletristické vyprávěcí postupy.

S prvními dny v táboře se podle vyprávění v knihách pojí několik motivických stereotypů. Úvodním z nich je transport do koncentračního tábora, dále první setkání s lágrem a uvítací apel, ostříhání vlasů, oholení a přidělení táborevého čísla. Jak vězeň pomalu splývá s táborevým mechanismem, objevují se další stereotypy. Vězně sužuje hlad a trpí mučením a bitím esesmanů. V některých knihách se úzkostné stavy stupňují až k šílenství, kterému vězni propadají pod tíhou neustálého stresu a strádání. Utrpení lze

uniknout vzpomínkami na minulost, kdy ožívá archetyp ztracené pohody a alespoň na chvíli je dopřána možnost úniku. Pobytem v táboře se vězeň řadí do táborové hierarchie a fungujícího mechanismu, který v něm vyvolává dojem, že celý jeho život je omezen na bídne uspokojení základních potřeb a na práci. Jednotvárnost života v táboře je dokumentována vzájemnou podobností dnů, týdnů, měsíců, let. Čas přestává fungovat v mantinelech svobodného člověka.

Specifické motivy představují Češi, Židé a Němci v táboře. Čech očima Čecha vykazuje vlastnosti jako odvalu, přátelství a pracovitost. Němec a širše celý německý národ se očima českého vypravěče jeví jako krutý a omezený. Téměř všechny knihy pracují s konceptem kolektivní viny. Díla ukazují, jak obtížné postavení v táboře měli pronásledovaní Židé. Označení žlutá hvězda předurčovalo jeho nositele k tomu, že ho budou esesmani týrat více než ostatní vězně.

Svědectví vězňů obsahují četné záznamy o přátelství a solidaritě vězňů. Podle výpovědí autorů představuje přátelství vytvořené v táboře specifickou podobu vztahu kvůli společně sdílené zkušenosti a společně vytrpěnému strádání. Kromě solidarity s jinými posilovaly vězně dopisy a balíčky z domova. Každý dopis byl dlouho dopředu toužebně očekáván, stejně jako balíček, o kterém vězni předem věděli, že bude z velké části vykradený. Další specifický motivický stereotyp znázorňují popisy a události spojené s činností krematorií a plynových komor. Ty se staly nejvlastnějším symbolem koncentračních táborů.

V knihách se často objevují motivy obtížnosti návratu do života a nevyjádřitelnosti prožité zkušenosti. Jedinec, poznamenaný životem v koncentračním táboře, se po návratu domů velmi těžce adaptuje na prostředí. Problém představuje i způsob, jak o prožitých zážitcích mluvit s lidmi, kteří stejnou zkušenost nesdíleli. Výrazným motivem v knihách je osvobození Američany nebo Rudou armádou, které většinou dílo uzavírá.

V kontextu motivických stereotypů fungují ještě stereotypy, se kterými přichází jednotliví autoři. Zejména výrazně lze vidět, že téměř

všichni autoři pracují s postavami zlých a krutých Němců, hodných a šikovných Čechů. Podle knih jsou téměř všichni esesmani bestie a německý národ skupina pohodlných nevšímavců, která o koncentračních táborech věděla, ale s ohledem na vlastní blahobyty a bezpečí nic proti nacionálnímu socialismu nepodnikla.

4. – ODEZVA KNIH S TEMATIKOU KONCENTRAČNÍCH TÁBORŮ V ČASOPISE HLAS OSVOBOZENÝCH

Po zasazení děl s tematikou koncentračních táborů do kontextu první vlny válečné prózy, jejich charakteristice a výrazných motivech nyní pojednáme o odezvě dokumentárních knih¹⁷ v dobovém pramenu, časopise osvobozených politických vězňů – *Hlas osvobozených*. Vytvoříme si tak představu, jak knihy o koncentračních táborech přijímalo společenské hnutí lidí totožné životní zkušenosti s podobně utvářenou pamětí. Bude nás zajímat, o kterých titulech redaktoři a recenzenti psali a z jakých důvodů. Dále jaký byl charakter těchto článků a jakou měli pozici v celkovém zaměření časopisu. Pozornost věnujeme i organizaci *Ministerstva informací – Státní publikační komisi*, která fungovala jako poradní orgán při procesu vydávání knih a jejich regulace.

Osvobození političtí vězni představovali zvláštní skupinu spojenou společnou zkušeností – pobytem v koncentračním táboře. Této okolnosti odpovídala i stanoviska vyjadřovaná v časopisu. Převážnou většinu tvořily politické články, zabývající se přítomnou nebo budoucí politickou situací u nás a ve světě. Zbývající rubriky uveřejňovaly drobné črty, povídky a básně osvobozených vězňů a také recenze knižních vydání jejich děl a polemiky nad počtem a kvalitou vydaných titulů.

V *Hlase osvobozených* jsme se zaměřili na charakteristiku časopisu, povahu a kvantitu článků v průběhu čtyřletí 1945–1948, recenze vydaných knih o koncentračních táborech a polemiky. Zvláštní kapitolu jsme věnovali vánoční anketě z konce roku 1946, kde šedesátka respondentů hlasovala o nejlepších knihách z vězení.

Dále uvádíme resumé recenzí, které vyšly na jednotlivé knihy z koncentračních táborů. Vedle *Hlasu osvobozených* jsme v tomto

---

¹⁷ Česká národní bibliografie uvádí téměř devět desítek děl s tematikou koncentračních táborů, které vyšly během čtyřletí 1945–1948.

oddíle vycházeli ještě z časopisu *Kulturní politika* a stati redaktora a bývalého politického vězně Václava Běhounka – *Naše vězeňská literatura*.

4. 1. – Situace na knižním trhu v poválečném Československu

Po květnu 1945 se v nakladatelských kruzích obnovila druhorepubliková tendence cílicí k usměrňování knižního trhu a jeho regulaci. Regulační opatření nezasáhla jen oblast knižní produkce, ale i časopisecký a novinový tisk. Rozhodujícím kritériem nově vycházejících knih se stala jejich „hodnota“, to znamená, čím nově vydaná kniha mohla přispět nově se utvářející společnosti a jaký význam pro národní kulturu a její konstituování přinášela. Funkce „ideální literatury“ let 1945–1948 popisuje Pavel Janáček: „Ideální literatura 1945–1948 se měla tedy skládat výhradně, nebo alespoň především z děl hodnotných. Měla působit zrcadlově vůči protektorátní kulturní správě – napravit škody, které okupace způsobila, pracovat pro národ a dobrou českou knihu tam, kde okupace pracovala proti nim“ (Janáček 2004: 153).

Stát převzal v tomto období od protektorátních úřadů možnosti, jak ovlivňovat nakladatelskou a vydavatelskou činnost, oklešřovat některé literární formy (např. zábavnou populární literaturu) nebo bdít nad tematikou, nákladem a celkovým zaměřením periodik. Hlavním orgánem, vykonávajícím dohled nad veškerým tiskem, bylo Ministerstvo informací. Jeho jádro tvořil publikační odbor, který měl povinnost dohlížet na potřebnost a důležitost vydávaných titulů. Pokud titul nevyhovoval nastaveným kritériím, mohl odbor zamítnout jeho tisk.

Publikační odbor měl při posuzování děl k ruce útvar – Státní publikační komisi, skládala se „z reprezentantů Syndikátu spisovatelů, Syndikátu skladatelů, Svazu nakladatelů a knihkupců, Svazu českých knihovníků, Ministerstva školství a osvěty, Ministerstva informací, Ústřední rady odborů, později i Státního úřadu plánovacího a dalších

institucí.¹⁸

Hlavní úloha Státní publikační komise spočívala v tom, že měla „vymítit bezcenný brak a literaturu vyloženě špatnou a zbytečnou“ (KP 1945, č. 3, s. 5) a dále se měla podílet na spoluvytváření nového tiskového zákona, který by dal regulaci knižního trhu pevnou formu a závazná pravidla. Tomuto druhému úkolu se však až do roku 1948 nepodařilo dostát – nový tiskový zákon nevznikl.

O zákulisí projednávání osnovy nového tiskového zákona se zmínil i Bohumil Novák v jedné své přednášce: „Proti osnově bylo mnoho věcných i neučených námitek. Byla chápána politicky a mnoho hlasů, jež se proti ní ozvaly, bylo diktováno činiteli politickými“ (Novák 1947: 6). Po únoru 1948 byla úloha Státní publikační komise v průběhu několika měsíců podrobena ideologickým hlediskům stalinistické kultury a stala se prvním orgánem zajišťujícím státní cenzuru v oblasti distribuce knih a tisku.

Proces regulace knižního trhu a činnost Státní publikační komise popisuje Novák následujícím způsobem: „Nakladatelé podají ministerstvu informací každého půl roku předem své ediční programy. Státní publikační komise určí zvláštní schopné subkomise, jež tyto ediční programy prozkoumají a rozhodnou, které knihy mají být povoleny v první řadě, které později a které mají být odsunuty do příštích edičních programů nebo zamítnuty vůbec. Členové subkomise – ty jsou tři a sice pro krásnou literaturu původní, pro krásnou literaturu přeloženou a pro literaturu naučnou – napíší své poznámky přímo do programů jednotlivých nakladatelů, při čemž tyto poznámky jsou pro publikační odbor závazné a rozhodující“ (Novák 1947: 7).

Kromě publikačního odboru a Státní publikační komise se na posuzování produkce podíleli i různé instituce a odborní redaktoři. K naší tematice koncentračních táborů a odboje měl možnost vyjádření Svaz osvobozených politických vězňů. Ten měl například za úkol u titulů s tematikou koncentračních táborů a života vězňů v nich

---

¹⁸ Bohumil Novák: „Regulace knižního trhu“ (str. 4), rukopis přednášky pro Klub čtenářů Ústřední knihovny hl. m. Prahy, září 1947. Uloženo ve fondu „Bohumil Novák“, LA PNP. Dále citováno jako: Novák 1947.

kontrolovat, zda knihy kromě syrového vyličení táborových hrůz mají i nějaký „umělecký přesah“. Celkově se úkol Svazu zaměřoval na to, aby titulů s touto tematikou nevycházel nadbytek, a zároveň, aby vydané knihy pokryly poptávku čtenářů.

V Národním archivu na Chodovci jsme hledali bližší informace o činnosti Svazu osvobozených politických vězňů – jaká byla kritéria při hodnocení děl, kolik děl z okruhu koncentračnické literatury bylo celkově zamítnuto k vydání, apod. Existuje fond „Ústřední výbor Svazu protifašistických bojovníků“ (značka ÚV SPB). Inventář tohoto fondu jsme prošli a nenalezli žádné informace týkající se činnosti SOPV v oblasti regulace knižního trhu. Obrátili jsme se tedy na Mgr. Chaloupkovou, správkyni fondu, která uvedla, že značná část fondu ještě není zpracovaná. Informace tedy zatím nejsou k dispozici. Alespoň základní představu o kritériích jednotlivých členů SOPV lze získat z dobových periodik. Mnoho osvobozených politických vězňů působilo po válce v redakcích novin, máme tedy možnost číst jejich recenze. Z tohoto důvodu jsme se také rozhodli věnovat pozornost i časopisecké produkci.

4. 2. – Časopis osvobozených politických vězňů

4. 2. 1. – Zaměření časopisu

Jedním z hlavních zdrojů našeho zkoumání odezvy knih s tematikou koncentračních táborů v dobové publicistice se stal časopis Svazu osvobozených politických vězňů – *Hlas osvobozených*. Vybrali jsme si tento časopis, protože jsme na základě pramenů a odkazů zjistili, že právě tento časopis se jako jediný přímo a cíleně věnoval literatuře z koncentračních táborů. *Hlas osvobozených* vycházel s týdenní periodicitou v letech 1945–1948. Založili ho přeživší političtí vězni koncentračních táborů, aby předali své zkušenosti a aby apelovali na všechny čtenáře, že hrůzy války a koncentračních táborů je nutno mít stále v živé paměti.

Časopis založil Zdeněk Adla, který byl zatčen v roce 1939 a do roku 1945 ho nacisté věznili v Dachau a v Buchenwaldu, kde vedl

skupinu mladých komunistů. Redakční kruh časopisu se měnil podle let. V roce 1945 redakci tvořili Josef Laštůvka, Vlastimila Drozdová, Libuše Hanušová, Vojtěch Holeček, Bohumil Příkryl a Otakar Wunsch. Tehdy vycházel Hlas osvobozených každý pátek. V roce 1946 se redakce obměnila a zastupovali ji Ilja Bart, Rajmund Habřina, Libuše Hanušová, Vojtěch Holeček, Arnošt Polavský a Josef Laštůvka. Tiráže let 1947 a 1948 už neuvádí jednotlivé členy redakce, jen šéfredaktora Vojtěcha Holečka. Počínaje rokem 1947 časopis vychází ve středu.

Hlas osvobozených od svého založení vydával drobné povídky, črty a básně. Námětově pochází tato drobná díla jak z prostředí káznic, tak z koncentračních táborů. Dále zde vychází recenze, polemické komentáře, úvahy s širším záběrem, objednávkové formuláře a upoutávky na knihy.

Z hlediska žánrového převažují v literární publicistice *Hlasu osvobozených* recenze na knihy. Píší je zejména redaktoři *Hlasu osvobozených*, ale i další osoby zejména z řad osvobozených politických vězňů. U některých článků nalezneme jen zkratky, iniciály a šifry jmen. Jiné jsou podepsány celým autorovým jménem. Recenze na knihy psali Ilja Bart, Miloš Vacík, Géza Včelička, Pavel Kypr, Otokar Med, Václav Vondra, Jan Hajšman, Jaromír Doležal a Vlastimil Louda. O konkrétních recenzích vztahujících se k určitému titulu bude pojednáno v oddíle 4. 3.

Dalším výrazným žánrem byly polemické komentáře. O charakteru polemik a hlavních otázkách, kterými se polemiky zabývaly, píšeme dále v oddíle 4. 2. 5. Polemiky psali Pavel Kypr, Miloš Vacík, Jan Kloboučník, Jaroslav Švácha, Arnošt Polavský, Oldřich Kryštofek. Ostatní autoři se podepisovali pouze iniciálami, zkratkami nebo šiframi.

Články, zaměřené na tematiku koncentračních táborů, se objevovaly na stránkách *Hlasu osvobozených* po celou dobu jeho vycházení, tedy v letech 1945–1948. Ale frekvence těchto článků se liší rok od roku. Vycházely často na zadních stranách časopisu, přednost v *Hlasu osvobozených* na prvních stranách měla vždy politická situace. V roce 1945 vycházely články v rubrice *Kulturní*

hlídka, obvykle na straně tři nebo čtyři. Rok 1946 přináší změnu a pokud jsou články zařazeny do nějaké rubriky, je to *Kulturní dnešek*. Rubrika *Kulturní dnešek* funguje až do roku 1948. Změnou názvu *Kulturní hlídka* na *Kulturní dnešek* se mění i strana, na které články vycházely. Ze strany čtyři se přesouvají na poslední stranu, obvykle s číslem osm.

4. 2. 2. – Charakter článků v průběhu let 1945–1948

V roce 1945 se objevil v čísle 4 článek o kultuře v koncentračním táboře Dachau, dále komentář o „zaplevelenosti“ knižního trhu literaturou z koncentračních táborů v čísle 13 a tři recenze. Jedna recenze v čísle 19 reflektovala Fučíkovu *Reportáž psanou na oprátce*, druhá recenze v čísle 16 mapovala poezii z koncentračních táborů a třetí v čísle 21 pojednávala o nové básnické sbírce Ilji Barta. Dohromady tedy v prvním ročníku týdeníku *Hlas osvobozených* z roku 1945 vyšlo pět článků týkajících se nějakým způsobem literární reprezentace koncentračních táborů.

Rokem 1946 se situace mění a článků už je celá řada. V jednom čísle *Hlasu osvobozených* jich vychází i několik, ne však pravidelně v každém čísle. Dohromady vyšlo v roce 1946 jedenáct recenzí na knihy z koncentračních táborů (*Almanach Dachau*, *Žaluji*, *Křížovou cestou nacistického pekla*, *Jsem číslo 17.100*, *Milenci SS-smrti*, *Číslo 64401 mluví*, *Plyn, plyn...pak oheň*, *V německém zajetí*, *Ghetto našich dnů*), tři polemické komentáře (zda podporovat vydávání knih v co největším množství; úvahy co nám dala literatura z koncentračních táborů a jak by měla dokumentární literatura vypadat), tři objednávkové formuláře (na sborník *Žaluji* a na *Almanach Dachau*) a jedna anketa (o té viz dále v oddíle 4. 2. 6.).

V roce 1947 článků o tematice z koncentračních táborů ubývá. Recenze se objevily jen čtyři, a to na texty *Reportáž psaná na oprátce*, *Almanach Dachau*, *Žaluji* a knihu *V drápech bestie*, která vychází až v roce 1947. Polemiky se objevují dále i v roce 1947, ale rekapitulují to, co už bylo řečeno dříve. Mezitím se látek z koncentračních táborů

chopila divadla, objevují se proto recenze na dramatické inscenace (zdramatizovaná *Reportáž psaná na oprátce* a *Milenci SS-smrti*).

V roce 1948 potom vychází už jen jedna recenze knihy, kterou napsala neznámá žena, aby se vyrovnala se smrtí svého muže, a dvě úvahy vztahující se k přednášce Václava Běhounka – *Naše vězeňská literatura*.

4. 2. 3. – Myšlenka vlastního časopisu

V prvním čísle tohoto časopisu (HO 1945, č. 1, strany ještě nečíslovány) se můžeme dočíst následující vyjádření redakčního kolektivu o nutnosti založení vlastního časopisu: „Založili jsme a vydáváme Hlas osvobozených proto, že jej potřebují tisíce, ba desetitisíce těch, kteří po léta musili mlčet, kteří nahromaděné city, myšlenky a slova dusili v svých prsou, v hlavách a v ústech a kteří jen němě zatínali zuby a pěsti (...) mrtví žalují, živí soudí, živí k vám mluví (...) naslouchejte jejich hlasu – Hlasu osvobozených.“ Reakce na založení časopisu pro osvobozené politické vězně byly, jak je vidět z rubriky *Co nám piší čtenáři*, velmi nadšené: „Milí kamarádi! Ani byste nevěřili, s jakou radostí jsem uvítal vydávání našeho časopisu! (...) Ve velmi četných místech jsme my, vězňové z koncentráku, odsunováni na vedlejší kolej a tomu nutno zabránit. Proto je nutno, abychom měli vlastní list, který bude stát nad stranami a hájiti naše zájmy“ (HO 1945, č. 20, s. 3). Napsal Čurda-Lipovský, autor knihy *Terezínské katakomby*.

V časopise *Hlas osvobozených* jsme se zaměřili zejména na recenze hodnotící a interpretující právě vydané tituly dokumentární a svědecké literatury s tematikou koncentračních táborů a dále na kritické úvahy a polemiky týkající se problematiky omezování těchto titulů.

4. 2. 4 – Upoutávky na díla

První, co nás na stránkách časopisu *Hlas osvobozených* zaujalo, byly „reklamy“ a „upoutávky“ na tituly, které vyšly nebo mají

jít teprve do tisku. Největšímu prostoru se tímto způsobem dostalo knihám *Žaluji* a *Almanach Dachau*. Čtenáři tak byli průběžně informováni například o tom, že knihy jsou připraveny k tisku, jaký je jejich náklad, celková cena a kde se dají sehnat. Objevily se i výzvy apelující na čtenáře, aby s koupí neotáleli, protože později už mohou být všechny výtisky vyprodané. Reklama na konkrétní knihu na stránkách časopisu takového zaměření, jako byl *Hlas osvobozených* znamenala pro titul reklamu. Prodejnost a čtenost knih s tematikou koncentračních táborů tedy byla značně ovlivněna i tím, jaké reklamy a jakého „hodnocení“ se jí na stránkách periodika dostalo. A pokud knihu výrazně žádali i čtenáři, je jasné, že to ovlivňovalo i její náklad a počet vydání. Tak se stalo, že některé knihy vycházely i několikrát za rok (např. *Reportáž psaná na oprátce*, nebo *My z koncentráků žalujem*).

Dalším faktorem, který mohl mít přímý vliv na poptávku a prodej knih s tematikou nacistické perzekuce, byly dobové recenze na tyto knihy. Mnohé upoutávky obsahovaly silný sugestivní podtext, přímo „útočily“ na morálku a svědomí čtenářů, že ta či ona kniha nesmí v žádném případě chybět v žádné československé domácnosti. To je řadí do oblasti textů reklamních, popř. propagandistických: „Dílo, v němž by měl každý občan republiky občas zalistovat jako v bibli (reklama na sborník *Žaluji* v HO 1946, č. 22, s. 4); „Tato kniha by neměla chybět ani v jedné české rodině a nemělo by být ani jediného, který by ji nepřečetl od první stránky do poslední (reklama na sborník *Žaluji* v HO 1946, č. 34, s. 4).

4. 2. 5. – Kritické úvahy a polemiky nad vydáváním titulů s tematikou koncentračních táborů

První poválečná léta reagovala na nově nastanou situaci a přinesla značnou konjunkturu knih s tematikou vězení, pracovních lágrů a koncentračních táborů. Mnozí přeživší vězni si už za pobytu v zařízeních tohoto druhu shromažďovali materiály a podklady pro svá budoucí svědectví. Dost podkladů tedy vznikalo přímo ve vazbě v podobě drobných náčrtků a motáků, některé se podařilo dokonce

ještě během války propašovat ven. Mnoho bylo také těch, kteří své zápisky začali psát bezprostředně přímo po osvobození, jednalo se o první knihy tohoto okruhu, které vyšly na podzim 1945.¹⁹ Nejvíce knih reflektujících pobyt v koncentračním táboře vyšlo hned v roce 1945. *Česká národní bibliografie*, z níž zde vycházíme především (její údaje doplňujeme o tituly zachycené v dobovém tisku, který jsme prostudovali), zaznamenává třicet jedna titulů vztahujících se k heslu „koncentrační tábory“, dva tituly náležející k heslu „gestapo“ (jedním z těchto dvou titulů je i Fučíkova *Reportáž psaná na oprátce*) a tři knihy spadající pod heslo „nacismus“. V následujícím roce 1946 vypadala situace na knižním trhu podobně. V průběhu roku vyšlo podle údajů *České národní bibliografie* dvacet sedm titulů z okruhu „koncentračních táborů“ a tři knihy pod heslem „nacismus“.

Situace se výrazně mění v následujícím dvouletí 1947 a 1948. Do té doby vydané knihy s dominujícími žánry v této oblasti – svědectví, reportáž, dokument, memoáry, deníky, dopisy – totiž začaly ustupovat ve prospěch fabulované produkce. V roce 1947 tak vychází knižně jen dvě knihy svědectví, oběma se dobový tisk věnuje – *Psychologie života v koncentračním táboře* od Emila Utitze a *V drápech bestie* Jana Hajšmana. Do popředí se dostávají knihy odborné a faktografické (např. na téma hygieny v koncentračních táborech, lékařské analýzy), dále knihy s povahou esejistickou či úvahovou a fabulovaná próza. Rok 1947 je také mezníkem, kdy vychází první překlady knih s tematikou koncentračních táborů z cizích jazyků. Prvenství v tomto směru nese titul *Dýmy nad Birkenau* od Seweryny Szmaglewske, v roce 1948 začíná překladů přibývat, ale v češtině dokumentární knihy o koncentračních táborech už nevychází.

Texty o koncentračních táborech vycházely nejen knižně, ale i v novinách. Ukazuje to, že poptávka po textech s touto tematikou byla značná. Jak začalo koncentračnických titulů přibývat, začali si čtenáři, nakladatelé a kritici všimnout značné podobnosti mezi nimi. Všechny knihy vycházely ze stejné zkušenosti a tak se motivy stále vracely a opakovaly. Reflexi této motivické stereotypnosti nabízí již v roce 1947

---

¹⁹ Mezitím vycházela svědectví a reportáže na stránkách novin a časopisů, často v seriálové podobě na pokračování.

Pavel Eisner: „Přečtete-li všechny tyto knihy, seznáte, že v malých obměnách jsou obsahem stejné, neboť Němci měli na vše šablony, ať šlo o jeden život, nebo hromadné vraždění“ (KP 1947, č. 18, s. 8). Toto tvrzení podporuje většinově sdílený, poválečný, stereotypní pohled společnosti na příslušníky německého národa. Na následujících stránkách se budeme věnovat kritickým reflexím, které vypukly v Hlase osvobozených ohledně potlačování či neomezeného vydávání koncentračnické literatury.

Především nutno zdůraznit, že tyto polemiky měly otevřený charakter, to znamená, že i když některé z nich na sebe navazovaly, neústily v žádný jednoznačný závěr. Polemiky se nejčastěji odvíjely z reakce na některou právě vydanou knihu, kdy hodnotily její přínos a celkový dojem. V takových případech byly přímo součástí recenzí. Nebo se objevovaly jako reakce na článek, ve kterém recenzent jednohlasně vyjadřoval stanovisko pro nebo proti podpoře vydávání těchto knih. Převážná většina článků se linula ve smířlivém tónu. Autoři si sice uvědomovali, že koncentračnických knih vychází mnoho a jen menšina z nich odpovídá představám dobové kritiky, ale přesto zdůrazňovali stanovisko, že by vydávání takovýchto titulů nemělo být omezováno: „V debatách o tom, má-li být vydávání knih o koncentracích a vězení omezeno, stojím na stanovisku, že se omezovat nemá, že má naše veřejnost znát všechno“, píše Jan Hajšman (HO 1947, č. 10, s. 3), podobný názor zastává i Arnošt Polavský: „Nikdy nebude dost vězeňské literatury! Vyrojila-li se záplava knih vězeňských, větší snad než snáší průměrná potřeba našeho knižního trhu, pak je to pro nás pochopitelné“ (HO 1946, č. 38, s. 4).

Takováto podpora, jdoucí proti snahám Státní publikační komise, jejíž hlavní program regulaci přímo nařizoval, souvisela i s obavou autorů-recenzentů, aby se neopakovaly situace z druhé světové války. Bylo nutné shromáždit co nejvíce svědectví, která by co nejdříve a nejpodrobněji popsala německé zločiny, aby budoucí generace nikdy nezapomněly, co se v období druhé světové války odehrávalo.

Jako první motivace psaní byla pocíťována potřeba předat

dědictví dalším generacím. Existoval zde však ještě druhý rozměr a tím byla potřeba nalezení argumentace pro poválečný odsun Němců. Náznaky takové motivace podporovat vydávání co nejvíce koncentračnických titulů můžeme nalézt u Vlastimila Loudy: „Nikdy nebudeme mít dost knih, které by ve svém celku tvořily dostatečný arsenál obrany proti nové aktivitě těch, kteří svět uvedli již dvakrát za sebou do neštěstí“ (HO 1947, č. 46, s. 8). Nebo v přednášce Václava Běhounka *Naše vězeňská literatura*, v pasáži odvolávající se na slova prezidenta Beneše: „Musíme být dobře připraveni, až Němci proti nám zvednou novou vlnu propagandy. Musíme znát všechna základní fakta, která nás i spojence vedla k odsunu Němců“ (Běhounek 1947: 6–7).

Ne všichni autoři a recenzenti z okruhu hnutí osvobozených politických vězňů však vyjadřovali vydávání nových a nových titulů podporu, někteří byli dokonce velmi razantně proti: „Tomu, kdo sleduje vývoj naší knižní produkce, se začíná točit hlava (...) knižní trh zaplavuje literatura z koncentračních táborů (...) co vidíme za výkladními skříněmi knihkupců, papírníků a v novinářských stáncích, nijak nepřispívá dobré pověsti politických vězňů (...) nemíníme nikomu předpisovat formu a obsah (...), ale není možno, aby kdejaký diletant obtěžoval důvěřivé čtenáře bajkami a smyšlenkami, které nadto postrádají i stínu uměleckého zpracování“ (HO 1945, č. 13, s. 3).

Recenzenti se zabývali nejen problémem uměleckého zpracování, jak o něm výše pojednává J. Kloboučník, ale i otázkou, jak moc upřednostňovat osobní hledisko a subjektivitu výpovědi před dokumentární střízlivostí, objektivitou a daným faktům. V tomto bodě se názory recenzentů rozcházejí nejvíce. Někteří zastávají názor, že holá fakta nejlépe vystihují úřední dokumenty a od literárních děl očekávají osobní názor a zaujetí: „Netřeba tyto knihy šmahem odsuzovat, nýbrž studovat. Nesmí se jim vytýkat, že jsou psány z nízkého hlediska osobního“ (HO 1946, č. 38, s. 4). Jiní však přílišnou subjektivitu kritizují a poukazují na zkreslování skutečnosti, které může vést i k otupění čtenářů a jejich chuti zaobírat se takovou četbou: „Každý autor konec konců při nejlepší vůli, když píše

vzpomínkovou koncentrační literaturu, nevyhne se kolikrát chabému líčení svých úzce osobních osudů, určitému osobnímu zkreslování, že ztrácí smysl pro kritické posouzení vlastní práce (...) V tom je nebezpečí koncentrační nadúrody a tady je právě úkol kritiky. Neboť právě taková záplava může čtenáře spíše odvést od četby koncentrační literatury a ne naopak. Ve všem rozhoduje hodnota“ (HO 1946, č. 37, s. 4).

Zajímavé upozornění přináší Arnošt Polavský v článku *Již dost vězeňské literatury?* Zde vysvětluje, proč knihy vypadají, jako by byly psány podle jedné šablony: „Dobrý pozorovatel si může povšimnout úžasného spříznění myšlenek i vyjadřovacích výrazů vězňů, kteří spolu nikdy nemluvili, protože každý prožíval svou kalvárii jinde, a přece jejich vzpomínky připadají jako práce společného literárního semináře“ (HO 1946, č.38, s. 4). Polavský obhájí osobní hledisko každého autora. Domnívá se, že vzájemnou podobností knihy neztrácejí na své hodnotě, jen potvrzují, že vycházejí ze stejného inspiračního zdroje. Takže motivické stereotypy, které se napříč koncentračnickými tituly objevují, je třeba brát jako důkaz autentičnosti těchto knih a jako hodnotu veskrze pozitivní.

Jaká by tedy literatura o koncentračních táborech měla být? Jakými měřítky bychom měli posuzovat její kvalitu a přínos? Jak odlišit kvalitní díla od těch, která se ztratí v záplavě podobných titulů? Všichni recenzenti *Hlasu osvobozených* se shodují v tom, že by se těmito díly měla zabývat seriózní literární kritika. Jakmile totiž dílo vychází knižně, je nutno na ně vztáhnout měřítko literární kritiky. Ta má tak dominantní postavení v rozhodování o tom, co je umělecká hodnota. Historiografie ještě nemůže zasáhnout a k dílům se vyjadřovat, protože schází potřebný časový odstup, události jsou zatím příliš čerstvé na zodpovědné ohodnocení situace.

Nově vydané dílo by mělo být něčím nové, přinášet nějaký nový pohled na věc. Novost se potom může projevit buď v oblasti uměleckého zpracování a nebo po stránce dokumentární věrohodnosti. Dále je třeba zodpovědět základní otázky týkající se literárního žánru, věrohodnosti, autentičnosti, typičnosti a myšlenkového přínosu pro čtenáře.

Tvůrci knih z koncentračních táborů si mají položit základní otázku, jaký je cíl jejich psaní a co svou knihou chtějí čtenářům sdělit. Pokud jim jde totiž primárně o to, aby podali co nejděsivější a nejkrutější obraz událostí, měli by raději svého psaní zanechat. Cílem totiž není čtenáře děsit (uvědomme si v této souvislosti, pro kolik pozůstalých po zahynulých v koncentračních táborech byly knihy prvním svědectvím o tom, v čem jejich milovaní žili a umírali), ale spíše poučit je, varovat, aby nezapomněli. Knihy by tedy neměly být přehnaně drsné a neměly by zobrazovat utrpení v jeho nejryzejší formě. Na druhou stranu by však neměly oplývat ani přílišnou sentimentalitou a melancholií. Ta totiž může na pozůstalé, ale i na přeživší vězně působit negativním a depresivním dojmem.

Většina recenzentů si stýská nad tím, že knihy obsahují málo hrdinství a optimismu. Právě proto jsou tak oceňovány a kladně hodnoceny knihy, kde dominuje víra, naděje a optimismus vězňů, přestože tito se nacházejí v téměř bezvýhodné situaci a jejich naděje na přežití je minimální (např. *Reportáž psaná na oprátce* nebo *Almanach Dachau*). Důležitou roli v hodnocení knih s tematikou koncentračních táborů hraje i osobnost autora. Kvůli autoritě tématu se v tomto období více než kdy jindy projevovala tendence ztotožňovat autora s vypravěčem, takže nikoho ani nenapadlo, že by kniha tvářící se jako svědectví byla fabulovanou prózou. Na hrdinově vyprávění, respektive na autorovi, se oceňovala jeho statečnost, kterou prokázal buď svým přežitím na úkor všem nástrahám, nebo naopak obětováním vlastního života a smrtí ve prospěch ideálu. Dále se zkoumala politická orientace a směřování etických hodnot, stejně jako svědomí a důvěryhodnost spisovatele.

Autoři měli být schopni dát svému dílu nadosobní přesah a jistou míru zobecnění. Jako umělecky nepřilíš zdařilá se hodnotila falešná glorifikace, kde se autor umístil na piedestal hrdinství. Kromě nepokorného, falešného hrdinství kritizovali recenzenti také zobrazování neupřímného bolestíinství a utrpení, které však bylo samoúčelné a sloužilo spíše k osobnímu ukojení pisatele z touhy po „sdělení nesdělitelného“. Jako nejvyšší hodnoty potom působily realističnost a bezprostřednost. To možná i vysvětluje, proč

s postupem času vycházelo méně a méně titulů na toto téma. Pokud se tedy všechny výše zmíněné „hodnoty“ podařilo uhlídat, měl nakladatel i čtenář alespoň povrchní jistotu, že pisatel vydáním své knihy nesleduje jen výdělek a slávu, ale přesah pro celý národ a dědictví budoucím generacím.

Nyní ve stručnosti představíme resumé jednotlivých polemik a kritických úvah v *Hlase osvobozených*. Budeme postupovat chronologicky od nejstarších k nejmladším.

První kritická úvaha *Do boje proti literárnímu pleveli* (HO 1945, č. 13, s. 3) pochází od mladého spisovatele Jana Kloboučnicka. Autor konstatuje, že knižní trh zaplavuje literatura z koncentračních táborů. Prozatím nechce komentovat ani určité autory ani díla, jde mu o zmapování situace na knižním trhu. „To, co vidíme za výkladními skříněmi knihkupců, papírníků a v novinářských stáncích, nijak nepřispívá dobré pověsti politických vězňů,“ píše Kloboučnick. Autor uznává, že je nutné, aby se široká veřejnost dozvěděla pravdu o životě v koncentračních táborech, ale je nutné, aby „se ji dozvěděla vhodným způsobem.“ Podle něj byl život v táboře sám o sobě tak těžký, že není třeba si jej v literatuře ještě přibarvovat: „Pravda o metodách a praxi nacismu je tak otřesná, že jí už nikdo nemusí ježit vlasy.“ Jan Kloboučnick vyjadřuje obavu, že se někteří autoři a nakladatelé snaží na tématu vydělat: „Valné většině spisovatelů a nakladatelů jde o nejnižší cíle ziskové, jichž dosahují výrobou zbytečného bolestíinství národních hrdinů, o kterou nikdo nestojí.“ Recenzi autor uzavírá konstatováním, že Svaz osvobozených politických vězňů bude jen těžko napravovat chyby, které vznikly vydáním některých knih.

Chronologicky druhou kritickou úvahou je článek *Literatura za mřížemi* (HO 1945, č. 16, s. 3) od autora s iniciálami IH. Pracuje jako redaktor a píše, že do nakladatelství a redakcí přichází značné množství rukopisů ke zveřejnění. Ve své stati se autor věnuje převážně poezii a důvodům, proč musí jako redaktor většinu básnických rukopisů odmítnout zveřejnit: „K tomu, aby práce byla zralá k uveřejnění, nestačí jen vroucí cit a touha, nestačí nejdrastičtější prožitky (...) záleží na zpracování, na formě.“ Rukopisy chodí od lidí, kteří byli kdysi zaměstnáni jako dělníci, lékaři, obchodníci, apod. I

když mají nyní ambice literárně tvořit, měli by být soudní a kromě silných emočních zážitků myslet i na formu. Závěrem se autor omlouvá všem, kteří „nám dávají ve svých verších celé své nitro“, že redakce nemohou otisknout všechny básně a povzbuzuje je v další tvorbě.

Mladý spisovatel Pavel Kypr je autorem článku *O jedné lavině knih I* (HO 1946, č. 5, s. 4), který vyšel v rubrice *Kulturní dnešek*. Není spokojený s literaturou, která zatím na téma koncentračních táborů vyšla. Většina knih je podle něj pouhým svědectvím bez konkrétnějšího přesahu nebo užitku: „Do vánoc u nás vyšlo asi šedesát knížek veršů a próz na téma ostnatých drátů a mříží. Z těch všech knížek asi jen deset, dvanáct plní úkol dokumentární literatury. Všechny ostatní jsou pokusem o prosté svědectví strašných dějů, o svědectví namnoze osobní příchuti, která znevažuje i nejprostší líčení.“ Kypr schvaluje snahu autorů obvinít a odsoudit nacismus. Má ale strach, že autory k vydávání knih motivuje i výtěžkářství. Některé snahy o vydávání knih „hraničí s kulturním a politickým příživnictvím a výtěžkářstvím.“ Dále pojednává o podmínkách, jaké by měla splňovat kvalitní dokumentární literatura, aby měla naději na úspěch. Jako první nutnou podmínku vidí kvalitní osobnost autora. Důležitá je autorova „činnost a funkce v druhém národním odboji, jeho kulturně politické názory, jeho věc, za kterou šel. Jeho vnitřní i vnější zjevný vývoj a zápas s nacismem, který vrcholil přímou srážkou, zradou, zatčením, vězněním a osvobozením.“ Pavel Kypr nazývá kritéria „mravní legitimací“, kterou by měl každý autor knihy o koncentračním táboře mít.

V uvažování o literatuře z koncentračních táborů pokračuje Pavel Kypr v článku *O jedné lavině knih III* (HO 1946, č. 7, s. 3). Autor mluví o tom, že nová literatura z koncentračních táborů vykazuje dvě protichůdné tendence. Na jedné straně lze pozorovat úzkost, rozervanost a beznaděj. „Ale to je jen jedna strana válkou obnažené a změněné podstaty dnešního člověka,“ uvádí. Druhou tendencí je totiž směřování knih k pólu hrdinství, naděje a radosti ze života. „Tohoto optimistického pólu postrádá dokumentární literatura zatím nejvíce,“ říká. Autoři by se podle jeho názoru měli více

přimknout k optimistickému pólu tvorby a uvědomit si dopad literárního díla na čtenáře. Přál by si, aby si „většina těchto knih byla více vědoma literárních a politických důsledků a celkového významu této záležitosti v budoucnu.“

Autor RP ve stati *O literatuře z koncentračních táborů* píše o knihách Karla Littlocha *Mauthausen* a Mirko Matyáše *Jsem číslo 17: 100*. Domnívá se, že „problém naší žalární a koncentrační literatury není nyní v její mnohosti, ale v jakosti.“ Doporučuje autorům, aby zvážili svou motivaci k vydání knihy a zhodnotili, jestli má kniha přesah a dostatečnou míru zobecnění: „Jest již konečně na čase, aby si autoři uvědomili, že nestačí být dobrým a poctivým člověkem a mít dobré úmysly k vydání knihy (...) něco jiného jest kruh rodiny a osobních přátel a něco jiného jest široká čtenářská veřejnost, která autora nezná a která chce skutečné, objektivní hodnoty.“ Podle autora mají spisovatelé také věnovat pozornost tomu, jak kniha působí na čtenáře, jestli jej rozvíjí a prohlubuje jeho cítění a rozšiřuje obzory. „Kniha musí dosáhnout té výše, aby sdělovala obecně platné, aby buď svými fakty nebo silou lidského pohledu a hloubkou promyšlení rozšiřovala čtenářův obzor a prohlubovala jeho cítění,“ uzavřel recenzent.

Ve studii *Koncentráky třeba do omrzení* (HO 1946, č. 37, s. 4) polemizuje její tvůrce, mladý spisovatel Oldřich Kryštofek, s jiným autorem – O. Krausem a jeho článkem z údajně předminulého čísla (č. 35) *Hlasu osvobozených* (přestože jsme toto číslo několikrát prošli, článek jsme neobjevili). Kraus se přimlouvá, aby literatura o koncentračních táborech vycházela bez kvantitativního omezení. Kryštofek nesouhlasí a domnívá se, že by měla existovat pevně stanovená kritéria a na knihy by měla platit běžná měřítko literární kritiky. „Proč nebylo jediného protestu proti knize Fučíkové a proč máme připomínky ke knihám Habřinovým, Loudově, Rudolfově a desítkám jiných?“ Ptá se Kryštofek. Odpovídá si, že důvodem je nedostatečná míra zobecnění. Knihy jsou příliš subjektivní: „Každý autor konec konců při nejlepší vůli, když píše vzpomínkovou koncentrační literaturu, nevyhne se kolikrát chabému líčení svých úzce osobních osudů, určitému osobnímu zkreslování, že ztrácí smysl

pro kritické posouzení vlastní práce.“ Kryštofek se ptá, proč se autoři nevydali cestou jedné, kvalitní, společné práce: „Proč místo deseti knih o Buchenwaldu nevyšel sborník Buchenwald, kde by byla svědecky zaznamenána skutečnost Buchenwaldu?“

Bývalý politický vězeň v koncentračním táboře Vlastimil Louda napsal článek *V drápech bestie* (HO 1947, č. 46, s. 8) o stejnojmenné knize Jana Hajšmana z roku 1947. Dílo vychází „v době, o níž se lidé mylně domnívají, že je zasycena tak zvanou koncentračnickou literaturou,“ píše Louda. Sám se však jako bývalý vězeň nedomnívá, že by byl takové literatury nadbytek a zamýšlí se nad tím, že mezi tituly literatury z koncentračních táborů se často nerozlišuje. „Oprávněnost odporu byla na místě, jestliže šlo o pa-literaturu, neboť ne každý politický vězeň může napsat hodnotnou knihu. Neoprávněné byly tyto výtky však potud, pokud mluvily o záplavě tzv. koncentračnické literatury vůbec,“ dodává Louda. Osobně zastává názor, že by u druhu takovéto literatury neměla vůbec nastoupit regulace: „Nikdy nebudeme mít dost knih, které by ve svém celku tvořily dostatečný arsenál obrany proti nové aktivitě těch, kteří svět uvedli již dvakrát za sebou do neštěstí.“

Poslední kritická úvaha *Naše vězeňská literatura* pochází z roku 1948 a napsal ji bývalý vězeň a autor sbírek poezie Miloš Vacík (HO 1948, č. 2, s. 4). Úvaha vychází ze stati Václava Běhoučka se stejným názvem. Vacík oceňuje přínos Běhoučkovy studie, protože „je zatím jediným přehledem orientujícím se náležitě po této oblasti naší literatury,“ tedy literatury z koncentračních táborů. Vacík lituje, že stat' nevyšla ve větším nákladu, aby se dostala mezi více čtenářů. Dále se pozastavuje nad tím, že jen málo kritiků se věnuje odbojové literatuře, přestože jí vychází takové množství. Domnívá se, že jediný literární kritik může zaujmout k novému typu literatury stanovisko, protože pro historika je to zatím látka příliš nová: „Dílům by neměla být upírána péče, neboť nevěnuje-li jim pozornost literární kritik, kdo je povolán k tomu, aby je před čtenářem soudil? Pro historika jsou příliš čerstvými a bohatými záznamy, než aby zachytil jejich mnohoznačnost a bohatství.“ Vacík se domnívá, že nejtěživější fakta jsou vždy téměř nesdělitelná, takže by měli promluvit všichni ti, kteří

dosud o své zkušenosti mlčeli. Autor také zdůrazňuje požadavek objektivitu, o kterou by se měl každý autor snažit: „Je třeba rozdělovat špatné od dobrého, pravdivé od fantazie a objektivní od soukromých bolestíinství,“ uzavírá.

4. 2. 6. – Vánoční anketa Hlasu osvobozených

Anketa vyšla ve vánočním čísle 51–52 koncem roku 1946 na stránkách *Hlasu osvobozených*. Svým rozsahem zabrala jednu novinovou stranu. Cílem celé ankety se stala připomínka nedávných událostí druhé světové války a s časovým odstupem více jak ročním její dopady a zúčtování na stránkách dokumentárních knih a svědectví. Redaktoři položili šedesátce předních československých spisovatelů, redaktorů a zástupců kulturních organizací otázku, jaké čtyři knihy z vězeňské literatury považují za nejlepší. Budeme se ptát, co nám anketa v rámci našeho tématu říká a co z jejích výsledků vyplývá.

Za spisovatele a básníky odpovídali např. František Halas, Norbert Frýd, Jiřina Hauková, Zdeněk Kalista, Vítězslav Nezval, Jaroslav Seifert, Pavla Buzková, Lumír Čivrný nebo Helena Dvořáková. Za redaktory a zástupce kulturního života, z nichž někteří jsou také spisovatelé, potom odpovídali např. Emil František Burian, Václav Běhounek, Jan Kloboučník, Antonín Matěj Piša, Václav Kopecký, Vojtěch Holeček nebo Jan Linhart. Při tvorbě ankety se její tvůrci zeptali i autorů, kteří sami nějakou knihu z koncentračního tábora napsali. Takže zde můžeme nalézt i jejich vyjádření. Svým názorem přispěli Anna Auředníčková, Ilja Bart, Jan Hajšman, Jarmila Svatá, Mirko Tůma a Vlastimil Louda.

Většina ze šedesáti dotázaných využila prostor pro prezentaci svých názorů v úplnosti a stručně uvedla čtyři tituly, které považuje za nejlepší. Našli se i tací, kteří uváděli více jak čtyři tituly, a nebo naopak ti, kteří uvedli méně jak čtyři požadované knihy. Někteří připojili ke knihám i krátký komentář obsahující argumentaci, proč se rozhodli vybrat zrovna tyto tituly a ne jiné. Spisovatel, kritik a bývalý mauthausenský vězeň Jiří Hájek vyjádřil svým přiznáním nutnost, proč uchovávat a připomínat tyto knihy a vůbec události a život

v koncentračních táborech: „Přiznám se, že jsem četl z vězeňské literatury velmi málo knih, což je snad příznačné pro dnešní styl uspěchaného života, jaký žijeme“ (podobný názor zaznívá o několik měsíců později na přednášce Václava Běhounka, který hodnotí dobové klima jako ukolíbané a lidi jako pomalu zapomínající a vytěsňující minulost).

V anketě byly nejčastěji uváděny knihy všem čtenářům velmi známé, např. Fučíkova *Reportáž psaná na oprátce*, Bláhova *Medicína na scestí*, Sychravovy *Záznamy z Buchenwaldu* a mnoho dalších. Objevují se však i tituly, které nejsme schopni bibliograficky identifikovat; neuvádí je ani Česká národní bibliografie..

Respondenti uváděli i tituly, které se v té době ještě nacházely v rukopisech (např. úryvky z motáků a deníků Jiřího Sedníka, *Buchenwald* Jana Hajšmana, či Fillovy *Psí písně z Buchenwaldu*. Ve výsledcích figurovaly jak prozaické knihy, tak knihy básní a dokonce už i překlady a knihy v originálech. Redaktor Vratislav Šrubař pojal otázku značně široce, jako jednu z knih uvedl i Havlíčkovy *Tyrolské elegie*.

Následující tabulka ukazuje kompletní výsledky ankety. Postupujeme v abecedním pořádku podle názvu knihy, v závorce jsou uvedeny počty hlasů a v pravém sloupci jméno autora/ autorů:

Název knihy (v závorce počet hlasů)	Autor knihy
Almanach Dachau (1)	Kolektiv autorů
Básně z koncentračního tábora (24)	Josef Čapek
Bolehlav (4)	Oldřich Kryštofek
Buchenwald (1)	Jan Hajšman
Čekání na smrt (1)	Vladimír Jelínek
Děti a dýka (1)	František Langer
Dny života (2)	Ilja Bart
Dopisy a motáky (1)	Oldřich Hlaváč
Ecrivains en Prison (1)	Kolektiv autorů
Ghetto našich dnů	Mirko Tůma
Chléb poesie (2)	Kolektiv autorů
Chudobky v blátě (1)	Věra Sojcová
Jak si terezínští heftlinci představovali, že bude vypadat československé státní zřízení (1)	Vladislav Filip

Listy z vězení (1)	Jan Tymel
Listy ze žaláře (1)	Jan Hus
Malá Kalvárie (15)	Miloš Vacík
Mauthausen (1)	Karel Littloch
Medicína na scestí (10)	František Bláha
Milenci SS-smrti (2)	Jarmila Svatá
My z koncentráků žalujem (3)	Jan Křemen
Nadčlověk a nadnárod (1)	Rajmund Habřina
Osvětím, hrobka čtyř milionů obětí (1)	Jožko Lánik (pseudonym Alfreda Wetzlera)
Píseň za živa pohřbeného (3)	Ilja Bart
Plzeň, Terezín, Flössenbürg (1)	Fridolín Macháček
Plyn, plyn...pak oheň (2)	František R. Kraus
Pod Goethovým dubem (2)	František Bárta
Poesie za mřížemi (2)	Antologie (uspořádal K. J. Beneš)
Posledním dechem (1)	Karel Vokáč
Přehledka (1)	Karel Moudrý
Psí písně z Buchenwaldu (1)	Emil Filla
Reportáž psaná na oprátce (47)	Julius Fučík
Sonety (1)	Herbert Casson
Šesté jaro (3)	Václav Jirů
Továrna na smrt (1)	Ota Kraus, Erich Kulka
Tyrolské elegie (1)	Karel Havlíček Borovský
Úryvky z motáků a deníků (2)	Jiří Sedník
V německém zajetí (24)	Jiří Beneš
Veliký návrat (1)	Jaroslav Zatloukal
Vězeň drážďanský (5)	František Kropáč
Vězeň u okna (5)	Miloš Jirko
Vězeň za dráty (4)	Rajmund Habřina
Zápisky z Buchenwaldu, časopisecky(1)	Emil Filla
Žaluji (8)	Kolektiv autorů

Knihou, která se umístila v anketě na předním místě ze všech, je *Reportáž psaná na oprátce* od Julia Fučíka. Proč titul dosáhl takové oblíbenosti u čtenářů a proč se nejvíce recenzí v dobovém tisku věnovalo právě jemu, budeme vysvětlovat v další kapitole. Prozatím poukážeme na výrok Norberta Frýda z ankety: „Až na Fučíkovu Reportáž psanou na oprátce neznám ve vězeňské literatuře skoro nic, co přesahuje dojemnou improvizaci ochotníků.“ Z prozaických titulů se na druhém místě za Fučíkovou reportáží umístila kniha Jiřího Beneše *V německém zajetí*, kde autor popsal zážitky z podzemní továrny na výrobu tajných raket v koncentračním táboře Dora u

Nordhausenu. Na třetí místo se dostal titul Františka Bláhy *Medicína na scestí*. František Bláha tu zobrazuje prostředí nacistických vědeckých pokusných stanic z pohledu lékaře, který se do tohoto prostředí jako jeden z mála mohl podívat a přinést o tom svědectví.

V poezii drtivou většinou zvítězily *Básně z koncentračního tábora* od Josefa Čapka, které zrcadlí autorův pobyt v koncentračních táborech – Dachau, Buchenwald, Sachsenhausen (Josef Čapek umírá těsně před osvobozením v dubnu 1945 v Bergen Belsenu). Druhé místo obsadila sbírka Miloše Vacíka *Malá kalvárie*. Miloš Vacík prošel Terezínem, Gollnowem a skončil v Hamburku, během této doby si zaznamenával verše a po válce z nich uspořádal sbírku *Malá kalvárie*. Také ho známe jako recenzenta koncentračnických knih a účastníka polemik o jejich vydávání. Třetí místo patří básníku Miloši Jirkovi a jeho sbírce veršů *Vězeň u okna*. Miloš Jirko byl v roce 1940 zatčen za účast v odboji a do konce války vězněn, také jeho poezie stejně jako Vacíkova vznikla v německých věznicích. V ní vyjadřuje autor „stesk po domově a rodné zemi, v meditativních básních se obrací k obecným otázkám lidské existence a svobody“ (Menclová 2005: 298).

Výsledky ankety nás v některých ohledech překvapily. Zejména jsme se divili, že se v anketě neobjevil ani jeden hlas pro *Almanach Dachau*, na který se v *Hlase osvobozených* vyskytovaly četné referáty a recenze. Vysvětlujeme si to tím, že *Almanach* vyšel nedávno před tím, než se objevila anketa a že respondenti titul ještě neznali nebo ho neměli zatím přečtený, aby k němu mohli zaujmout stanovisko. Ani kniha *Žaluji* se neumístila na předních místech v anketě, přestože recenzenti v tisku zdůrazňovali její závažnost a doporučovali ke koupi do každé rodiny. Bohumil Novák, spisovatel a hlavní činitel, který měl na Ministerstvu informací na starosti povolování knih, pro knihu v anketě sice hlasoval, ale okomentoval při tom její rozsah: „Zde nemohu zapřít, že kniha obsahem menším by byla daleko působivější“. Upozorňujeme tak na rozpor mezi velkou propagací knihy nakladatelstvím Orbis a mezi počtem hlasů, které kniha v anketě získala. Z šedesáti respondentů pro ni hlasovalo jen osm lidí z celkových šedesáti.

Knihy, které mezi prózami zaujaly druhé a třetí místo – *V německém zajetí* a *Medicina na scestí* – zase nebyly v *Hlase osvobozených* recenzovány téměř vůbec. Na titul *V německém zajetí* víme jen o jedné recenzi Ilji Barta v č. 12 *Hlasu osvobozených*, jinak ne. Zde tedy dochází k opačnému jevu, kdy kniha populární mezi čtenáři nemá téměř žádnou odezvu v *Hlase osvobozených*. Z recenzovaných knih, o kterých budeme pojednávat v další kapitole, se umístila na čelním místě v anketě časopisu jen kniha *V německém zajetí*. Čekali jsme však, že knih bude více a v anketě získají více hlasů a obsadí čelní místa, tak se však nestalo.

Ještě zmíníme tři komentáře, které napsali dotázaní k jimi vybraným titulům. Na příkladu dvou komentářů se projevují tendence, o kterých už jsme psali v kapitole o polemikách, jestli vydávat koncentračnické tituly bez omezení nebo ne. Zatímco totiž ministr Kopecký v anketě odpovídá, že je pro něho velice těžké vybrat nejlepší knihy, protože „v každé je něco, co vás zaujme, především lidsky a také po umělecké stránce“. Tak předseda Svazu českých novinářů Otakar Wunsch nemá z čeho vybírat: „Vězeňské literatuře jsem se vyhýbal, protože jsem toho názoru, že je všechno psáno v jednom stylu.“

Jarmila Svatá, autorka knihy *Milenci SS smrti*, pro kterou také někteří respondenti hlasovali, zase odmítla úplně vybrat tituly, které ona sama považuje za nejzdařilejší. Svůj „nevýběr“ okomentovala slovy: „Nemohu s dobrým svědomím vybrat čtyři knižní práce, které bych považovala za lepší než ostatní, poněvadž v každé z nich jest kapitola, stránka, nebo třeba jenom věta, která ať už ji psala strašlivá osobní zkušenost nebo třeba jenom vroucí či tklivá vzpomínka, je takovým dokumentem umučeného lidství posledních šesti let, že se vymyká veškerému normálnímu literárnímu čtenářovu soudu.“

Vzhledem ke skutečnosti, že se ankety zúčastnili i autoři knih o koncentračních táborech, zde uvedeme i výsledky jejich hlasování. První tabulka ukazuje autory a jednotlivé knihy, kterým dali svůj hlas:

Jméno autora/ autorky	Knihy, pro které hlasoval/ hlasovala
Anna Auředníčková	Ghetto našich dnů; Plyn,

	plyn...pak oheň
Ilja Bart	Chléb poesie; Reportáž psaná na oprátce; V německém zajetí; Žaluji
Jan Hajšman	Almanach Dachau, Osvětim, hrob čtyř milionů obětí; Reportáž psaná na oprátce; Žaluji
Vlastimil Louda	Medicína na scestí; Záznamy z Buchenwaldu; Žaluji
Mirko Tůma	Básně z koncentračního tábora; Malá kalvárie; Reportáž psaná na oprátce; V německém zajetí
Jarmila Svatá	Neuvedla žádnou konkrétní knihu

Následující tabulka ukazuje počty hlasů, které dali respondenti knihám, jimiž se zabýváme ve třetí kapitole diplomové práce. Řadíme je sestupně podle počtu všech hlasů.

Název knihy	Počet hlasů
V německém zajetí	24
Medicína na scestí	10
Záznamy z Buchenwaldu	9
My z koncentráků žalujem	3
Ghetto našich dnů	2
Milenci ss-smrti	2
Plyn, plyn...pak oheň	2
Almanach Dachau	1
Mauthausen	1
Plzeň, Terezín, Flössenbürg	1
Továrna na smrt	1

Respondenti pojali otázku – které čtyři knihy z vězeňské literatury považujete za nejlepší? – každý po svém. Někteří sledovali přesně zadání a uvedli čtyři podle jejich názoru nejlepší knihy. Jiní uchopili otázku šíře a připojili ke knihám i krátký komentář. Počty uvedených titulů se liší od člověka k člověku. Někdo uvedl jen jeden, jiný respondent vymyslel až osm titulů. Jednotlivé hlasy byly hodně rozptýlené, nesoustředily se na nejfrekventovanější tituly.

4. 3. – Dobové recenze

V této kapitole se budeme věnovat recepci knih o koncentračních táborech, které v dobovém tisku dosáhly největšího ohlasu. Na základě recenzí ve vybraných titulech periodického tisku, blízkých hnutí osvobozených vězňů, si vytvoříme obraz o tom, jak odborná veřejnost knihy přijímala a jak vypadalo její hodnocení jednotlivých titulů.

Ohledáme, které knihy si nesly označení „dobrá a kvalitní“ a které jejich recenzenti hodnotili jako „zavrženíhodné“ a proč. Recenze, které předkládáme, jsou pochopitelně jen výběrem, který se nám podařilo vyhledat na základě odkazů v dobových pramenech. Jedná se tedy o vzorek, který si neklade nárok na úplnost a vyčerpanost.

Kromě *Hlasu osvobozených* jsme vycházeli zejména z časopisu *Kulturní politika*, vydávaného klubem přátel divadla E. F. Buriana. *Kulturní politiku* jsme zvolili proto, že na ni odkazovali autoři recenzí v *Hlase osvobozených*. Týdeník *Kulturní politika* vycházel v letech 1945–1949 a na předposlední straně, obvykle s číslem 7, uveřejňovala články z oblasti divadla, filmu, hudby, rozhlasu a literatury. Z rubriky literatura jsme čerpali uvedené recenze. Články měly povahu aktuálních zpráv, nebo úvah nad kulturními jevy. Našli jsme jich jen několik, protože *Kulturní politika* dávala v této rubrice přednost referenci knih jiných národních literatur, zejména ruské a americké.

Dále jsme vycházeli ze stati Václava Běhoučka – *Naše vězeňská literatura*, již předcházela přednáška v Ústřední knihovně hlavního města Prahy dne 14. 1. 1947 s názvem *Vězeňská literatura*. Přednáška zaznamenala značný ohlas a na stránkách *Hlasu osvobozených* jí bylo věnováno několik reakcí. Běhoučkova studie, která vyšla krátce po jeho přednášce, byla ve své době pokládána za určující slovo o našem tématu, její výjimečnost byla dána už tím, že šlo o první přehledovou studii o knihách s tematikou koncentračních táborů. I dnes je to jediný sekundární, přehledový pramen, který ke knihám z koncentračních táborů první vlny máme k dispozici. Při

rekapitulaci dobových recenzí postupujeme podle abecedního řazení názvů knih, které jsou uvedeny v závorce.

„Dokumentární dílo života stovek lidí“ (Almanach Dachau)

Almanach Dachau představuje dílo, na kterém se podílel kolektiv vězňů nejen české, ale i německé národnosti. Sborník vzbudil značný ohlas zejména svou odlišnou orientovaností směrem k pólu naděje, víry a zdolání všech překážek. Právě toto jednotné, optimistické ladění a vidění světa a budoucnosti na knize recenzenti oceňují nejvíce: „Nefalšovaný, pravdivý pohled na život v Dachau překvapuje optimismem, který vyzařuje z celého díla“ (HO 1947, č. 21, s. 6); „První optimistická kniha, která nám dává pravý obraz o životě, skutečném postoji a víře českých lidí“ (HO 1946, č. 51–52, s. 4).

Na rozdíl od jiných koncentračních táborů umožňoval Dachau vězňům rozvinout improvizované kulturně-společenské zázemí. V knihách z prostředí Dachau se tak můžeme dočíst o tajných přednáškách, divadelních představeních a táborové knihovně a i *Almanach Dachau* těší své čtenáře pohledem do zákulisí těchto aktivit: „Ze sborníku je vidět, že naši lidé nezmalátněli, nepodlehli, nepoddali se ani v nejtěžších situacích, do kterých je německá zpučnost dostala (...) Čech v táboře žil kulturně – na rozdíl od jiných národů (...) lidé odhození na německé hnojiště nezůstali duševními zdechlinami na pospas pitomým latrínám“ (HO 1947, č. 7, s. 4).

Tím, že *Almanach Dachau* představuje kolektivní dílo, je jeho celkové vyznění pestřejší a schází se více pohledů na jedno a totéž: „Co kapitola, to podnět k zajímavým úvahám, těžko vybírat (HO 1947, č. 7, s. 4); „Tak jako jste mnohou knihu odkládali pro nepřírozenou drastičnost, kdy autor za hlavního hrdinu pokládal sám sebe a rozpitvával hrůzy koncentráku podle subjektivního prožitku, je *Almanach Dachau* prací, která je dokumentárním dílem života stovek lidí“ (HO 1947, č. 21, s. 6). Recenzent s iniciálou -jfl- jako jediný kolísá v přesvědčení o literární hodnotě: „I když proti některým příspěvkům by mohly být snad námitky po stránce literární hodnoty, je přesto kniha jednou z nejsilnějších“ (HO 1946, č.51-52, s. 4).

Recenzent Jaromír Doležal uvádí *Almanach Dachau* jako vzorný příklad toho, jak mají vypadat dobře vyvedené paměti.

„Přesvědčivý, nepapírový optimismus“ (Dny života)

Svou knihu *Dny života* vydal autor Ilja Bart u nakladatele, který byl spolu s ním vězněn a se kterým sdílel všechna příkoří života vězně. V předmluvě prvního vydání se Ilja Bart omlouvá čtenářům, že je jeho kniha pouhým raportem a neklade si žádné vyšší literární ambice. Tuto skromnost však neuznává recenzent a spisovatel Géza Včelička, když o knize *Dny života* píše, že se svou kvalitou „vymyká přirovnání s běžnou a někdy i trochu nevýraznou literaturou o koncentracích“ (HO 1946, č. 34, s. 4).

Naopak ji klade po bok podle něj nejvýznamnějších knih s tematikou koncentračních táborů – Fučíkovy *Reportáže*, sborníku *Žaluji a Svaté Milence SS smrti*. I když Včelička uznává, že konec knihy už autor uspěchal, vcelku jí neupírá značné literární kvality a vyzdvihuje zejména následující aspekty: „přesvědčivý nepapírový optimismus, nepatetické, na odiv nevystavované hrdinství, nezlomná víra, poctivé češství a sdostatek uměleckého sevření, to je náplň této knihy.“ Celkové hodnocení recenzenta je pro knihu velmi příznivé, protože ji Včelička shledává poctivě napsanou, se specifickou vyprávěcí formou a se schopností zaujmout svými výrazně vykreslenými scénami.

„Typograf ve zvláštním komandu“ (Číslo 64401 mluví)

Sylva a Oskar Krejčí napsali podle vyprávění Slováka Adolfa Burgera knihu s výmluvným názvem *Číslo 64401 mluví*, kde líčí Burgerovo působení v utajovaném komandu v Osvětimi, kam byl autor zařazen, aby společně s dalšími elitními vězni spolupracovali na výrobě padělaných anglických a amerických bankovek.

Podobně jako podzemní továrna v Doře, zobrazená v knize Jana Beneše, setkáváme se i zde s prostředím atypickým, které působí mezi ostatními knihami poněkud exoticky: „Kniha je pozoruhodná také tím, že nás uvádí do prostředí falšování bankovek“ (HO 1946, č. 4, s. 4). Autor měl veliké štěstí, že působil ještě na svobodě jako

typograf a že ho jeho znalost přivedla právě do tohoto komanda, protože jinak by byl podle vlastních slov v Osvětimi zemřel. Na tuto okolnost upozorňuje i recenzent I. H.: „Reportáž má před jinými podobnými tu přednost, že plasticky líčí Burgrův zápas jako jedince proti nekonečné přesile, (...) v němž však přesto důvtip vítězí.“

Neveliká, nicméně obsahově hutná knížka“ (Ghetto našich dnů)

Jedním z mála svědeckví o životě obyčejného člověka v prostředí terezínského ghetta je kniha Mirko Tůmy *Ghetto našich dnů*. Autor si dal svou knihou za cíl popsat co nejlépe psychologii obyvatel lágru a „vyličít duši a vnitřní hnutí tábora“. Vzhledem k tomu, že Tůma strávil v ghettu dobu od roku 1941 až do osvobození, měl k pozorování dostatek času a právě proto „dovedl vidět onu kalvarii nadosobně a pojímat psychologicky jako celek“ (HO 1946, č. 24, s. 4).

Právě dobře zvládnutá psychologičnost jednotlivých postav i kolektivu je důvodem, proč recenzent A. Pol hodnotí knihu jako velmi zdařilou a oceňuje autorovu empatii a všímavost: „Autor se ukázal nejen bystrým pozorovatelem, ale také jemným dušezpytcem, sledujícím především vývoj duševního hnutí davu, skomírajícího v úzkostech o svůj žalostný osud.“ A. Pol upozorňuje na neobvyklou zvláštnost knihy, kdy autor „neuvádí ani jediného jména, ani z řad trpitelů, ani z řad mučitelů“. Nejde mu tedy o to, aby obžaloval konkrétního člověka. Cíl Tůmovy knihy leží v analytickém zpracování duševního života lidí v koncentračním táboře.

„Kniha, která neměla spatřit světlo světa“ (Jsem číslo 17:100)

Knihou, která obdržela negativní hodnocení od dobové publicistiky, je titul *Jsem číslo 17:100* od Mirko Matyáše. Autor R. P rozebírá v článku *O literatuře z koncentračních táborů* knihy, které ho v poslední době z oblasti koncentračnických titulů zaujaly a na závěr si nechává hodnocení pro knihu, která podle něj neměla spatřit světlo světa. Recenzent si stýská nad autory, kteří se nedokáží odpoutat od vlastních zážitků a nemají schopnost zobecňovat: „Kniha musí dosáhnout té výše, aby sdělovala obecně platné, aby buď svými fakty

nebo silou lidského pohledu a hloubkou promyšlení rozšiřovala čtenářům obzor, prohlubovala jeho cítění. Jen v tomto rámci jest možno dokumentovat svým vlastním osudem“ (HO 1946, č. 14, s. 4).

Dále upozorňuje autory na sebereflexi při přemýšlení o adresátovi, pro kterého knihu vlastně píšou. Jestli jim jde o to, aby jejich bližní znali konkrétně jeho zážitky a jeho vlastní pohled na události a pobyt v koncentračním táboře, nebo jestli chtějí oslovit co nejširší základnu čtenářů, tak jak si to žádala dobová kritika: „Jest nutno, aby si naši autoři, pišící a publikující věci ze žalářů a táborů už jednou jasně uvědomili, že něco jiného jest kruh rodiny a osobních přátel a něco jiného jest široká čtenářská veřejnost, která autora nezná a která chce skutečné, objektivní hodnoty.“ Příklady záznamů, které recenzentovi R. P konkrétně na knize vadí se nakonec dozvíme jen v hrubých obrysech: „Daleko ještě nestačí, že nemohu na žalářním lůžku usnout a že vzpomínám, co asi doma dělá Anča nebo Jarka nebo že mi Zdeněk dal v době hladu krajíc nebo že mě bachař zkopál – abych již o tom sepsal knihu.“

„Dopodrobna rozebraná organizace koncentračního tábora“ (Křížovou cestou nacistického pekla)

„Jako dlouholetý a zkušený publicista proniká br. ing. Louda všecko zlo, jež osobně přes pět let prožíval v Dachau a Buchenwaldu“. Touto charakteristikou uvozuje svou recenzi A. Pol, ve které se věnuje knize *Křížovou cestou nacistického pekla* autora Vlastimila Loudy (HO 1946, č. 27, s. 4).

Každé zastavení „křížové cesty“ v knize symbolizuje obžalobu a odhalování zločinů, kterými se nacismus mstil na nevinných obětech v koncentračních táborech. Autor se vyhýbá psychologickému vykreslování postav, jak je to běžné u jiných spisovatelů, a svou pozornost obrací spíše na kolektiv a jeho fungování v systému táborové hierarchie: „Autor nesleduje osoby, nýbrž celý systém, dopodrobna rozebírá organizaci koncentračních táborů.“

Recenzent vyjadřuje své politování nad tím, že knihu autor dopsal už před více jak rokem, mohla však vyjít „pro svízelné poměry

tiskárenské“ teprve letos. Tato drobná poznámka poukazuje na skutečnost, že tiskárnám se v poválečné době nedostávalo potřebného množství papíru, tak musel být tisk některých knih pozastaven. Později se stal tento nedostatek papíru podpůrným argumentem Státní publikační komise, která se vmlouvala na jeho nedostatek, aby tak zakryla skutečné záměry o rozhodnutí pozastavení nebo zrušení vydání některých děl. Autor recenze se však neobává, že by časový odstup mezi dopsáním knihy a jejím vydáním knize nějak ublížil: „Kniha je psána živě a poutavě ještě pod bezprostředním vlivem prožitých skutečností a je nabita žalujícími fakty a ostrými postřehy (...) proto ani odstup času neubere na její hodnotě, nýbrž ještě přidá na dokumentárnosti“ (HO 1946, č. 27, s. 4).

**„Kniha literárně důkladná, ale bez dokumentární věrohodnosti“
(Milenci SS-smrti)**

Jarmila Svatá je autorkou knihy *Milenci SS smrti* a také zdramatizované verze jedné z kapitol této knihy. Jak *Milenci SS smrti*, tak i drama *Nenapravitelní* vychází ze zážitků inspektora a mauthausenského vězně Václava Václavíka. Na podkladě jeho vyprávění Jarmila Svatá napsala knihu, která se však nedočkala v tisku příliš příznivého ohlasu. Recenzent Pavel Kypr doporučoval knize větší časový odstup, protože autorka podle něj nedokázala plně dostát žánru dokumentárního svědectví: „Časový odstup by zde prospěl – literární a dokumentární aspirace klesají, obepluty barokně vzduťnými metaforami a eufemismy“ (HO 1946, č. 7, s. 3).

Dále se autor recenze vyjadřuje k tomu, jak Svatá pracuje jako spisovatelka se svými postavami. Nezdají se mu plně dotvořené a upozorňuje na jejich plochost a nezakotvenost v ději: „Především hlavní postava její knihy, vězeň sám, je nedotvořen, mnoho je potřebí u něho jaksi samo sebou předpokládat (...) aby z něho byla postava děje, nikoliv klišé panoramatu.“ Pavel Kypr však jen nehaněl, ale i chválil. Uznání se Jarmile Svaté dostalo za řemeslnou práci při sestavování příběhu a za schopnost zdatně fabulovat: „Kniha Svaté se vyznačuje značnou literární důkladností (...) Svatá má proto velkou zásluhu, pokud jde o fabulační aktuálnost (...) fabulaci zvládla bez

kazu a s odvahou, která je některými místy přímo vzorná.“

Už zcela bez pochvaly se vyjádřil recenzent J. T. k dramatu *Nenapravitelní*. Přestože Svatá vystavěla své drama nikoliv na základě drastických obrazů, ale na dialogích mezi vězni, konstatuje J. T. : „Nechceme říci, že by nebylo možno napsat drama z koncentračního tábora (...), ale J. Svatá to nedovedla“ (HO 1947, č. 15, s. 5). Recenzent si myslí, že „dialogy jsou často naivní a neživé“, že postavy jsou „pouhými schématy, která stejně žádný herec nezahraje“ a i fabule silně vážne a je „slabá“.

„Encyklopedie koncentračních táborů“ (My z koncentráků žalujem)

Kniha Jana Křemena *My z koncentráků žalujem* obdržela z pera Václava Běhounka (KP 1946, č. 11, s. 7) označení encyklopedie z koncentračních táborů, protože v ní autor popisuje svůj pobyt nejprve v Pankrácké věznici a poté v koncentračních táborech – Sachsenhausenu, Osvětimi a Mauthausenu, kde autor strávil neuvěřitelných šest let a dva měsíce. Běhounek upozorňuje čtenáře na telegrafičnost vyprávění a i přes nevelký rozsah knihy na její dokumentární hodnotu a propracovanost, neboť součástí knihy je i výklad běžně užívaných vězeňských pojmů a sociolektu, který mezi sebou vězni v koncentračních táborech užívali.

Podle Běhounka by si knihu měli přečíst všichni ti, kteří stále ještě pochybují o tom, co se dělo v koncentračních táborech, jak vypadal pobyt vězně v něm a čeho všeho byl německý nacismus schopen. Na autorovi je oceňována jeho schopnost realisticky popsat psychologii života navrátilších vězňů z těchto zařízení a dále nadání napsat knihu „drsně, nesentimentálně a dynamicky“.

„Kischovská reportáž“ (Plyn, plyn...pak oheň)

Šifra – vhk – označila (HO 1946, č. 3, s. 4) jako kischovskou reportáž knihu novináře a bývalého politického vězně F. R. Krause *Plyn, plyn...pak oheň*, který svůj námět čerpal z pobytu v koncentračních táborech Terezín a Osvětim a věznicích v Gleiwitzu a Blechhameru. Autor se už před válkou věnoval coby zpravodaj

Tribuny prostředí, kde se nejvíce projevovala sociální bída, jako jsou ústavy a věznice. Vypěstoval si tak pozorovací talent, který je patrný i na stránkách jeho knih: „Každý tah jeho reportérského štětce – je veden rukou citlivého impresionisty, kterému podléháte“ (HO 1946, č. 3, s. 4). F. R. Kraus je jedním z autorů, kteří své svědectví psali bezprostředně po konci války. Když totiž opustil autor Horní Slezsko, putoval pěšky po rozbombardovaných státech a skončil v Pešti, kde v soukromí malého penzionu okamžitě začal psát svou knihu.

V anketě *Hlasu osvobozených* okomentovala spisovatelka Míla Pachnerová svůj hlas pro *Plyn, plyn...pak oheň* tak, že dává hlas knize, která ji „dojala i upoutala“. Někteří oceňují na knize, že je prostá jakékoliv rafinovanosti a vypočítavosti: „František R. Kraus nedbá statistik, nepídí se pracně po svědeckém materiálu, nevypočítává s puntičkářskou přesností číslice, nezahrabává se knihomolsky do zažloutlých dokumentů, nemyslí na to, jak by vás přesvědčil: Obnažil jen s cudnou prostotou slova své lidsky cítící srdce a přesvědčuje vás tím působivěji a mohutněji, čím píše subjektivněji, čím je osobnější, čím nehledaněji popisuje jeho pero, co viděly jeho oči a co cítila jeho štvaná bytost“ (HO 1946, č. 3, s. 4).

„Kniha zaplacená životem“ (Reportáž psaná na oprátce)

Reportáž psaná na oprátce. Pravděpodobně bychom v době poválečné nenašli čtenáře, který by o knize alespoň neslyšel. Náleží jí všechna důležitá nej – stala se nejvíce ceněnou knihou v anketě *Hlasu osvobozených* a také na ni v tomto periodiku vyšlo největší množství recenzí, jež všechny vyzněly v její jednoznačný prospěch.

Důvodem úspěchu knihy je nejen všem známý osud autora coby novodobého mučedníka: „A je to překrásná kniha, nejlepší, kterou napsal (...), protože byla placena životem“ (KP 1945 č. 8, s. 7), ale zejména tón jejího podání, který vyznívá pro sebeobětování na oltář komunistických idejí a akcentace hrdinství a odvahy do posledního okamžiku vypravěčova života: „Je to výkřik, plamenný a jasný, člověka, hledícího tváří v tvář blížící se popravě (...) ani uprostřed mučení při výslechu v Pečkově paláci, kde drásají a lámou jeho tělo, nepřinutí ho, aby zaváhal, aby řekl jen o slovíčko více, o

slovičko, které by přiblížilo hnědé katy pravdě, pro kterou žil a bojoval celý svůj život a pro kterou umírá“ (HO 1945, č. 19, s. 4).

Recenzenty také fascinovala autorova schopnost vcítit se do mentality celého národa a v posledních chvílích před popravou bilancovat nad jeho kulturní minulostí a s napětím očekávanou budoucností v novém ustrojení, proto se také v recenzích objevuje spojení, že se stal Fučík mluvčím národa: „Tento člověk nemyslí již vůbec na sebe, ale na lidstvo (...) zamýšlí se nad osudem celého národa, nad celou jeho kulturou (...) kniha mluví za nás za všechny“ (HO 1945, č. 19, s. 4); „jako novinář mluvil Fučík za živé a mluví za ně ještě teď, když je mrtev“ (Běhounek 1947: 11). To, že se každou chvílí vypravěč přibližuje víc a víc smrti, můžeme poznat i z kondenzace samotného zápisu: „A cítíš přímo ve spěchu této knihy, v telegrafických zkratkách jejích sdělení, že smrt stále hledí autoru přes rameno“ (HO 1945, č. 19, s. 4).

Jiří Weil vyjadřuje ve své recenzi, čím se kniha liší od titulů podobné orientace: „To je onen optimismus, jímž se liší od všech zápisků z mrtvého domu“ (KP 1945, č. 8, s. 7). Právě pro povzbudivý náboj knihy a její konečné optimistické vyznění se zástupci kulturních orgánů rozhodli, že kniha bude vhodně reprezentovat naši zemi v zahraničí a tak se také stalo: „Je to kniha, která dobře po válce reprezentuje naše písemnictví ve světě – nejen lidským obsahem svých zápisků, ale také svou uměleckou cenou, výběrem faktů, typizací postav a okolností“ (Běhounek 1947: 11).

V článku *O Fučíkově reportáži v cizině* (HO 1947, č. 6, s. 5) se můžeme dočíst, kde všude už *Reportáž* vyšla (Ukrajina, Rakousko, Jugoslávie) a které státy plánují její vydání v nejbližší době (Rusko, Polsko, Francie, Holandsko, Německo). Zajímavostí je konstatování, že kniha vyjde i ve skandinávských zemích vyjma Finska, protože „Finsko sdělilo svůj absolutní nezájem o knihy s válečnými tématy.“ V době vzniku tohoto článku v Československu měla za sebou *Reportáž* už třetí vydání a její náklad se pohyboval okolo 115 000 výtisků. V zahraničí vycházelo zhruba 5000-10 000 výtisků.

Knihy se také dočkala dramatisace v podání Jindřicha Honzla, která byla přijata neméně nadšeně: „Fučíkův monolog, dramatisován

hlasy ze žaláře a prolínán pásmem světelných obrazů, tvoří mohutný celek, plasticky podávající atmosféru žaláře“ (HO 1948, č. 24, s. 4).

„Trapně sentimentální deník“ (Terezínské katakomby)

Jako trapně sentimentální označil Václav Běhounek (KP 1946, č. 11, s. 7) knihu *Terezínské katakomby* od autora Čurda-Lipovského. Ta pojednává o době největších a nejdramatičtějších transportů z Malé pevnosti Terezín, kde autor pobýval od září 1944 do května 1945.

Čurda-Lipovský už zde začal psát své svědectví v podobě deníku, který se mu podařilo vynést a uchovat tak svá drobná pozorování. Běhounek upozorňuje na velmi osobní a zaujaté stanovisko autora, který při svém subjektivním líčení zobrazuje na stránkách deníku každodenní hrůzu, strádání a umírání v katakombách Malé pevnosti. Jak už jsme o tom pojednávali v jiné kapitole, nestačil pouhý popis utrpení na to, aby kniha byla oceněna jako umělecky přínosná.

Recenzent Běhounek vyčítá knize několik nedostatků, kvůli nimž ji shledává jako trapně sentimentální, nedostatky se točí kolem jedné základní vady a tou je podle Běhouneka autorova sebestřednost: „Docela zapomněl na typy kladné, přesto, že poznal obětavé jedince sám se nedovedl dost odosobnit, nebýt trapně sentimentální a nevyzdvihovat ustavičně samolibě svou osobu. To je na knize nepříjemné a záporné.“

Zcela jiný názor na knihu *Terezínské katakomby* poskytl Miloš Vacík (HO 1946, č. 45, s. 4). Ten si myslí, že Čurda-Lipovský napsal svou knihu dobře, že se mu podařilo trefně vypovědět o všech důležitých událostech v Malé pevnosti. Vacík považuje *Terezínské katakomby* za druhou nejvýznamnější knihu, která byla o Malé pevnosti napsána (jako první uvádí *Dny života* Ilji Barta). Není se čemu divit, neboť o Malé pevnosti vznikla jen hrstka knih, autoři psali spíše o jejich pobytu v terezínském ghettu, který se značně lišil od mučireny Malé pevnosti. Z hlediska snesitelnosti strádání byl režim v ghettu mnohem méně represivnější a život v něm snesitelnější než v Malé pevnosti. Vacík vyzdvihuje jako hlavní přínos knihy její

dokumentární věrohodnost a pravdivost: „Autor pravdivě vylíčil všechny scény, odehrávající se na tomto místě (...) pravdivě ukázal živoření v ponurých katakombách.“

Recenzenti se rozcházejí v názoru na to, jak se podařilo autorovi vylíčit ostatní spoluvězně. Zatímco Běhounek žádné kladné typy nevidí, Vacík mluví o zdárně vykreslené „obětavosti a hrdinství nejmenovaných“. Přednost knihy vidí Vacík i ve zvolené formě výpovědi v podobě deníku, který „ukazuje pravý historický sled všech událostí tohoto malého světa“. Pochvalou nešetří Vacík ani v závěru recenze, kdy knihu zařadí mezi výborně zvládnutá svědectví. „Kniha je opravdu realistickou bezprostřední reportáží, bez fráží, typických vznětů, bez nadsázek a touhy po senzačnosti za každou cenu. Tak, jak si každé svědectví představujeme.“ Je tedy vidět, že jeden titul může u dvou různých recenzentů s rozdílnými měřítky a nároky vyvolat značně odlišnou reakci.

„Průvodce po Osvětimi“ (Továrna na smrt)

Za osvětimský bedekr je považovaná kniha Oty Krause a Ericha Kulky – *Továrna na smrt*. Mezi knihami o koncentračních táborech zaujímá *Továrna na smrt* zvláštní postavení pro svou značnou orientaci na fakta a čísla, díky čemuž připomíná spíše rozsáhlý úřední záznam než dokumentární svědectví se silně dominujícím osobním hlediskem, jak to známe z ostatních knih.

Václav Běhounek popisuje, na co se autoři při líčení soustředili (Běhounek 1947: 11): „Podali v knize plán celého tábora, popis života v mužském a ženském táboře, popis všech žaláříků a katanů a potom celou onu hrůznou mašinerii smrti, pro niž byl vlastně tábor budován, ubíjení, zplynování a upalování lidí.“ Kromě Běhounkovy studie se *Továrně na smrt* věnovala i celá jedna strana v *Kulturní politice* (KP 1946, č. 13, s. 8), která přinesla ukázkou z knihy a výpovědi autorů, jak postupovali při jejím psaní. Tím jsou však recenze na knihu v námi sledovaných pramenech vyčerpány, alespoň nám se žádné jiné nepodařilo objevit. Tento fakt nás zaráží zejména proto, že se jedná o knihu, která by svou orientací měla splňovat všechna měřítka, kladená dobovou kritikou na literaturu

z koncentračních táborů.

Máme tedy jediné hodnocení na knihu v Běhouňkově stati, která se vyjadřuje k syrovosti záznamu a přirovnává knihu k prvnímu překladu podobné knihy z polštiny: „Je to kniha, kterou čteš v ustrnutí, strašný, ponurý, příšerný dokument, který má svůj protějšek a další ověření v knize Polky Seweryny Szmaglewské *Dýmy nad Birkenau*“ (Běhounek 1947: 11).

„Hajšman – kreslíř skutečnosti“ (V drápech bestie)

Přestože kniha Jana Hajšmana *V drápech bestie* patří mezi poslední tituly, které z koncentračnické literatury před rokem 1948 vyšly, vůbec to neznamená, že by kniha delším časovým odstupem nějak utrpěla na aktuálnosti a dokumentárnosti. „Starý novinář a politicky zkušený muž“ Jan Hajšman svou knihou podává svědectví o pobytu v koncentračních táborech Dachau a Buchenwald.

I když recenzent Vlastimil Louda upozorňuje na poměrně vysokou prodejní cenu knihy²⁰, určitě ji doporučuje ke koupi, protože „po dr. Lvu Sychravovi je to nejúplnějši kniha o Buchenwaldu“ (HO 1947, č. 46, s. 8). Louda hodnotí Hajšmana jako autora zkušeného, který byl schopen ve své knize „zachytit lágř v plné šíři.“ Ačkoliv se Hajšman na stránkách své knihy vyznává z obav, aby jeho svědectví nepůsobilo příliš subjektivně, recenzent jeho obavu nepřijímá: „Nic nezakřývá a nic nezamlčuje, i když autor svým podáním přesvědčuje, že mnohé závěry jsou subjektivním líčením zkušeností, které třeba z jiné strany posuzovány, se mohly jeviti poněkud jinak (...) popisuje vše tak, jak to sám viděl a poznal.“

Louda také chválí autorovo pozorovatelské nadání a způsobilost nahlížet na věci kriticky, a zároveň zachovávat i stanovisko lidskosti: „Nebojí se dotknout i ožehavých zjevů, pronést kritiku a zaujmout stanovisko českého přemýšlivého a vždy kritického člověka (...) člověka, který v lágřu sice živořil, ale s otevřenýma

---

²⁰ 198 Kčs první vydání, pro srovnání se dva díly sborníku *Žaluji* prodávaly za 540 Kčs a *Almanach Dachau* za 181 Kčs v dárkovém balení.

očima a ušima (...) Hajšman napsal dobrou knihu, napsal ji lidsky a napsal ji česky.“

„Svědectví skutečné mravní síly a charakteru“ (V německém zajetí)

Když vybral spisovatel K. J. Beneš za jednu ze čtyř nejlepších knih o koncentračních táborech titul *V německém zajetí* od autora Jiřího Beneše, vyjádřil se o kvalitách knihy, které mluví pro „dokumentárnost obsahu a vkusnou zdrženlivost i věcnost podání“ (HO 1946, č. 12, s. 4). Těmito pojmy trefně postihl to, co recenzenti na knize zejména vyzdvihují a proč skončila v anketě *Hlasu osvobozených* na druhém místě hned za Fučíkem.

Kromě dokumentární věrohodnosti se shodují recenzenti na tom, že osoba autora při vyprávění skromně ustupuje do pozadí a vychvalují jeho skromnost a lidský přístup: „Kde již mluví o sobě, ukazuje se ve své lidské podobě a kde měl strach, nebojí se prostě a přímo říci: měl jsem strach“ (HO 1946, č. 12, s. 4). Kromě realistického ztvárnění a přístupu autora se na knize oceňuje i její věcnost, pravdivost a nesentimentálnost. Nenajdeme v ní žádné líčení hrůz a utrpení „na efekt“. Kniha tedy splňuje kritéria, která recenzenti shledávali jako podstatná při hodnocení literatury z koncentračních táborů.

Zajímavostí knihy je, že v ní autor vypisuje přímo jména, ale i adresy očitých svědků. Kniha tedy neměla sloužit jen pro běžného čtenáře, ale její úkol byl i v tom podat usvědčující svědectví. Recenzentům a čtenářům se líbil i námět selhání Němců při výrobě tajných raket, kdy stačila trocha české chytrosti a značná organizační neschopnost německých SS, aby nebyla vypuštěna ani jedna raketa. Václav Běhounek se domnívá, že námět bude jednoho dne sloužit ke karikatuře německé nemohoucnosti: „Okolnosti, které tu dr. Beneš sděluje o výrobě tajných zbraní, o soustavě německé sabotáže i podvodech a kořistnictví dodavatelů jsou neméně úžasné a hodné jednou pera velkých satiriků“ (Běhounek 1947: 11).

„Kronika pankrácké sekyrárny“ (Žaluji)

„Je to jistě strašná kniha. Není divu, že ji písařky odmítaly psát a sazeči při ní svírali pěsti a že její spolupořadatel Vladimír Thiele, když zpracovával tyto různé dokumenty po několik měsíců, viděl na ulici v každé ženě, která měla vlasy vyčesány nahoru, některou z popravených“ (Běhounek 1947: 10). O sborníku *Žaluji*, který přináší poslední zprávy odsouzenců na smrt z pankráckého oddělení II a, tzv. sekyrárny, se dobové recenze vyjadřují velmi emotivními příklady jako „strašná kniha“, „nejstrašlivější vykřičník utrpení, hrdinství a smrti našich lidí“ či jako o „jedné z nejmohutnějších knih, které kdy v Čechách vyšly“. Všichni recenzenti se shodují na tom, že se jedná o knihu mimořádné důležitosti a kvality, kterou by si pro uchování živých vzpomínek měli přečíst úplně všichni, protože její stránky jsou sestaveny z motáků a vzkazů lidí, kterým nebylo dáno dočkat se konce války.

Obsahem sborníku *Žaluji* jsou poslední řádky, vzkazy, závěti a kresby odsouzenců, kterými se loučili se svými nejbližšími doma a sami mezi sebou. Jedná se o obyčejné, prosté lidi, jejichž odvaha a duševní klid v posledních chvílích života dodávají knize neobyčejný rozměr síly, odvahy, solidarity a pospolitosti. Zároveň se jedná o čtení, které je velmi dojemné a „čtenář nad stránkami knihy stává se sám jedním z nich“ (HO 1946, č. 23, s. 3). To od něj však očekává značnou míru odolnosti, protože tíha a smutek leží na každé stránce sborníku.

To, že dnes můžeme číst sborník *Žaluji*, je zásluhou lékaře, vystupujícího pod přezdívkou konkař Karel, který zprávy zachytával a shromažďoval. Po válce tento muž (i ve sborníku si ponechává pankrácké krycí jméno) mohl podat své svědectví o sbírání a zpracování materiálu: „Osud mě vyvolil, abych mohl pomáhat, byl s nimi v těsném spojení a byl prostředníkem jejich spojení s domovy (...) vedl jsem si deník o všech událostech a ke každému dni přiložil jsem škrabky, které mi odsouzení k smrti psali (...) tak za ty nekonečné měsíce bylo to tisíce škrabek (...) po 5. květnu stačilo, když jsem získal ze služební místnosti Hauptwachtmeistera Sauera knihu „Stav odsouzených k smrti“, knih návštěv advokátů ve věznicích a

několik podřadných evidencí, abych mohl považovati materiál za úplný“ (HO 1946, č. 25, s. 4).

Lékař Karel komentuje konečnou podobu sborníku jako dílo, na kterém se kolektivně podíleli jak živí, tak ti, kteří už se ho nemohli dočkat, ale jejichž odkaz stále zůstává přítomen: „Kniha v sobě nese pečeť věčnosti“ (HO 1946, č. 23, s. 3).

4. 4. – Kvantitativní zastoupení knih o koncentračních táborech mezi ostatní knižní produkcí

Na stránkách dobových periodik jsme se setkali s upoutávkami na nové knihy a s různými rubrikami pojednávajícími o nově vydaných titulech (např. rubrika *Nové knihy* na stránkách *Kulturní politiky*, literární recenze v *Hlase osvobozených*). I přes snahu nakladatelů obnovit předválečnou intenzitu vydávání knih se objevily v tisku články reflektující „krizi knižní produkce“ v průběhu třetího 1945–1947. Tak například v dubnu 1946 vyšel na stránkách *Kulturní politiky* článek *Jak pomoci odbytu knih*, kde autor navrhoval řešení stavu, kdy je „kniha v úzkých“, zavedení měsíčníku dodávaného zdarma do kaváren, škol, na nádraží, kadeřnictví apod. Takový měsíčník měl podle představ navrhovatele referovat o nově vydaných knižních titulech. Jako další možnost řešení krize vidí autor reklamu na knižní tituly v biografu.

Díry v edičních plánech si všiml i Václav Běhounek, který reagoval na daný stav návrhem podpořit zejména vydávání učebnic pro školy, vědecké, odborné a politické literatury, která je podle jeho názoru momentálně nejvíce potřeba (KP 1946, č. 30, s. 4). Ačkoliv v té době tedy nastaly problémy s nedostatkem některých knih, zejména odborných, uvedený stav se netýkal literatury z koncentračních táborů. Až do roku 1948 vycházelo každý rok několik desítek titulů z této oblasti.

4. 5. – Shrnutí oddílu 4

Při zkoumání odezvy knih s tematikou koncentračních táborů jsme nejprve zjistili, že budeme vycházet z periodika, které náleželo k hnutí osvobozených vězňů – *Hlas osvobozených*. Časopis osvobozených politických vězňů se svým zaměřením shodoval s intencí autorů knih – představit čtenářské veřejnosti co nejdůkladněji a nejvěrněji život vězně v koncentračním táboře za druhé světové války.

Hlavním cílem časopisu na stranách vyhrazených literatuře bylo připomínat a oživovat vzpomínky na události prožité v koncentračních táborech. *Hlas osvobozených* proto reagoval na nově vydávané knihy na toto téma, psal o nich recenze a vedl polemiky a kritické úvahy mající za cíl zhodnotit, jestli vydané knihy o koncentračních táborech svou kvantitou postačují k vytvoření čtenářovy představy o životě v táboře, nebo je potřeba podporovat stále nové vydávání knih z této oblasti.

V *Hlase osvobozených* se objevovaly dva základní druhy kritických reflexí – kritické úvahy a polemiky. Z článků vyplývají kritéria, která autoři pro oblast knih z koncentračních táborů stanovili. Nejvíce diskutovaným kritériem byl požadavek objektivity a dokumentární střízlivosti. Někteří recenzenti ji vyzdvihují, jiní kritizují a upřednostňují subjektivitu výpovědi. Dalším měřítkem je požadavek novosti. Ta se může projevit způsobem zpracování látky nebo v obsahu knihy. Dále se objevují požadavky věrohodnosti a autentičnosti. Knihy by neměly být ani příliš sentimentální, ale ani drsné. Subjekt vypravěče by měl ustoupit do pozadí.

Autoři by měli být schopni dát svému dílu nadosobní přesah a jistou míru zobecnění. Významné kritérium představuje také bezprostřednost výpovědi. Recenzenti kritizovali neupřímné bolestinství a falešné hrdinství. Vyzdvihovali knihy, kde navzdory utrpení dominuje optimismus, víra a naděje. Z kritických úvah a polemik vyplývá, že převážná většina redaktorů stála o opětovné vydávání stále nových knih.

Knihy s tematikou koncentračních táborů představovaly v *Hlase osvobozených* dominantní referovanou oblast. I přes do té

doby nevídanou syrovost a tísnivost tématu se v tisku neprojevílo, že by fungovala mezi recenzenty nějaká specifická pravidla, týkající se způsobu psaní o knihách z táborů.

Hnutí bývalých politických vězňů podporovalo vydávání koncentračnické literatury v co největší šíři. Úvahy o „nadprodukcí“ tohoto typu textů se sice na stránkách jeho časopisu rovněž objevovaly, v zásadě však *Hlas osvobozených* implicitně oponoval snahám státních orgánů o regulaci množství těchto knih.

ZÁVĚR

Diplomovou práci jsme věnovali dokumentárním svědectvím, která zobrazují životy vězňů v koncentračních táborech. Zaměřili jsme se na díla tzv. první vlny válečné prózy.

Při studiu tématu pro nás byly zásadní dva prameny. Prvním z nich je stať Václava Běhounka *Naše vězeňská literatura*, která nám poskytla první vhled do problematiky a na základě které jsme získali úvodní informace o vydaných textech, jejich počtu a povaze. Běhounkova stať také obsahovala odkaz na druhý významný pramen práce, časopis osvobozených politických vězňů – *Hlas osvobozených*. Prošli jsme všechna čísla tohoto periodika a našli v něm řadu textů, které referovaly o prvních svědectvích z koncentračních táborů. Tak mohl vzniknout oddíl o odezvě knih v dobové publicistice. Zásadní význam pro naši práci měla také primární literatura – dokumentární svědectví z koncentračních táborů. Díky uchovávaným exemplářům v archivu Národní knihovny jsme se mohli s literaturou seznámit a podrobně ji prostudovat.

Dokumentární texty o koncentračních táborech vycházely v Československu od roku 1945 do roku 1947. Literární historik a kritik Aleš Haman vymezil pro válečnou prózu, která vycházela v období 1945–1949, zaštitující pojem „první vlna“. Při studiu Hamanovy stati jsme však zjistili, že se Haman o literatuře z koncentračních táborů nezmiňuje. Pravděpodobně ji totiž, ve shodě s dobovou literární kritikou, nepovažoval kvůli její nebeletristické povaze za součást literatury. Pozdější literárněvědné publikace přejaly Hamanovo vymezení „první vlna válečné prózy“ a „druhá vlna válečné prózy“.

Pokud se publikace zmiňovaly o svědectvích z koncentračních táborů, řadily je do první vlny válečné prózy, kam spadají datem vydání. V těchto učebnicích literatury, sbornících a literárněhistorických pracích nese literatura z koncentračních táborů rozdílné pojmenování – vězeňská literatura, dokumentární a svědecká literatura, zásuvková literatura, psychologická próza, či knihy s židovskou problematikou. Publikace jim přisoudily následující

vlastnosti: minimální časový odstup mezi prožitou zkušeností a jejím záznamem, dokumentární a autobiografické postupy, snaha o co největší objektivitu a zaujetí. Při studiu příruček jsme zjistili, že vymezení první vlny vůči druhé vlně je v nich velice nejednotné. Příručky uváděly v případě první vlny pouze několik stále se opakujících jmen, autoři literatury z koncentračních táborů mnohdy scházeli úplně. Některé příručky spojovaly autory obou vln dohromady.

V oddíle 2 – *Analýza podob tématu* jsme nejprve uvedli metodologii při výběru primární literatury, anotace studovaných děl a dále jsme zmapovali, jak je v českých a zahraničních publikacích vymezeno „téma“. Definování „tématu“ se nám stalo východiskem pro vymezení vzájemného vztahu mezi „tématem“ a „motivem“. Na základě četby primární literatury jsme vytvořili seznam základních motivů spjatých s tématem koncentračního tábora (apely, bití a mučení, Češi v táboře, dopisy a balíčky, hlad, kamarádství, krematoria a plynové komory, nevyjádřitelnost prožité zkušenosti, Němci v táboře, obtížnost návratu do života, osvobození, označení vězně, sprchování a holení při příjezdu, strojovost života v táboře, transport, vstup do tábora, vzpomínky, Židé v táboře).

Tyto opakující se motivy jsme definovali jako motivické stereotypy a v jednotlivých kapitolách jsme je charakterizovali a sledovali jsme, čím se vyznačují a jak se realizují v primární literatuře. Každou jednotlivou charakteristiku motivu jsme doplnili ukázkou z primární literatury. Zásadním zjištěním v tomto oddíle pro nás bylo, že se všechny dokumentární knihy z koncentračních táborů podobají, že mají společné rysy. Podle nás jsou tímto pojítkem všech děl z koncentračních táborů právě motivické stereotypy, které v nich jako čtenáři nacházíme. Existence těchto motivických stereotypů poukazuje na společnou zkušenost všech autorů.

Vzájemné podobnosti mezi jednotlivými knihami si všimla i dobová literární publicistika a recenzenti. V časopise osvobozených politických vězňů – *Hlas osvobozených* vedli redaktoři polemiky o tom, zda vydávat bez omezení knihy z koncentračních táborů, když se všechny knihy vzájemně podobají. Po prostudování všech čísel *Hlasu*

osvobozených můžeme konstatovat, že bývalí političtí vězni koncentračních táborů podporovali vydávání koncentračnické literatury v co největší šíři a oponovali tak snahám státních orgánů o regulaci množství knih z koncentračních táborů, které podle nich vykazovaly značnou nadprodukcí.

Zkoumáním *Hlasu osvobozených* jsme dále zjistili měřítko, která si vytvořili osvobození političtí vězni pro hodnocení knih z koncentračních táborů. Jedním z nejdiskutovanějších měřítek se stala objektivita a dokumentární věrohodnost. Většina recenzentů zastávala názor, že by knihy z koncentračních táborů měly být co nejobjektivnější, nejuvěrnější a po všech stránkách nezaujaté. Menšina recenzentů potom kladně hodnotila subjektivitu a emocionální náboj. Čím více knih o koncentračních táborech přibývalo, požadovali recenzenti nové formy uchopení námětu. Podle jejich měřítek měli autoři děl ustoupit do pozadí a nechat promlouvat fakta. Knihy, které zobrazovaly látku drasticky, sentimentálně, bolestínsky nebo kde autorský subjekt zastiňoval fakta, hodnotili recenzenti záporně.

Obraz povědomí československých kulturních pracovníků o knihách z koncentračních táborů nám poskytla anketa z *Hlasu osvobozených*. Na prvním místě skončila *Reportáž psaná na oprátce* od Julia Fučíka, dalšími prozaickými díly v pořadí byly knihy *V německém zajetí* Jana Beneše a *Medicína na scestí* Františka Bláhy. Z ankety vyplynuly dva významné závěry. První závěr je ten, že dobová literární publicistika ani běžný čtenář ještě nediferencovali knihy s tematikou koncentračních táborů od knih tzv. vězeňské literatury (tzn. z Pankráce, Kounicových kolejí, věznic a káznic v Blechhameru, Gleiwitzu, Plotensee, apod.). Druhým závěrem je potom fakt, že nejvíce oblíbené knihy mezi čtenáři (*V německém zajetí*, *Medicína na scestí*) nepatřily mezi díla, kterým by dobová literární publicistika věnovala výraznější pozornost (na rozdíl od mnohých jiných děl, na které vyšlo více recenzí).

Naši práci chápeme jako první vlastní vykročení k tématu, které nás z nejrůznějších důvodů zajímá: tematizaci holocaustu v české literatuře. Otázkou je, jak dvě materiálové studie, které tvoří jádro naší práce, využít v dalším výzkumu. Zda směřovat k ucelené

poetice dokumentárních textů první vlny a zmapování její recepce v různých vrstvách veřejnosti, nebo se věnovat komparaci knih s tematikou koncentračních táborů první a druhé vlny. Jako další možnost se nabízí srovnání českých svědectví o koncentračních táborech v první vlně s toutéž literaturou jiného národa, například polskou, ruskou, německou, aj.

SEZNAM LITERATURY:

Primární literatura:

- AUŘEDNÍČKOVÁ, Anna: Tři léta v Terezíně. Alois Hynek, Praha 1945.
- BART, Ilja: Dny života. Nakladatelství František Holas, Praha 1945.
- BENEŠ, Jiří: V německém zajetí. Melantrich, Praha 1946.
- BLÁHA, František: Medicína na scestí. Orbis, Praha 1946.
- BLANK, Robert: Mrtvý se vrátil. Světový literární klub, Praha 1945.
- ČURDA-LIPOVSKÝ, Bedřich: Terezínské katakomby. Dělnické nakladatelství, Praha 1946.
- DOBROVOLNÝ, Viktor: Mučili člověka. Nakladatelské družstvo Máje, Praha 1945.
- GREGOR, Jaroslav: Hovory s tebou. Novela Brno, Brno 1945.
- HAJŠMAN, Jan: V drápech bestie. Nakladatelství V. Neubert a synové, Praha 1947.
- KOLEKTIV AUTORŮ: Almanach Dachau, kytice událostí a vzpomínek. Svaz osvobozených politických vězňů, Praha 1946.
- KRAUS, Ota; KULKA Erich: Továrna na smrt. Naše vojsko, Praha 1959.
- KRAUS, František R.: Plyn, Plyn...pak oheň. Jiří Chvojka, Praha 1945.
- KREJČÍ, Oskar; KREJČÍ, Sylva: Číslo 64. 401 mluví (podle vyprávění Adolfa Burgera). Gustav Petřů, Praha 1945.
- KŘEMEN, Jan: My z koncentráků žalujem. Svaz osvobozených politických vězňů. Praha, 1946.
- LITTLOCH, Karel: Mauthausen. Ferdinand Horký, Praha 1945.
- LOUBAL, František: Lidé beze jména. Novela Brno, Brno 1945.
- LOUDA, Vlastimil: Křížovou cestou nacistického pekla. Alois Hynek, Praha 1945.
- MACHÁČEK, Fridolín: Plzeň, Terezín, Flossenbürg. František Novák, Praha 1946.

MARŠÁLKOVÁ, Ilsa: Za mřížemi a dráty. Antonín Bureš, Praha 1945.

MATOUŠEK, Miroslav: Buchenvald. Život a práce, Praha 1945.

MATYÁŠ, Mirko: Jsem číslo 17.100. Václav Petr, Praha 1945.

RUDOLF, Josef: Byl jsem číslem 7809. Novela Brno, Brno 1945.

SEMECKÁ, IRMA: Terezínské torso. Antonín Vlasák, Praha 1946.

SVATÁ, Jarmila: Milenci SS-smrti (podle vyprávění Václava Václavíka). Svoboda, Praha 1945.

SYCHRAVA, Lev: Záznamy z Buchenwaldu. Knihovna národního osvobození, Praha 1946.

TŮMA, Mirko: Ghetto našich dnů. Salivar, Praha 1946.

ULLRICH, Josef: Šest let za ostnatým drátem. Volnost, Praha 1945.

UTITZ, Emil: Psychologie života v terezínském koncentračním táboře. Dělnické nakladatelství, Praha 1947.

VÍTEK, Miloš: Mauthausen 1942, Dachau 1945. Klub Kounicových kolejí, Brno 1946.

Sekundární literatura:

AMÉRY, Jean: Bez viny a bez trestu. Mladá fronta, Praha 1999.

ARENDTOVÁ, Hannah: Původ totalitarismu. Oikumené, Praha 1996.

BAUMANN, Zigmund: Modernita a holocaust. Slon, Praha 2003.

BĚHOUNEK, Václav: Naše vězeňská literatura. In: Kytice č. 2 (1947), s. 385–396.

BURIÁNEK, František: Česká literatura 20. století. SPN, Praha 1960.

DOLEŽEL, Lubomír: Strukturální tematologie a sémantika možných světů: případ dvojníka. In: Studie z české literatury a poetiky. Torst, Praha 2008.

FINKELSTEIN, Norman G. : Průmysl holocaustu. Dokořán, Praha 2006.

FRANKL, Viktor Emanuel: Člověk hledá smysl. Psychoanalytické nakladatelství, Praha 1994.

GADAMER, Hans-Georg: Problém dějinného vědomí. Filosofia, Praha 1996.

GLAZAR, Richard: Treblinka, slovo jak z dětské říkanky. Torst, Praha

1994.

HAMAN, Aleš: O tak zvané druhé vlně válečné prózy. In: Česká literatura č. 9 (1961), s. 513–520.

HODROVÁ, Daniela: Poetika míst. H&H, Praha 1997.

JANÁČEK, Pavel. Literární brak. Host, Brno 2004.

JANOUSEK, Pavel a kol. : Dějiny české literatury 1945–1989, díl I. Academia, Praha 2007–2008.

JASPERS, Karl: Otázka viny. Váhy, Praha 1991.

MENCLOVÁ, Věra; VANĚK, Václav a kol.: Slovník českých spisovatelů. Libri, Praha 2005.

HOLÝ, Jiří: kapitola Ohlasy války. In: Česká literatura od počátků k dnešku, díl IV. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002.

HOLÝ, Jiří (ed.): Holocaust v české, slovenské a polské literatuře. Karolinum, Praha 2007.

HOZNAUER, Miloslav a kol.: Česká literatura po roce 1945: učebnice literatury pro 4. ročník středních škol. Fortuna, Praha 1992.

HRABÁK, Josef : Průvodce po dějinách české literatury. Orbis, Praha 1976.

KLUFA, Jan: Autobiografie a memoáry v české literatuře 19. století. FFUK, Praha 2004.

KUBÍČEK, TOMÁŠ: Obrana paměti. Čas a skutečnost v české literatuře sedmdesátých let, jejich povaha a důsledky aneb Co způsobuje narativ. In: Česká literatura č. 52 (2004), s. 324–354.

LANZMANN, Claude: Šoa, zpráva o velikém neštěstí. Svoboda, Praha 1991.

LIPSTADTOVÁ, Deborah: Popírání holocaustu. Paseka, Praha–Litomyšl 2001.

MACHALA, Lubomír; PETRŮ, Eduard a kol.: Panorama české literatury. Rubico, Olomouc 1994.

MOCNÁ, Dagmar; PETERKA, Josef: Encyklopedie literárních žánrů. Paseka, Praha–Litomyšl 2004.

MOULIS, Miroslav: Průvodce po nacistických koncentračních táborech. Český svaz bojovníků za svobodu, Praha 1999.

NOVÁK, Bohumil: Regulace knižního trhu (rukopis přednášky pro Klub čtenářů Ústřední knihovny hl. m. Prahy ze září 1947, s. 4).

Uloženo ve fondu „Bohumil Novák“, Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze.

NÜNNING, Ansgar (ed.): Lexikon teorie literatury a kultury. Host, Brno 2006.

PAVLÁT, Leo (ed.): Židé, dějiny a kultura. Židovské muzeum v Praze, Praha 1997.

PERKINS, David: Literary Histories and the Themes of Literature. In: W. Sollors (ed.): The Return of Thematic Criticism. Harvard University Press, Cambridge-London 1993.

PEROUTKOVÁ, Michaela: Vyhnání – jeho obraz v české a německé literatuře a ve vzpomínkách. Libri, Praha 2008.

SOLLORS, Werner: Introduction. In: W. Sollors (ed.): The Return of Thematic Criticism. Harvard University Press, Cambridge-London 1993.

TIPPNER, Anja: Vzpomínka, svědectví a kritika. Henryk Grynberg a šoa. In: J. Holý (ed.): Holocaust v české, slovenské a polské literatuře. Karolinum, Praha 2007.

TODOROV, Tzvetan: V mezní situaci. Mladá fronta, Praha 2000.

VRBA, Rudolf : Utekl jsem z Osvětími. Sefer, Praha 1998.

VOISINE-JECHOVÁ, Hana: Dějiny české literatury. H&H, Praha 2005.

YOUNG, JAMES E. : Writing and rewriting the holocaust. Indiana university Press, 1990.

ZBOŘIL, Zdeněk: Nové a neutajované útoky na pravdu a kolektivní paměť. In: D. Lipstadvová: Popírání holocaustu. Paseka, Praha 2001.

Periodika:

HLAS OSVOBOZENÝCH:

Ročník I

Hlas osvobozených 1945, č. 1, strany nečíslovány

Hlas osvobozených 1945, č. 4, strany nečíslovány

Hlas osvobozených 1945, č. 13, s. 3

Hlas osvobozených 1945, č. 16, s. 3

Ročník II

- Hlas osvobozených 1946, č. 2, s. 2
Hlas osvobozených 1946, č. 4, s. 4
Hlas osvobozených 1946, č. 5, s. 4
Hlas osvobozených 1946, č. 7, s. 3
Hlas osvobozených 1946, č. 12, s. 4
Hlas osvobozených 1946, č. 14, s. 4
Hlas osvobozených 1946, č. 22, s. 4
Hlas osvobozených 1947, č. 23, s. 3
Hlas osvobozených 1946, č. 24, s. 4
Hlas osvobozených 1947, č. 25, s. 4
Hlas osvobozených 1946, č. 26, s. 4
Hlas osvobozených 1946, č. 27, s. 4
Hlas osvobozených 1946, č. 34, s. 4
Hlas osvobozených 1946, č. 37, s. 4
Hlas osvobozených 1946, č. 38, s. 4
Hlas osvobozených 1946, č. 49, s. 7
Hlas osvobozených 1946, č. 51–52, s. 6

Ročník III

- Hlas osvobozených 1947, č. 6, s. 5
Hlas osvobozených 1947, č. 7, s. 4
Hlas osvobozených 1947, č. 10, s. 3
Hlas osvobozených 1947, č. 12, s. 5
Hlas osvobozených 1947, č. 15, s. 5
Hlas osvobozených 1947, č. 21, s. 6
Hlas osvobozených 1947, č. 46, s. 8
Hlas osvobozených 1947, č. 50, s. 8

Ročník IV

- Hlas osvobozených 1948, č. 2, s. 4
Hlas osvobozených 1948, č. 8, s. 4

KULTURNÍ POLITIKA:

Ročník I

- Kulturní politika 1945, č. 8, s. 7
Kulturní politika 1945, č. 10, s. 5

Ročník II

Kulturní politika 1945, č. 11, s. 7

Kulturní politika 1945, č. 13, s. 8

Kulturní politika 1945, č. 30, s. 4

Ročník III

Kulturní politika 1947, č. 18, s. 8